

HOLMI

XXII. évfolyam 4. szám

2010. április

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György*: Ítélet alatt • 399
Rejtjelek • 399
- Imre Flóra*: Lázár • 400
Mítosz • 400
- Kiss Judit Ágnes*: [most szürkület...] • 401
[Lett volna tesóm...] • 401
[Honnan tudhatná egy anya...] • 402
- François Rabelais*: Pantagruel (II) (*Részletek*) (*Gulyás Adrienn fordítása*) • 403
- Radnóti Miklós versfordító-pályázat**
- Pierre de Ronsard*: CXLIII (*Ertl István fordítása*) • 424
Gérard de Nerval: Ír dallam (*Bittner Gábor fordítása*) • 424
A párizsi Notre-Dame (*N. Kiss Zsuzsa fordítása*) • 425
- Vajda Miklós*: Én nagy, bús, magyar sörözésem • 426
Herta Müller: Minden szó tud valamit az ördögi körről
(*Nádori Lidia fordítása*) • 432
- Lackfi János*: Izzó korong • 439
A matematikus nyulai • 440
Zseb-Isten • 441
- Both Balázs*: Csók István: Keresztapa reggelije • 442
Derkovits Gyula: Dinnyeevő • 443
Vajda Lajos: Felmutató ikonos
önarckép • 443

- Horváth Judit*: A Szirének életrajza az „Argonautiká”-ban.
Mítosz és költői nyelv • 444
- Salman Rushdie*: Délen (*Greskovits Endre fordítása*) • 453
- Takács Márton*: Gorcsev Iván rossz napjai • 461
- Rácz Péter*: A St.-Nazaire-i kikötőben • 462
ott bent már nem ül • 463
- Varga Mátyás*: herzeloyde-hang • 464
- Valachi Anna*: A szerelem művészelkű tudósa (Ferenczi
Sándor és a magyar írók) • 465
- Szép Ernő*: Indiszkreció (*Regényke*) • 480

FIGYELŐ

- Sántha József–Lengyel Imre Zsolt*: Két bírálat egy könyvről (Kemény
István: Kedves Ismeretlen) • 511
- Kárpáti János*: Mózes és Áron. Arnold Schönberg operája
a Kocsis Zoltán által megkomponált
harmadik felvonással. Ösbemutató • 518
- Balla Zsófia*: Páratlan nyomon (Tordai Zádor
emlékének) • 524
- Radnóti Sándor*: Tordai Zádor (1924–2010) • 527
- Takács Ferenc*: Bartos Tibor (1933–2010) • 529
- Orosz István*: Emlékezés Kass Jánosra (1927–2010) • 534

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Rába György

ÍTÉLET ALATT

Visszanéznek rám ügyes plakátok
oldalt lépek követ az a szem
ábrázolta ki megjelenítette
mostantól lelkiismeretem
szem előtt tartják lépteimet
kísérik mert éber nyomozók
mindent amit tettem elkövettem
számba veszik velem utazót
ha csakugyan hites falragasz
eszmém is közhírré tétetett
százféleképp rólam följegyeztek
ezeregy kalandor életet
s nem lázadhatok föl ellene
korzón bírák közt téblábolok
marasztaló ítélet ahánya
egytől egyig rám kimondatott

REJTJELEK

Mióta az eszemet bírom
tudom rejtjelírás ez itt
évtizedek leveleit
ahogy írod és ahogy írom
próbálom citrommal kivenni
még tejjel is próbálkozom
nem rajzolódik ki a papíron
az üzenetből bár szemernyi
attól kell félnem elveszítem
ami közöttünk volna tisztem
csúf nap lesz mikor lefokoznak
körülvesz akkor a gyaloghad
s osztályrészem cuppogni sárban
önmardosón halálraváltan

Imre Flóra

LÁZÁR

izmaid fehér gyolcsinged alatt
halál a vágy lassú kereszthalál
van ki feltámad van ki szétrohad
de addig hány érv fuldoklása fáj

a szemétdomb ez itt és nem a menny
csak nézni nézni örök számkivetve
akinek nincs nem is lesz sohasem
csak nézni válladra gyöngéd kezedre

csak ennyi csak ez a fekélyes élet
ne támassz fel ha egyszer halva látsz
nem Ábrahám kebelét a tiédet
ölelném kinek kell feltámadás

szakadék de még legalább láthatlak
fekszem néha a kutyák nyalogatnak

MÍTOSZ

hullám hullám után tolong
tér és idő a partra gördül
első negyed késpenge hold
ezüst-magát kínálja törül

a bőrön áttetszik a vér
a fájdalom a lüktetésen
a hullám hátán a fehér
a kék az a kék lenn a mélyben

egyedül voltam és vagyok
érezem valaki áll mögöttem
eltévedt csillag hogy ragyog
honnan miért mi végre jöttem

mezítelen mellett és karral
megállok immár veled szembe
térdelej elém hatalmas angyal
fektesd az arcod a kezemre

Kiss Judit Ágnes

[MOST SZÜRKÜLET]

most szürkület
nehéz a csend
a lámpafényben
légy kereng

fehér a mész
a házfalon
ha senki nem néz
megnyalom

a morzsát hangya
szórja szét
alattam ring
egy hintaszék

félig már alszom
tág az éj
nagy mama ringat
és mesél.

[LETT VOLNA TESÓM...]

Lett volna tesóm
Utáltam volna
Lett volna neki
Nem-apám arca

Messzinek közel
Közelnek messzi
Megpróbált volna
Engem szeretni

Félédes testvér
Ki kérte tőled
Hogyha megszülted
Torz csecsemő lett

Szavazzunk róla
Tíz igen tíz nem
Megfojtom úgyis
Egy kanál vízben.

[HONNAN TUDHATNÁ EGY ANYA...]

Honnan tudhatná egy anya,
hogymelyik ártatlan szava
robban fel, mint a kézigránát,
s hogymelyik repesz hogyan vág át
létfontosságú szerveket,
hogymelyik vétlen pillanat
szövődménye, mi megmarad,
hogymidióta legyen tőle
az a nyomorult kiskölkök,
és félrészegen vagy belőve
az önsajnálattól keressen
gyógyírt arra, amire nincsen,
mert a sérülés örök;
honnan tudhatná előre,
melyik másodperc lesz az éppen,
mit majd a lények közepében
hord, mint egy gennyestályogot,
s a fájdalom ad rá jogot,
hogymvonyíthassa szakadatlan
és vakon, hogymvalami baj van,
míg csak él, vagy bereked?

Sosem akarok gyereket.

François Rabelais

PANTAGRUEL (II)

Részletek

Gulyás Adrienn fordítása

**Hogyan lehetne Párizs köré városfalat emelni? Panurge előadja
korszakalkotó módszerét**

Tizenötödik fejezet

Egyik nap Pantagruel tanulás után, kikapcsolódásképpen a Szent Marcel¹ nevű külvárosban sétálgatott, mert meg akarta nézni a Gobelin mulatót.² Vele volt Panurge, Panurgeszel pedig a borospalack meg egy darab sonka a köpönyege alatt, mert palack nélkül sehová sem ment, mondván, hogy az a testőre; más fegyvert nem hordott magánál, és amikor Pantagruel kardot akart adni neki, azt válaszolta, hogy túlhevülne tőle a lépe.

– De ha, teszem azt, megtámadnának, hogyan védekeznél? – kérdezte Episztemon.

– Fölkapnám a nyúlcipőt – válaszolta –, a kardozást amúgy is betöltötték.

Hazafelé menet Panurge szemügyre vette a városfalat, majd Pantagruelhez fordult:

– Nézze, micsoda városfal! Erős fal ez, tyúkkatrócnak ippeg megtenné!³ – gúnyolódott.

– Egy olyan városnak, mint emez, keresve sem találnának silányabbat, mert ha egy ténhén elfinganá magát, legalább hatólnyi ledőlne belőle.

– Ó, barátom – mondta Pantagruel –, tudod, mit felelt Agészilaosz, amikor megkérdezték tőle, hogy miért nincs körbevéve fallal egy akkora város, mint Lakedaimón? A király a hadviselés minden csínját-bínját értő, kellően harcedzett, szépen fölfegyverzett városlakókra, polgárookra mutatott: „Itt a városfal”, mondta, vagyis a város fala eleven húsból vagon, s egy város vagy városállam biztonsága, ereje nem a falaiban, hanem lakóinak és polgárainak szívében rejlik.⁴ Párizsban amúgy is túl sok a harcias nép, minek ide városfal? De ki akarna falat emelni Párizs köré, mint Strasbourgban, Orléans-ban vagy Ferrarában,⁵ á, az képtelenség, rettenetesen sokba kerülne.

– Jó, jó, de ha ellenség támad ránk – mondta Panurge –, jó érzés tudni, hogy elsőnek kőarcba ütközik, meg aztán fal nélkül rá se lehet kiáltani, hogy „Állj! Ki vagy?” Ami pedig azt a rengeteg pénzt illeti, ami maga szerint Párizs körbefalazásához szükségesel-

¹ A XVIII. századig Párizs egyik külvárosa, ahová a mai Descartes utcán át vezetett az út.

² A Gobelin mulató (*Folie Gobelin*) a Szent Jakab külvárosban volt. Szent Marcelben a Gobelin fivérek kelmefestő műhelye működött.

³ A Fülöp Ágost-féle régi városfal a XVI. századra erősen leromlott.

⁴ Agészilaosz spártai király (Kr. e. 400–360). Lakedaimón a spártai állam neve. Bővebben: Plutarkhosz: PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK, Agészilaosz.

⁵ Az orléans-i városfal akkoriban épült (az építkezés VIII. Károly uralkodása alatt kezdődött és II. Henrik idején ért véget). Ferrara helyett a korábbi kiadásokban Carpentras szerepel. Ferrara Rabelais itáliai útja (1534) után kerül a szövegbe.

tetik, ha a tanácsos urak⁶ megkínálnának egy kis borralalóval, megtanítanám őket, hogyan lehet olcsón városfalat építeni.

– Na, hogyan? – kérdezte Pantagruel.

– Hát jó, magának elmondom, de ne adja tovább! – válaszolta Panurge. – Látom, hogy errefelé a nők mihonyája olcsóbb, mint a kő. Abból kéne falat építeni szép, szimmetrikus elrendezésben, legalulra téve a nagyokat, azokra lépcsőzetesen az átlagosakat, majd a kicsiket, végül megtűzdelni a tetejét, mint a bourges-i tornyot,⁷ megannyi szerzetesi gatyapócbé merevedett hímtaggal.⁸ Ki az ördög rombolna le egy ilyen falat? Nincs az az acél, ami ostromnak jobban ellenállna. Hitemre, ha az ostobák megcsapkodják a botjukkal, rögyvest peregni kezd róla a bujakór apró szemű boldog gyümölcsce, a fene a mindent, csak győzzék kapkodni! Mi több: soha nem vágna bele a villám. Hogy miért? Hát mert annak a falnak meg lesz áldva, szenteltvízzel lesz meghintve minden egyes köve.

Csak egy a bökkenő.

– Hohó, haha! és mi az? – mondta Pantagruel.

– A legyek is döglénének érte, úgy ellepnék és beköpnék, hogy csuda: a nagyszerű mű odaveszett!⁹ De minden bajra van orvosság: el kell szépen hajtani róla a legyeket dús rókafarokkal vagy jó nagy provence-i szárfasszal. És ha már itt tartunk, hadd mondjam el Hobortus pater frater¹⁰ szép példázatát, amely *A kolduló szerzetesek védeléséről* című könyvében olvasható (közben azért mehetünk vacsorázni).

Abban az időben, amikor az állatok beszélni tudtak (alig három napja), egy szegény oroszán zsolozsmázgatva sétálgatott a bièvre-i¹¹ erdőben, s elhaladt egy fa alatt. A fán fönt volt egy szenesember, és meglátván az oroszánt, hozzávágt a fejszóját, és csúnyán fölhasította a combját. Az oroszán bicegve elfutott, és addig-addig kajtatott segítségért az erdőben, amíg nem találkozott egy ácsmesterrel, aki szíves örömet megnézte a sebé, kipuculta, amennyire csak tudta, megtömte kígyószisszel, és meghagyta, hogy hajtsa a sebről a legyeket, nehogy beköpjék, amíg ő elmegy katonafűért.¹²

Az oroszán immár gyógyultan sétálgatott, egy jámbor néne pedig éppen rőzsét szedett abban az erdőben, és az oroszán láttán ijedtében úgy hanyatt vágódott, hogy estében fölzaladt a nyakába az ujjas, a felső meg az alsó szoknya. Az oroszán szánakozva odafutott, hogy nem ütötte-e meg magát, és meglátva a miacsudáját azt kérdezte:

– Ki sebzett így meg, te szegény asszony?

Ahogy ezt kimondta, látja ám, hogy arra jár a róka. Hívja is azonnal:

– Róka koma! Ide, ide, gyere gyorsan! – A róka odament, és ő azt mondta neki – Komám, barátom, valaki igen csúnyán elintézte ezt a jóasszonyt itt a lába közibe’, jól látható a folytonossági hiány. Nézd, micsoda tátongó seb: a farától a köldökéig megvan négy... mit négy?... öt és fél arasz. Amondó vagyok, nagyfejsze vágta meg, mégpedig jó

⁶ A városi tanács tagjai és a céhek előljárói.

⁷ Fülöp Ágost idején épült citadella, amelyet aztán Mazarin parancsára 1651-ben leromboltak. Bourges-ot l. még az 5–6. fejezetben.

⁸ Az első kiadásban: „*megannyi talján fütőkössel, melyet a királyné bevonulásakor nyisszantottak le e városban*”. Akár az anyakirálynő bourges-i bevonulásáról (1524), akár I. Ferenc második feleségének, Habsburg Eleonórának párizsi bevonulásáról (1530) van szó, egyik sem kedvezett az itáliaiaknak. Az utóbbi érkezésével például a többségükben itáliai köztörvényeseket eltávolították Párizsból.

⁹ Az első kiadás hozzászói: „*a pápa hírbe keveredett*”.

¹⁰ L. még 7. fej. 20. lj.

¹¹ A fontainebleau-i erdő.

¹² Más néven cickafark (*Achillea millefolium*). Valóban használták sebgyógyításra.

régen. De hogy be ne köpjék a legyek, kérlek, alaposan pucold ki a sebet, kívül-belül. Szép hosszú farkad van: pucold csak, barátom, pucold alaposan, én addig elmegyek kígyósziszért, azzal szépen betapasztjuk a sebet, mert ekképpen illik segíteni és ápolni egyiknek a másikát. Járjon a farkad, barátom, járjon szaporán, mert ezt a sebet sűrűn kell pucolni: a beteg másként nem nyughatik. Farkalj, kis komám, farkalj! Adott a Jóisten farkat: nagyobb, vastagabbat kívánni se kívánhatnál, hát farkalj, farkalj, abba ne hagyj! Akkor jó a légyhajcsár, ha a farka folyton jár, amíg ő farkal-köpül, légy a farkára nem köp, nem ül. Farkalj, farkobajnok, farkalj, kis lomposom! Nem maradok el soká.

Azzal elment kígyósziszért, de még visszakiáltott a rókának:

– Hajtsd a legyeket, kis komám, járjon a farkad, meg ne állj! Megmondom Pedro de Castellának,¹³ fogadjon fel légyhajcsárnak. Farkalj, farkalj, mással ne gondold!

Szegény róka komának járt a farka serényen le-fel, ki-be, de az álnok boszorka közben suttyomban eleresztett egy-két laposat, és büzlött, mint ezer ördög. Szegény róka nagy kínban volt, mert nem tudta, hogy forduljon úgy, hogy ne érezze az öregasszony pokoli fingszagát; hát ahogy így forgolódik, látja ám, hogy van hátrébb egy másik vágat is, igaz, nem olyan nagy, mint amit éppen pucultatott, onnét fűtt az az irtózatosan bűdös szél.

Visszajön az oroszlán több mint tizennyolc bálányi kígyószisszel megrakodva, és kezdi beletömni a sebbe egy bottal, és amikor már tizenhat és fél bálányit beletömött, így ámuldozott:

– A mindenit neki! De mély ez a seb: legalább két szekérre való kígyószisz belefér.

Mire a róka:

– Oroszlán koma, barátom, kérlek, ne rakd bele az egész rakományt, tégy félre valamennyit, mert van a seb alatt még egy kicsi lyuk, de az úgy büzlik, mint hétszáz ördög. Olyan döglletes bűz dől belőle, hogy belepusztulok.

Egy szó, mint száz, úgy kéne megvédeni a falat a legyektől, hogy zsoldos légyhajcsárokat állítunk mellé.

– De honnan veszed, hogy olyan olcsó a nők szemérme, elvégre sok erényes nő is van Párizsban, erényes és érintetlen? – kérdezte Pantagruel.

– Csak azt mondja meg: *ubi*?¹⁴ – mondta Panurge. – Vegye figyelembe, hogy ez nem holmi vélemény, hanem az igaz valóság és bizonyosság. Alig kilenc napja vagyok a városban, és nem dicsekvésképpen mondom, megdöntöttem már négyszáztizenhét fehércselédet,¹⁵ de ma reggel szembejön velem egy jóra való ember, aki általvetőjében (tudja, mint amilyen az Aiszóposz)¹⁶ két lánykát cipel, az egyiket elől, a másikat hátul, de egyik sem lehet több két-három évesnél. Alamizsnát kér tőlem, mire mondom neki, hogy több herém van, mint dénárom, aztán megkérdem tőle: „Aztán szűz-e még ez a két lányka, jó ember?” „Testvérem – aszongya –, két éve hordom őket az általvetőmben, és emerről itt elül, akit folyton szemmel tartok, úgy vélem, szűz, habár tűzbe nem teném érte a kezem. A másíkról a hátamon semmit nem tudok biztonsággal állítani.”

– Szavamra, jó cimborá vagy – mondta Pantagruel –, felöltöztetlek, hogy a libériám-ban járhass.

¹³ I. (Kegyetlen) Péter kasztíliai és leóni király (1334–1369).

¹⁴ Lat. „hol”.

¹⁵ Az előző kiadások hozzátézik: „szentképnyalót-falót és teológusnőt”.

¹⁶ Aiszóposz tanmeséje az általvetőről, amelynek hátsó részében hordjuk a saját hibáinkat, az elülsőben a másokéit.

Azzal varratott neki egy elegáns libériát a legújabb divat szerint, Panurge csak annyit kért, hogy a gatyapócc legyen három láb hosszú, és ne kerek, hanem hosszúkás, és úgy is lett; öröm volt ránézni, olyan jól állt neki. És gyakran mondogatta, hogy a világ még nem fedezte fel a bő gatyapócc előnyét és hasznát, de majd idő jártával rájönnek, mert előbb-utóbb mindennek eljön az ideje.¹⁷

– Isten óvja a cimborát, akinek a hosszú gatyapócc mentette meg az életét – mondogatta. – Isten óvja a cimborát, akinek a hosszú gatyapócc százhatvanezer-kilenc tallért hozott egy nap alatt! Isten óvja azt, aki hosszú gatyapóccével egy egész várost megmentett az éhhaláltól! Isten bizony írok egy könyvet *A hosszú gatyapóccok hasznáról*,¹⁸ ha lesz rá időm.

És valóban írt egy szép nagy könyvet tele ábrával, de a legjobb tudomásom szerint még nem jelent meg nyomtatásban.

Panurge szokásairól és természetéről

Tizenhatodik fejezet

Panurge középtermetű volt, se magas, se alacsony, az orra keskeny és enyhén hajlott; harmincöt éves lehetett akkortájt, vékony, mint ólomtörön az aranyozás,¹ felettébb lovagias, de mindamellert azért széltozó is, és volt neki egy veleszületett betegsége, amit akkoriban úgy mondtak: megütötte a lapos guta a bugyellárisát. Mindazonáltal hatvanhárom módot ismert rá, hogyan szerezzen annyi pénzt, amennyire éppen szüksége van, és azok közt a pénzszerzési módok közt a legtisztességesebb és leggyakoribb a lopva elkövetett lopás volt, „hétpróbás lator, részeges falánk, soha olyan hamiskártyás zsványt, kötélszaga szárlépésnyire áradt, egyébként legjobb kölyke a világnak”,² azonkívül mindig valami rosszban sántikált a végrehajtók és az éjjeliőrök ellen.

Egyszer összecimborált három-négy gazfickóval, és estére úgy felittak, mint a koryondi templomosok, aztán fölmentek a Szent Genovéa-templom tövébe vagy a Navarrai Kollégium³ mellé, és amikor az éjjeli őrzőjárat fölfelé tartott a dombon (amit Panurge onnan tudott, hogy a kardját az utcaőre fektette, fölébe hajolt, és ha a kard ficeregni kezdett, az csalhatatlan jele volt az őrök közeledtének), fogtak egy kordét, megtaszajtották, s miközben a lefelé száguldó taliga hanyatt vágta az őröket, mint böllér a disznót,⁴ ők elszeleltek a másik irányba, mert Panurge alig két nap alatt úgy kitanulta s fújta az összes párizsi utcát, sikátort és gérutat, mint a hiszekegyet.

Másszor valamelyik szép párizsi téren végigszórta az őrzőjárat útvonalát puskaporral, s amikor az őrök odaértek, meggyújtotta a kanócot, aztán elégedetten nézte, hogy

¹⁷ L. III. könyv 40. fejj., Erasmus: ADAGIORUM, II, 4, 17, *Tempus omnia revelat.*

¹⁸ A TEKINTÉLYPARANCSOLÓ GATYAPÓCCOKRÓL Rabelais az I. könyv *Előszavában* és 8. fejezetében is megemlíti.

¹ Az ólmot tűziaryanozással nem tudták aranyozni. A tűziaryanozás a legrégebbi kémiai úton történő aranyozási technika, az egyetlen Rabelais korában ismert eljárás, melynek során a fémeket aranyamalgámmal vonják be, majd felhevítik. A higany a hő hatására elpárolog, az aranyréteg ott marad.

² Idézet Clément Marot 1531-ben írt LEVÉL A KIRÁLYNAK ARRÓL, HOGY MEGLOPTÁK C. verséből (Szabó Lőrinc ford.). Nem szerepelt az előző kiadásokban.

³ A párizsi Szent Genovéa-hegyen (Mont Sainte-Geneviève) épült azonos nevű templomhoz és a tőle nem messze lévő híres Navarrai Kollégiumhoz (College de Navarre) meredek utcácskák vezettek fölfelé.

⁴ Akárcsak János barát az ellenséget (I. I. könyv 27. fejj.).

menekül mind hanyatt-homlok, szentül meggyőződve róla, hogy a Szent Antal tüze nyaldossa a lábukat.⁵

És mindenekelőtt szegény magisztereket üldözte. Egyet sem hagyott úgy elmenni az utcán, hogy ne tört volna borsot az orra alá: mikor egy darab kulát kanyarított az uszályos sapkájuk peremére, mikor rókalábat vagy nyúlfület akasztott a hátukra, mikor valami más galádságot mívelt.

Egy napon, amikor a magisztereknek a Fouarre utcába⁶ kellett menniük tanácskozni, Panurge készített egy adag bourbonnais-i körözöttet, alaposan megfokhagymázta, tett bele galbanumot, bűdösgyantagyökeret, kasztoreumot,⁷ gőzölgő kulát, végül nyakon öntötte tályogból csapolt gennyel, és pitymallatkor fölkenete, mázolta vele az utcakövet⁸ úgy, hogy azt a szagot még az ördög sem tudta volna elviselni. És az összes derék magiszterek ott okádtak, vagy ahogy mondani szokás, teregették a rókabőrt ország-világ előtt: és a körözöttől tíz-tizenkettőt a pestis vitt el, tizennégyet a lepra, tizennyolc podagrás lett, és több mint huszónhét bujakóros, de Panurge nem bánta. És hordott egy ostort a köpenye alatt, amellyel irgalmatlanul elverte a gazdájuknak bort vivő apródokat, de csak hogy gyorsabban hazaérjenek.⁹

Panurge köpönyege alatt volt még legkevesebb huszónhat, mindig teli tüsző és bugyor:

az egyikben kis ólomgyűszűt és éles kis kést tartott, hegyeset, mint a szűcs árja, azzal metszett pénzeszsákok;

a másikba borecetet rejtett, amit a kiszemelt embernek a szemébe fröccsentett;

a harmadikba madárfiók és kappan pihetollába forgatott kullancsfüvet¹⁰ tett, amit a derék polgárok köpenyére és sapkájára röptetett; és gyakran ragasztott rájuk szarvat, melyet aztán hordoztak keresztül-kasul a városon, volt, aki élete végéig;

a nők főköttőjének hátuljára pedig hímtagot formázó dísz biggyesztett;

a negyedikbe meg bolhát és tetvet tömött tölcsérekbe töltve, amit a Saint-Innocent koldusaitól¹¹ kapott kölcsönbe, hogy a legszenteskedőbb szentfazék kisasszonyok galérléjába lője nádszállal vagy lúdtollal, főleg a templomban: mert soha nem ment a karzatra, hanem mindig a főhajóban, a fehérnép közt maradt, misén, vecsernyén, prédikáció alatt;

az ötödikben kampó- és horogkészlet, amivel a tömegben összeakasztotta az egymáshoz simuló párokat és főleg azokat a nőket, akik tafotaselymet hordtak, és amikor indultak elfelé, végighasadt a ruhájuk;

a hatodikban tűzke, tapló, kénes gyújtófácska, kova és más tűzcsiholó eszközök;

a hetedikben két-három tükör, amivel addig-addig bűszítette az embereket a templomban, míg ki nem hozta őket a béketűrésből, mert ahogy mondani szokta, unalmas a papi sima ima, ha nincs napi rimapina;

a nyolcadikban tűt és cérnát tartott, amivel ezernyi apró csínyet követett el.

⁵ Szent Antal tüze az orbánc neve a népnyelvben. Remete Szent Antal sivatagbeli viaskodására utal: az ördög disznó alakjában is kísértette.

⁶ *Rue du Fouarre* vagy *Feurre*. L. 10. fejt. 2. ljt. Az előző kiadások pontosabban fogalmaznak: „*amikor az összes teológusnak a Sorbonne-ra kellett mennie a hit kérdéseit taglalandó...*”

⁷ Kellemetlen szagot árasztó szerek. Az első kettő növényi gyanta, a harmadik a hód mirigyváladéka.

⁸ Az előző kiadásokban: „*teológúsan fölkenete a Sorbonne egész padlatát*”.

⁹ A bekezdés utolsó mondata (onnan, hogy „*de Panurge nem bánta*”) nem szerepel az előző kiadásokban.

¹⁰ Ragadós galaj, más néven ragadáncs vagy koldustetű.

¹¹ L. még 7. fejt. 8. ljt.

Egyszer a Palota kijáratánál lévő Nagyteremben¹² egy ferences tartott misét a parlamenti bírácoknak, és Panurge segített neki felvenni és eligazítani a ruháját, de miközben öltöztette, összevarrta a miseinget, a csuhát meg az alsóruhát, aztán amikor a bíró urak leültek, hogy meghallgassák a misét, Panurge félrevonult. De az *Ite missa est*¹³ után, amikor szegény barát le akarta vetni a miseinget, húzotta le magáról mindent, mivel az alsóruha meg a csuha szépen össze volt varrva, ott állt a páter nyakig fölgyűrt csuhában, és szemérmetlenül mutogatta jól megtermett sudribunkóját. És addig húzta-vonta magán egyre följebb a reverendát, mígnem az egyik bíró megelégedte a dolgot: „No fene, csak nem azt várja ez a szép atya, hogy adományokkal járuljunk elé, és seggen csókoljuk?¹⁴ Csókolja seggen a Szent Antal tüze!” És akkor mindjárt elrendelték, hogy szegény kapucinusok nem vetkőzhetnek többé mindenki szeme láttára, csak a sekrestyéjükben, és főleg nem vetkőzhetnek a fehérség előtt, nehogy az asszonyok az irigység bűnébe essenek. És az emberek eltűnődtek, vajon miért járnak a barátok olyan hosszú bottal, de Panurge kitűnően megoldotta a rejtélyt, mondván:

– Ahogyan azt *Alliaco suppositiōi*¹⁵ közt olvashatjuk, a szamaraknak azért nő olyan nagyra a fülük, mert az anyjuk nem köti le a fejüket fityulával. Hasonlóképpen a derék atyák töke azért akkora nagy, mert nem szorítja gatyá ülepe, és szegény pöcsük szabadon nyúlik-nyargal a csuha alatt, és verdesi a térdüket, mint az asszonyokét a rózsafüzér.¹⁶ Vastagnak pediglen azért olyan vastag, mert a nagy himbálózásban a testnedvek mind alászállanak a bögyöröbe: a törvényszékiek szerint ugyanis az állandó moció és kommcio attrakciót eredményez.

Volt Panurge-nek egy bugyra teli timsókristállyal,¹⁷ melyet a páváskodó dámák nyakába szórt, és volt, aki mindenki szeme láttára levetkőzött, volt, aki mintha parázson táncolna, pattogott, mint gatyában a bolha, és volt, aki menekülőre fogta; Panurge meg utánuk eredt, és aki levetkőzött, arra – udvarias és előzékeny férfi lévén – ráterítette a köpenyét.

Egy további bugyorban egy üvegcese megavasodott olajat tartott, és amikor szembe-találkozott valakivel, akinek szép ruhája volt, elkezdte tapogatni, és jól összekente, zsírozta a ruha legszebb részeit: „Éz aztán a kelme, asszonyom, micsoda szatén, gyönyörű tafota, a Jóisten adjon meg magának mindent, amit csak nemes szíve kíván! Új a ruhája, új barátom? Isten tartsa meg benne!” És miközben efféléket mondott, összetapogatta a gallérjukat, s a makacs folt ott maradt mindörökre: folt esett a kelmén, szégyenfolt ökelmén, azt már az ördög sem veszi ki; aztán a végén azt mondta nekik: „Vigyázzon, hölgyem, el ne essen, mert van egy sáros gödör a lába előtt.”

Egy további zseb tele volt porrá zúzott szárított kutyatejjel,¹⁸ abba beleforgatott egy szép mintás keszkenőt, amit a szép kelmeáruslánnytól lopott a Palotánál, amikor levett

¹² Az Igazságügyi Palota nagyterme; 1618-ban leégett.

¹³ A mise záróformulája.

¹⁴ Egyes adományozási ceremóniáknál az adományozó híveknek meg kell csókolniuk a kehelytányért vagy paténát.

¹⁵ Pierre d'Ailly (1350 körül–1420), latinosan Petrus de Alliaco, neves párizsi teológus, bíboros, a konstanzi zsinat (1414–1418) aktív résztvevője, fontos és ismert logikai művek szerzője. A szuppozíció a skolasztikus logika szakkifejezése.

¹⁶ A lányok nem, de az asszonyok mívés rózsafüzéreket hordtak az övükre erősítve. Az olvasó valóban a térdükig lelógott.

¹⁷ A középkori orvosok marószerként alkalmazták. L. még 24. fejj. 5. ljj. és III. könyv 54. fejj.

¹⁸ A kutyatej tüszőgötgető hatása közismert volt.

a melléről egy tetűt,¹⁹ amit melleleg ő rakott oda; és amikor úriasszonyok társaságában volt, az öltözködésre terelte a szót, és miközben rátette a kezét a mellükre, megkérdezte: „Flandriai vagy hainauti a hímzés?” Aztán előhúzta a keszkenőt, mondván: „Ezt nézzék meg! Beszarábiából vagy Basszakhisztánból való: ez aztán a kézimunka!”, jól megrázta az orruk előtt, és a dámák négy órán át egyfolytában tüsszögtek. Közben Panurge fingott, mint a ló, az asszonyok meg nevettek: „Mi az, Panurge, fíngalódik?” „Dehogysis, asszonyom – mondta –, csak amíg maguk trombitálnak az orrukkal, én adom alá a kontrát!”

Egy továbbiban feszítővas, tolvajkulcs, kampósszeg és más szerszámok voltak, nem volt ajtó, se láda, amit Panurge fel ne tudott volna törni.

A másikban kockavetőpohár, amivel mesterien tudott bánni, mert kézre állt neki mind a tíz ujjá, mint Athénének és Arakhnének,²⁰ máskor meg sárkányfüvet árult.²¹ És amikor testont vagy valamilyen más pénzt váltott, nem volt olyan, hogy szemmel láthatóan, szemrebbenés nélkül, szemtelenül el ne emelt volna öt-hat ezüstöt, de olyan kíméletesen és fájdalommentesen, hogy ha a pénzváltó mégoly ravasz lett volna, mint Spitzlinger mester,²² akkor sem fogott volna gyanút.

Hogyan vett Panurge búcsúcédulákat, házasította ki a vénasszonyokat és keveredett peres ügyekbe Párizsban

Tizenhetedik fejezet

Találkoztam egyszer Panurge-zsel, és látva, hogy lógatja az orrát, rögtön gyanítottam, hogy éppen annyi a pénze, mint a béka tolla.

– Beteg vagy, Panurge – mondtam neki –, elég rád nézni, s azt is tudom, mi bajod: vasmenésed van; de ne aggódj, van hat garasom meg néhány batkám anyátlan-apátlan,¹ jól fog az jönni neked, mint púp a hátadra a nagy szükségben.

– Kell a fenének a pénz! – válaszolta. – Eljön majd a nap, amikor annyi pénzem lesz, hogy megszámolni sem tudom: mert enyém a bölcsek köve, amely úgy vonzza a pénzt, mint mágnes a vasat. Nem akarsz inkább búcsúcédulát venni? – kérdezte.

– Hitemre, sose volt kenyerem a bűnbocsánat ezen a földi világon, és a túlvilágon sem hiszem, hogy élni fogok vele – mondtam. – De nem bánom, isten neki, fakereszt, egy dénárt megér, se többet, se kevesebbet.

Mire azt mondja:

– Adj inkább kölcsön egy dénárt kamatra!

– Azt már nem! – mondom. – Fogd, jó szívvel adom.

– *Grates vobis, Dominos*² – mondta.

¹⁹ Az Igazságügyi Palota árkádjai alatt, a Sainte-Chapelle és a Palota Nagyterme közt kis üzletek működtek, főleg rőfös- és könyvesboltok. A szép kelmeáruslányt Marot is említi. A tetvéskedés és bolhászkodás még a legjobb társaságban is gyakori volt.

²⁰ Arakhné, lüdiái hercegnő volt, aki olyan ügyesen szőtt, hogy a féltékeny Athéné pókká változtatta.

²¹ Sarlatánkodott. L. I. könyv 24. fejelet.

²² L. III. könyv 15. fejelet.

¹ Idézet a XV. századi *PATHELIN MESTER* című farce-ból.

² *Grates vobis do*, „Hálát adok nektek”. A *do*, „adok” ige végére odakerült a *-minos* makaróni képző, és a szó jelentése így „uraim”.

Azzal útnak indultunk, és a Saint-Gervais-nél kezdtük, én csak az első perselynél vettem búcsúcédulát, mert jóból is megárt a sok, aztán elmondtam egy rövid könyörgést meg Szent Brigitta imáit,³ de Panurge minden perselynél vett cédulát, és mindig adakozott a búcsúcédula-árusoknak.

Onnan átmentünk a Notre-Dame-hoz, a Saint-Jeanhoz, a Saint-Antoine-hoz, és sorra végigjártuk a templomokat, ahol árultak búcsúcédulát. Jómagam nem vettem többet, de Panurge minden egyes perselynél megcsókolta az ereklyét, és mindenhol adakozott. Hogy rövidre fogjam, amikor végeztünk, meghívott inni a Vár mulatóba,⁴ és ott előhúzott vagy egy tucat pénzzel teli bugyrot. Azon nyomban keresztet vetettem:

– Honnan lett ilyen rövid idő alatt ennyi pénzed? – kérdeztem.

Mire azt felelte, hogy a bankból.⁵

– Mert amikor nekik adtam az első dénárt – mondta –, olyan ügyesen csúszttam oda, mintha egy nagy ezüst lett volna, így az egyik kezemmel tizenkét dénárt vettem vissza, sőt tizenkét liard-t,⁶ ha nem kétszer annyit, a másikkal meg három-négy ezüstöt, és ezt minden egyes templomban megcsináltam, ahová bementünk.⁷

– Na igen, de el fogsz kárhozni, mint a kígyó a Paradicsomban⁸ – mondtam –, te lovaj szentségtörő!

– Te így gondold – mondta –, én máshogy gondolom. Amikor a búcsúcédula-árusok elélem tartják az ereklyét, hogy megcsókoljam, nem azt mondják-e: *Centuplum accipies*,⁹ vagyis hogy egy dénárért cserébe százat vegyek: mert az *accipies* úgy használják, mint a héberek, akik jövő időt használnak felszólító mód gyanánt, s ahogy a parancsolatban írva vagyon: *Diligens Dominum és dilige*.¹⁰ Tehát amikor a búcsúcédula-árus azt mondja, hogy: *Centuplum accipies*, valójában azt érti rajta, hogy *Centuplum accipe*, ahogyan azt Kimhi rabbi, Aben Ezra rabbi és az összes maszoréta tárgyalja, Bartolus *detto*.¹¹ Ráadásul Sixtus pápa¹² adott nekem ezeröttszáz franknyi életjáradékot a birtokából és az egyház vagyonából, mert meggyógyítottam egy tályogot a lábán, amitől annyira szenvedett, hogy már azt hitte, örök életére megsántul. És most magam kezeskedem felőle (ennél biztosabb módszer nincs), hogy az egyház kifizesse, ami jár... Hej, barátom – folytatta –, ha tudnád, mennyit kerestem a keresztes hadjáratokon,¹³ igencsak elámulnál. Bezebeltem több mint hatezer forintot.

³ XIV. századi svéd misztikus. Látomásai (REVELATIONES) és Szent Brigitta tizenöt imája rendkívül népszerűek voltak, a XV. századtól már nyomtatásban is megjelentek.

⁴ Hírhedt mulató, valószínűleg a Juiverie utcában. L. még II. könyv 6. feje.

⁵ A pápa által küldött, búcsúcédulákat árusító szerzetesek általában a templomok bejáratánál ültek, és kehelytálakba gyűjtötték a bevételüket. Ezeket a tálakat nevezi Rabelais tréfásan „banknak”.

⁶ Rézpenz, érteke negyed *sou*, vagyis negyed garas.

⁷ A módszert nem Panurge szabadalmaztatta, sőt. L. még ERASMUS: PEREGRINATIO RELIGIONIS.

⁸ A paradicsomi kígyó összes leszármazottja átkozott. (MÓZES I. KÖNYVE, 3, 14.)

⁹ „És a ki elhagyta házait, vagy fitestvéreit, vagy nőtestvéreit, vagy atyját, vagy anyját, vagy feleségét, vagy gyermekeit, vagy szántóföldjeit az én nevéért, mindaz száz annyit vésszen, és örökség szerint nyer örök életet.” (MÁTÉ, 19, 29.)

¹⁰ „Az Urat, a te Istenedet imádd, és csak neki szolgálj.” (MÁTÉ, 4, 10.) Továbbá: MÓZES V. KÖNYVE, 6, 13; LUKÁCS, 4, 8; 10, 27.

¹¹ A narbonne-i Dávid Kimhi rabbi és a spanyol Aben Ezra rabbi híres, XII–XIII. századi exegéták. Bartolus az olasz pandektajog atyja a XIV. században, akit a jogtudósok lépten-nyomon, sokszor ok nélkül emlegettek.

¹² Szifilisz tályogról van szó. IV. Sixtus, aki 1471 és 1484 között volt pápa, humanista és mecénás. Erkölcsi szabadosságát illetően azonban honfitársai meglehetősen túlzásokba estek.

¹³ Utalás az 1515-ben, 1517-ben és 1518-ban meghirdetett keresztes hadjáratokra, amelyekre rengeteg pénz folyt be a pápai kincstárba búcsúcédulák árusításából, de soha nem lett belőlük háború. A 9. fejezetben (23. l.) emlegetett, hamvába holt műtilénéi hadjárat hasonló pénzgyűjtési akció eredménye volt.

– És hol az ördögben van az a pénz? – kérdeztem. – Hiszen egy vasad sincs.

– Ahogy jött, úgy ment – mondta. – Csak gazdát váltott. Legalább háromezer elment a szenteskedő, fogatlan vén csoroszlyák kiházásítására, mert a lányoknak jut férj bőségesen pénz nélkül is, úgyhogy gondoltam: „Ezek a derék vénasszonyok nem vesztegették az idejüket fiatalon, hancúroztak látástól vakulásig, odatartották a pinájukat minden kannak, amíg rájuk nem untak, híjj, a nemjóját, meghágotam én ezeket még egyszer, mielőtt elpatkolnak!” Így hát az egyiknek száz forintot adtam, a másiknak százhuszat, a harmadiknak háromszázat, ki-ki mennyire volt rusnya, utálatos és visszatásító: mert minél ocsmányabbak voltak, minél gyalázatosabban néztek ki, annál több pénzt kellett adni nekik, különben az ördög se gyakná meg őket. Azon melegében elmentem, fogtam egy behemót teherhordót, és össze is adtam őket, bár először a hozományt mutattam meg, csak utána az öreglányokat. „Komám, mondom, ez mind a tied, ha hajlandó vagy prücskörösni egy jót.” Szegény ördögök megörültek, mint majom a farkának. Hoztattam nekik a legjobb borból, készíttettem vacsorát, hadd lakomázzanak, és alaposan megfűszereztem, hogy csak úgy tüzelt meg sárlott tőle az összes vén szuka. Végül mindenki jámboran tette a dolgát, igaz, akik olyan borzalmasan rondák és töppedtek voltak, hogy égnek állt tőlük az ember haja, azoknak zsákot húzattam a fejükre... Ezenfelül sok pénzt vesztettem pereskedésen.

– Milyen peres ügyeid voltak? – kérdeztem. – Nincs se földed, se házad.

– Tudod, barátom – mondta –, a párizsi kisasszonyok a pokol ördögének felbujtására kitalálták a magas gallért vagy állónyakat,¹⁴ amely alá úgy elrejtették a mellüket, hogy az istennek se lehetett hozzáférközni, mert ráadásul a ruha hátul záródott, elől meg, ugye, eleve zárt volt, amit a melán epekedő szegény férfiember vajmi kevéssé méltányolt. Egy szép keddi napon jogorvoslatot kértem a bíróságon, vádat emeltem a fent említett kisasszonyok ellen, és kifejtettem, mekkora károm származik az ügyből, megesküdvén rá, hogy ha a bíróság nem teremt rendet, akkor hasonló indíttatásból én is a gatyám fenekére fogom varratni a gatyapőcöt. *Summa summarum*, a kisasszonyok érdekszövetségbe tömörültek, és mellüket döngetve tiltakoztak, majd pedig megbíztak egy ügyvédet a jogi képviselőjükkel, de én mindvégig férfi módjára küzdöttem, s végül a bíróság határozatba foglalta, hogy állógallért akkor és csak akkor viselhetnek a nők, ha a mellrész némileg kivágott. Igen sokba került ez nekem.

Továbbá volt egy undorítóan mocskos perem Piha de Penetrans latinamester és cimborái ellen, melyben megtámadtam, hogy ne titkon, éjnek évadján szívják magukba az olyan alapműveket, amilyen a *Pintetmegissa Hasagliquis Mintaphos* vagy a *Bibere sentina*,¹⁵ követelve, hogy hadd olvashassák fényes nappal a Fouarre utcai oskolákban, a szofisták orra előtt,¹⁶ amely perben a perköltségek megfizetésére köteleztek, mert az írnok elírt valamit a jegyzőkönyvben.

Egyszer pedig bepanaszoltam a bíróságon az elnökök, tanácsosok, miegyebek öszvéreit, és indítványoztam, hogy a tanácsosnék varrjanak a szamarak nyakába előkét, hogy

¹⁴ I. Ferenc uralkodása idején (1515–1547) lett divat az állógallér, mintegy reakcióként az azelőtt divatos, néha a mellbimbót is látni engedő, mélyen dekoltált ruhákra. Később, IX. Károly uralkodása idején (1560–1574) a zárt állógallér már a nők füleig ért.

¹⁵ Utalás Petrus Lombardus (1095?/1100–1160) teológus, püspök négykötetes LIBER SENTENTIARIUM-ára, amely a legsikeresebb XII. századi teológiai összefoglaló, és amelyet a teológia oktatásában a XVII. századig kézikönyvként használtak.

¹⁶ Az előző kiadásokban: „a Sorbonne oskoláiban a teológusok orra előtt”.

amikor a Palota belső udvarán¹⁷ zabolnak, ne csurogjon szanaszét a nyáluk, mert az apródok összepiszkolják a gatyájuk térdét, amikor a kövön packockáznak meg kutyapicsúzliznak. Ebben a perben a javamra ítélték, de sok pénzembe került... És ehhez még számítsd hozzá a Palota apródjainak mindennapos traktamentumát, amit szintén én állok.

– Mi végre? – kérdeztem.

– Neked fogalmad sincs, barátom, hogy milyen mulatni – mondta. – Én többet mulatok, mint a király. Ha csatlakozol hozzám, pokoli nagyokat fogunk mulatni.

– Isten ments! – mondtam. – Mert Szent Phelakasztészra mondom, te lajtorján mégysz majd a sírba!

– Te meg Szent Mihály lován – mondta –, és melyik a dicsőbb halál: a kötél vagy a koporsó? Hogy te mekkora tökfilkó vagy! Miközben az apródok lakomáznak, én kint vigyázom az öszvéreiket, és az egyiken elvágom a kengyelszíjat a bal oldalon éppen annyira, hogy egy paraszthajszálnyi tartsa. És amikor a dagadt hólyag tanácsos vagy valamelyik másik nekiveselkedik, hogy fölkászálódjon a nyeregbe, hanyatt találja magát, mint a disznó ölet előtt, a többiek meg dőlnek a röhögéstől. De én nevetek csak igazán, mert tudom, hogy amikor hazaérnek, úgy elverik apród uraságot, mint jég a határt. Hát ezért nem sajnálom a pénzt rá, ezért vendégelem meg őket.

Mindent összevetve tehát, ahogy azt fentebb is mondtam, Panurge hatvanháromféleképpen tudott pénzt szerezni, de kétszáztizennégyféleképpen el is tudta költeni, arról nem beszélve, mennyibe került neki, hogy jól tartsa a lepénylesőjét.

Hogyan akart vitára kelni Pantagruellel egy nagy angol tudós, és hogyan győzte le őt Panurge

Tizennyolcadik fejezet

Akkortájt történt, hogy egy Thaumasztosz¹ nevű tudós hírére vette Pantagruel párfját ritkító tudásának és dicsőségének, és csak azért átutazott Angolországból, hogy Pantagruellel lássa, megismerje, s megbizonyosodjon felőle, hogy valóban akkora-e a tudása, mint amekkora a híre. Párizsba érvén elment Pantagruel szállására, aki a Saint-Denis-kolostorban² lakott, és éppen Panurge-zsel bölcselkedett a kertben sétálgatva, mint a peripatetikuskok. Amikor Thaumasztosz meglátta, milyen hatalmas Pantagruel, földbe gyökerezett a lába, de aztán úrrá lett ijedelmén, és illően köszöntötte:

– Ó, milyen igaz, amit Platón, a filozófusok fejedelme mond, hogy tudniillik ha a tudás és a bölcsesség tapintható és emberi szemmel látható alakot öltene, mindenki rajongva imádná.³ Mert hiszen ha a levegőn keresztül, csupán a nesze eljut az őt szomjúhozó és kedvelő emberek fülébe, akiket egyébiránt filozófusoknak nevezünk, addig nem

¹⁷ A Sainte-Chapelle udvara az Igazságügyi Palota épületegyüttesében.

¹ Görög: „csodálatos”.

² A Saint-André-des-Arts és a Grands-Augustins utca sarkán lévő kolostorban főként bencések szálltak meg. Feltehetőleg ez volt Rabelais párizsi szálláshelye is.

³ A humanisták Platónt tekintik a „filozófusok fejedelmének”. 1540 után több fordítása is megjelenik franciául. Utalás Platón PHAIDROSZ-ára (250d), ahol a látás mint elsőrendű érzékelés szerepel, „[a]z értelmet ugyan nem látjuk vele – rettenetes vágyat is keltene, ha ilyen világos kép jutna róla a szemünkre”. (PHAIDROSZ. PLATÓN ÖSSZES MŰVEI KOMMENTÁROKKAL. Simon Attila ford.)

hagya őket aludni és kedvükre pihenni, addig úzi-hajtja, ösztökéli őket, amíg oda nem sietnek, és a tulajdon szemükkel nem látják azt a személyt, akit a tudás templomául választott, és akinek a hangján próféciái megszólalnak. Világosan és egyértelműen megmutatkozik ez Séba királynő esetében, aki Keletről, a Perzsa-öböl vidékéről kelt útra, hogy láthassa a bölcs Salamon háza táját, és hallhassa bölcsességeit;⁴

Anakharszisznál, aki Szkítiából egészen Athénig ment, hogy találkozzék Szolónnal;⁵
Püthagorasznál, aki elutazott a memphiszi jóshoz;⁶

Platónnál, aki ellátogatott az egyiptomi mágusokhoz és tarentumi Arkhitaszhoz;⁷

Tüanai Apollóniusznál,⁸ aki a kaukázusi hegyekig ment, túl a szkítákon, a masszagétákon,⁹ az indiaiakon, hajózott a Pisonon,¹⁰ egészen a brahmanokig, hogy lássa Hiarchast, aztán Babilónián, Kaldeán, Medeán, Asszírián, Parthián, Szírián, Fönícián, Arábián, Palesztinán, Alexandrián át egészen Etiópiáig, hogy lássa a gümnoszofistákat.¹¹

Ugyancsak jó példa Livius, akihez Franciaország és Spanyolország legtávolabbi csücskéből vándoroltak a tudást szomjazók, csak hogy láthassák és hallhassák.

Távol álljon tőlem, hogy ezek közé a jószerivel tökéletes emberek közé számoljam és soroljam magam, azt viszont elvárom, hogy ne csak mint tudománykedvelő tudóst tartsanak számon, hanem úgy is, mint aki tudóstársait elismeri.

S mivel híret vettem mérhetetlen tudásodnak, odahagyván szülőföldemet, rokonaimat, otthonomat, hozzád siettem, dacolva a hosszú úttal, a tenger viszontagságaival, az ismeretlennel, csak azért, hogy lássalak, és megbeszéljek veled néhány olyan filozófiai, kabbalisztikai és földjósági kérdést, amelyek felől kétségeim támadtak, s nem hagyják nyugodni az elmém, de ha te meg tudod válaszolni ezeket a kérdéseket, akkor szolgálđ leszek, és szolgálđ lesz minden leszármazottam,¹² mert ez a legbecsesebb, mit viszonzás-képpen felajánlhatok.

A kérdéseimet írásba foglalom, és holnap tudatom a város összes tudósaival, hogy a színiük előtt, nyilvánosan megvitathassuk őket.

De nem akarhogy akarom ezeket a kérdéseket megvitatni. Nem pró és kontra akarok vitázni, ahogyan az itteni szofisták, vagyis általában az ostoba szofisták; se nem deklamálva,¹³ mint az akadémikusok, se nem számokkal, ahogyan annak idején Püthagorasz

⁴ KIRÁLYOK KÖNYVE, I, 10, 1–13. MÁTÉ, 12, 42.

⁵ Alianosz: VARIA HISTORIA, 5, 7. Anakharszisz szkíta királyi családból származó költő, író (Kr. e. VII–VI. sz.). Egyesek a hét bölcs közé sorolták. Az athéni bölcs Szolónnal való megismerkedése után kezdett filozófiával foglalkozni.

⁶ Az egyiptomi papságról van szó, lentebb a mágus szó szintén tudós emberre utal. A Püthagoraszra, Platónra, Apollóniuszra vonatkozó utalások mind egyazon forrásból, Szent Jeromos egyik leveléből származnak.

⁷ Kr. e. IV. századi mérnök, matematikus, katona és püthagoreus államférfi. A repüléstörténetben gyakran emlegetik repülő fagalambját.

⁸ Kr. u. I. sz. Kappadókiában élt, görög gyógyító, aszkéta, a püthagoraszi tanok terjesztője. Tarsiszban és Indiában tanult.

⁹ Indoíráni nomád nép. A görögök szkítáknak, a perzsák szakáknak nevezték őket.

¹⁰ A négy paradicsomi folyó egyike a Gichonnal, a Tigrissel és az Eufrátesssel. L. még I. könyv 8. feje.

¹¹ Így hívták a görög történetírók az erdőben remetéskedő indiai aszkétákat vagy brahmanokat (a szanszkrit vánaprastha tükörfordítása).

¹² L. SÁMUEL KÖNYVE, I, 17, 9. Amikor Góliát párbajra hívja az izráeli harcosokat, a tét az ellenfél szolgasorba hajtása.

¹³ A deklamáció retorikai gyakorlat, a kommentátorok nem értik, miért emlegeti Thaumasztosz a filozófiai gyakorlatnak számító vita kapcsán, Rabelais talán az új Akadémia egyik ismert tagjára, Karneádészra gondol, aki Aulus-Gellius szerint kiválóan tudott deklamálni. L. ATTIKAI ÉJSZAKÁK, 7, 14.

tette,¹⁴ vagy ahogyan Pico della Mirandola akart vitázni Rómában,¹⁵ én némán, kizárólag jelekkel akarok vitázni, mert olyan súlyos kérdésekről van itt szó, hogy a mondandóm emberi szavakkal kifejezhetetlen.

Ezért kérem Magnificentiádat, hogy kegyeskedjen holnap reggel hét órára, a Navarrai Kollégium dísztermébe fáradni!¹⁶

Amikor befejezte a mondandóját, Pantagruel illedelmesen így felelt:

– Uram! Soha meg nem tagadnám senkitől, hogy Isten adta tehetségemet megosszam vele, mégpedig a legjobb tudásom szerint, hiszen minden jó az Istentől származik, és Istennek nincs kedvesebb, mint hogy a nemes tudás mennyei mannájára érdemes és azt befogadni képes emberek e jót megosszák egymás közt, és amennyire látom, te ezek közül az emberek közül is az első vagy, ezért tudd meg, hogy bármikor kész vagyok hívásodnak szerény képességeim szerint eleget tenni, jóllehet nekem volna mit tanulnom tőled, és nem neked éntőlem, de, miként azt javasoltad, közösen megvitátjuk a kétségeidet, és találunk rájuk megoldást, még akkor is, ha a feneketlen kút fenekén kell keresnünk, ahol Héroklitosz¹⁷ szerint az igazság rejtezik.

Csak dicsérni tudom a módszert, amelyet a vitához ajánlottál, vagyis hogy némán jelbeszéljünk, mert ha úgy teszünk, te és én hallani fogjuk egymást, és nem zavar majd bennünket az érvelésben, hogy a sok oktondi szofista közbetapsikol a vita legszárnyalóbb pillanataiban.

Holnap pedig föltétlenül ott leszek a mondott helyen és időben, de szépen kérlek, ne pörlekedjünk vagy torzsalkodjunk, és ne a tapsot meg az elismerést keressük, hanem egyedül az igazságot.

Mire Thaumasztosz azt válaszolta:

– Isten tartson meg kegyelmében, amiért felséges excellenciád méltóztatik lealacsonyodni egy magamfajta nyomorulthoz. Isten áldja, holnap találkozunk!

– Isten áldjon! – mondta Pantagruel.

Uraim, akik ezt az írást olvassátok, ne higgyétek, hogy bárkinek is valaha fennköltebb és magasztosabb gondolatok forogtak a fejében, mint azon az éjjelen Thaumasztosznak és Pantagruelnek; Thaumasztosz azt mondta a szállásán, a Cluny kolostorban¹⁸ a kapusnak, hogy soha életében nem szomjazott úgy, mint aznap éjjel:

– Úgy érzem – mondta –, mintha Pantagruel szorongatná a torkomat. Könyörgök, hozasson inni, és hozzanak friss vizet is, amivel öblögetni tudunk.

Pantagruel is erőt fölizgatta magát, és egész éjjel összevissza elmélkedett, felemlgetve:

Beda *De numeris et signis*ét,
Plótinosz *De inenarrabilibus*át,
Proklosz *De Magiá*ját,

¹⁴ Püthagorasz szerint a valóságot számviszonyokkal jellemezhető rend, harmónia hatja át: a számok a valóság építőkövei. L. még III. könyv 20. fejt.

¹⁵ Humanista, híres vitázó, aki 1486-ban Rómába hívta korának itáliai tudósait, hogy megvitassa velük kilencszáz vitatételét, persze nem számok segítségével.

¹⁶ L. 16. fejt. 3. ljt. A kollégium dísztermét szombatonként a licenciátusra készülő diákok nyilvános vitáira tartották fenn.

¹⁷ Démokritosz. Ugyanezt a tévedést l. még III. könyv 36. fejt.

¹⁸ A clunyi apátok kiadták párizsi rezidenciájukat. Az egykori bencés kolostor a mai, sokat látogatott Cluny Múzeum.

Artemidorusz *Per onirocriticon*ját,
 Anaxagorasz *Peri semion*ját,
 Ynarius *Peri aphanon*ját,
 Philisztion könyveit,
 Hipponax *Peri anekphoneton*ját¹⁹

és egy csomó más könyvet, mígnem Panurge azt mondta neki:

– Uram, ne gondoljon velük, inkább feküdjön le aludni, mert látom, hogy úgy föl-
 zaklatta magát a nagy fejtörésben, hogy a végén még belázasodik. Először igyon hu-
 szonötöt vagy harmincat, aztán vonuljon el, és jól aludja ki magát, mert reggel majd én
 vitázom az anglius ficsúrral, megválaszolom kérdéseit, s ha *ad metan non loqui*²⁰ sarokba
 nem szorítom, leszedheti rólam a keresztvizet.

– No de Panurge, barátom – mondta Pantagruel –, hogy akarod te fölvenni vele a
 versenyt: az az ember bámulatosan nagy tudású.

– Annyi baj legyen – válaszolta Panurge. – Kérem, uram, egy szót se többet, bízza rám
 a dolgot! Közönséges halandó tudhat-e többet az ördögnél?

– Nem hinném – mondta Pantagruel –, legalábbis különös isteni kegy híján nem.²¹

– Különben sokszor vitáztam már velük – mondta Panurge –, és mindig jól lejárattam
 őket, és felmostam velük a padlót. Nyugodt lehet, hogy holnap a dicső angol ecetet fog
 fosni ország-világ előtt.

Azzal Panurge elment borozni az apródokkal, és egész éjjel ittak, és elpitykézték meg-
 -kakasozták az utolsó gatyamadzagjukat is.²² És amikor eljött az idő, a vita helyszínére
 kísérte gazdáját, Pantagruelt, s ha hiszik, ha nem, ott tolongott Párizs apraja-nagyja, gon-
 dolván: „Na, most rájár a rúd erre az ördöngös Pantagruelre, hiába győzte le az összes
 okoskodó zöldfülű szofistát, az angolban emberére talál, mert az maga a vauvert-i ördög.²³
 Meglátjuk, ki győz.”

Thaumasztosz már várta őket, és amikor Pantagruel és Panurge belépett a terembe,
 a kisdíákok, a magiszterjelöltek és a rektorválasztó delegátus mind elkezdtek tapsolni
 balga szokásukhoz híven. Pantagruel elbődült, de mintha nagyágyú szólt volna:

– Csönd legyen, a szentségit, csöndet! Ha sokat zsinatoltok itt nekem, csürhe banda,
 isten bizony levágom a fejeteket!

Erre aztán összecsinálták magukat, és lapultak, mint nyúl a fűben, köhinteni sem
 mertek, ha egy véka pihét nyelnek, akkor se mertek volna, és Pantagruel egyetlen sza-

¹⁹ A címek jelentése rendre: SZÁMOKRÓL ÉS JELEKRŐL, AZ ELMONDHATATLANRÓL, A MÁGIÁRÓL, AZ ÁLMOK JELENTÉSÉRŐL, A JELEKRŐL, AZ ELMONDHATATLAN DOLGOKRÓL, AZ ELHALLGATANDÓRÓL. Beda Venerabilis valóban írt értekezést a jel-
 beszédéről, DE LOQUELA PER GESTUM DIGITORUM címmel. Plótinosz III. századi metafizikus Alexandriában: a re-
 neszánsz újplatonisták sokat olvasták. A Rabelais által idézett művét Marsilio Ficino neves itáliai humanis-
 ta fordította le 1492-ben, csakúgy, mint az V. században élt, újplatonikus Proklosz tanulmányát, a DE SAC-
 RIFICIO ET MAGIÁ-T. (Proklosz nevét l. még I. könyv 10. fe.) Artemidorusz (Kr. u. II. sz.) írása létezik (ONEI-
 RORRITIKA – ÁLLOMFEJTÉS), Anaxagorasz (Kr. e. V. sz.) viszont nem írt a jelekről. Ynarius (Dynarius?) néven
 szerzőt nem ismerünk. Philisztion szinész, költő és mimuszjátékok szerzője a Kr. u. I. században, művei elvesz-
 tek. Hipponax Kr. e. VI. századi szatirikus költő, nem írt az elhallgatandóról.

²⁰ Amíg ki nem fogy a szóból, torkán nem akad a szó.

²¹ Akár jó, akár rossz szellemekről van szó, hatalmuk a tudásukból fakad. Pantagruel itt arra utal, hogy van-
 nak istenfélő emberek, akiknek a tudása a szellemekével vetekszik.

²² Pöccintős játékok. A pitykézést fapálcával (pitykével), a kakasozást pénzerméssel játsszák.

²³ A vauvert-i ördög fogalma ma is létezik egyes francia mondásokban, és messi, eldugott helyet jelent.
 Vauvert-ben tényleg állt egy vár, amely a középkorban zsványtanya volt.

vától olyan szomjúság tört rájuk, hogy mind a nyelvét lógatta, mintha Pantagruel beszólt volna a gigájukat.

Akkor Panurge így szólt az angolhoz:

– Csak polemizálni jöttél az általad kitűzött vitapontokról, uram, vagy azért, hogy okulj, és megtudd az igazságot?

Mire Thaumasztosz azt felelte:

– Semmi más nem hajt, csak az őszinte vágy, hogy okuljak, és megtudjam a választ a bennem támadt kétségekre, amelyek egész életemben gyötörnek, és amelyekre sem könyvekből, sem pedig embertársaimtól nem kaptam megnyugtató választ. Polemizálni egyáltalán nem áll szándékomban; nem méltó hozzám, meghagyom inkább ezeknek a semmirekellő szofistáknak,²⁴ akik a vitáik során nem az igazságot keresik, hanem érveket és ellenérveket.

– Tehát – mondta Panurge – ha én, mesteremnek, Pantagruel uraságnak egyszerű kis tanítványa, mindenben meg tudok felelni a kérdéseidre, nem kell ilyen apróságokkal zaklatnod a mestert. Ezért tegyük meg inkább döntőnek, ítéljen ő a vitánkban, s ha úgy érzed, hogy válaszaim nem csillapítják tudásszomjodat, ám legyen: válaszoljon a kérdéseidre maga a mester!

– Jó, legyen! – mondta Thaumasztosz.

– Kezdd!²⁵

Tudnotok kell azonban, hogy Panurge szép, piros, fehér, zöld és kék selyembojtot biggyesztett hosszú gatyapőce végére, és elrejtett benne egy szép narancsot.²⁶

Hogyan szégyenítette meg Panurge az angolt, aki jelekkel érvelt

Tizenkilencedik fejezet

Amikor tehát mindenki ott volt, és szép csendben figyelt, az angol külön-külön a magasba emelte, ujjvégeinél összeérintette és négyszer egymáshoz ütögette a két kezét, és összecsucsorította az ujjait (ezt az alakzatot szokás Chinonban tyúk valagának mondani); majd széttárta a karját, és úgy összecsapta a tenyerét, hogy csak úgy csattant. Aztán még egyszer összeillesztette és kétszer összeütötte az ujjait ugyanúgy, ahogy az előbb, négyvet tapsolt, végül összetapasztotta a tenyerét, mintha buzgón imádkozna.

Mire Panurge lendítette a jobbját, és a hüvelykjét beledugta a jobb orrlikába, a másik négy ujját pedig kinyújtva, szorosan összezárva tartotta az orr vonalával párhuzamosan; a bal szemét teljesen lecsukta, a jobbal pedig szemöldökét leeresztve sandított; aztán a balját lendítette a magasba, kifeszítette a hüvelykjét, s a többi ujját kinyújtva erősen összeszorította, ekképpen a bal kezét egy vonalba hozta a jobbal, noha a kettő közt volt

²⁴ Némelyik előző kiadásban (Juste, 1534, 1537) itt a következő felsorolás áll: „szorbilánsoknak, szorbonacchusoknak, szorboniparusoknak, szorbonikolusoknak, szorboniformusoknak, szorboniszektaristáknak, noborsziánsoknak, boszornizánsoknak, szarbonizánsoknak”.

²⁵ Az eredeti kiadásban Thaumasztosz mondja Panurge-nek, hogy kezdjen.

²⁶ A gatyapőcöt zseb gyanánt is használták, mivel a férfiak akkori ruházatán nem volt más zseb. Guyon szerint (DIVERSES LEÇONS, II. könyv 6. fej.) például nem számított illetlenségnek gatyapőcben tárolt gyümölcsöt felkínálni az asztalnál.

másfél könyöknyi távolság. Ebben a pózban először a föld felé hajolt, majd két kezét újra mellmagasságba emelte, mintha egyenesen az angol orrára célzott volna.

– Ha Merkúr... – mondta az angol. Panurge közbevágott:

– Megszólalt, álarcot le!¹

Akkor az angol a következő jelet mutatta: bal kezét szétterpesztett ujjakkal a magasba emelte, majd négy ujját ökölbe szorítva, álló hüvelykjét az orrára tette. Aztán fölkapta nyitott jobbát, és tenyerét nyitva tartva visszaengedte a kezét annyira, hogy a jobb hüvelykjét a bal kéz összezárt kisujjához tudja illeszteni, majd szép lassan elkezdte mozgatni a négy ujját; minekutána kezét váltott, és a jobbal csinálta azt, amit addig a ballal, a ballal meg azt, amit addig a jobbal.

Panurge egy cseppet sem rökönyödött meg, hanem bal kezével legott fölemelte triszmegisztoszi² gatyapőcét, jobb kezével pedig előhúzott belőle egy fehér marhabordaszilánkot meg két egyforma botocskát, melyek közül az egyik fekete ébenfából, a másik skarlátvörös brazil fából volt, szép szabályos közönként elhelyezte őket jobb kezének ujjai közt, s összekocogtatván őket olyan zajt hallatott, mint a bretagne-i leprások a kereplőjükkel, csak annál messzezengőbbet és fülbemászóbbat, miközben csukott szájjal vígan dudorászott, s le nem vette a szemét az angolról.

A teológusok, orvosok, sebészek szerint Panurge ezzel arra utalt, hogy az angol bélpoklos.

A tanácsosok, jogtudósok és kánonjogszakértők viszont úgy vélelmezték: Panurge arra akar kilyukadni, hogy a bélpoklosság üdvözült állapot, ahogy azt hajdanán az Úr is kinyilatkoztatta.³

Az angol azonban nem ijedt meg, mindkét kezét a magasba emelte, három középső ujját behajlította, aztán a hüvelykujját átdugta a mutató- és a középső ujj közt mindkét kezén, a kisujját pedig kifeszítette, és odatartotta Panurge-nek, végül összeérintette a két kezét úgy, hogy a jobb hüvelykjét a bal hüvelykjéhez, a bal kisujját meg a jobb kisujjához illesztette.

Mire föl Panurge szó nélkül fölemelte a kezét, és a következőt mutatta: bal mutatóujjának végét a hüvelykje végéhez tette, mintegy hurkot formálva, a jobb kezén pedig ökölbe szorította minden ujját, a mutatóujját kivéve, amit ki-be húzogatótt a bal kéz nevezett két ujjá közt. Aztán a jobb mutató- és középső ujját szétfeszítette, amennyire csak bírta, és Thaumasztosz felé bökött. Majd a bal hüvelykjét a bal szemzugához tette, legyezőszerűen széttárta az ujjait, mint a madárszárny vagy a halcsont, és finoman ide-oda mozgatta a kezét; ugyanezt megcsinálta a jobb kezével is a jobb szemzugánál.

Thaumasztosz elsápadt, és reszketni kezdett, de a következő jellel válaszolt: jobb középső ujját a hüvelykujj alatti izompárnához érintette, aztán a jobb mutatóujjával ugyanolyan hurkot csinált, mint Panurge a bal kezén, csak ő nem fölülre tette a hurkot, hanem le, a hüvelykje tövébe.

Mire Panurge összeüti a tenyerét, és belefúj a markába. A jobb mutatóujját ismét a bal kéz hurkába teszi, és szaporán ki-be húzogatja. Aztán állával Thaumasztosz felé bök, és nagy szemeket mereszt rá.

¹ Utalás a maszkabálokra, ahol tilos volt megszólalni, nehogy a jelmezest felismerjék a hangjáról.

² A *triszmegisztosz*, „háromszor nagy” az ezoterikus irodalom egyik legvitatottabb, valószínűleg mitikus alakjának, az egyiptomi Hermész Triszmegisztosznak a jelzője. A kb. ötezer éves, ún. CORPUS HERMETICUM nagy hatással volt a korai egyházra, az alkímistákra és a középkori misztikusokra.

³ LUKÁCS, 16, 19.

Az emberek, akik addig egy kukkot sem értettek a jelekből, rögtön tudták, hogy Panurge most szavak nélkül azt kérdezi Thaumasztosztól: „Hát ezzel meg mit akar mondani?” És Thaumasztoszról szakadni kezdett a verejték, és valóságos révületbe esett. Aztán összeszedte magát, félkörívbe feszítve összeérintette az ujjait, és olyan magasra, amilyen magasra csak bírta, föltartotta a két kezét.

Mire Panurge az állkapcsa alá nyomta jobb hüvelykjét, a jobb gyűrűsujját a bal kéz hurkába akasztotta, s ebben a pozitúrában az alsó fogsorát dallamosan hozzákocogtatta a felsőhöz.

Thaumasztosz erőlködve föltápáskodott, de ahogy állt föl, emberesen elfingotta magát – jött is utána a sógor –, ezenközben sugárban ecetet pisált, és büzlött, mint aki bakot nyúzott. A jelenlévők befogták az orrukat, mivel Thaumasztosz összefosta magát izgalmában. Aztán az ujjvégeit összeérintve fölemelte a jobb kezét, miközben balját a mellére fektette.

Minekutána Panurge kihúzta bojtos gatyapőcét, kihúzta jó másfél könyöknyire, s míg a baljával alátámasztotta, a jobbjaival kivette belőle a narancsot, melyet hétszer földobott, és nyolcadszorra a jobb markába rejtett, és némán a magasba tartott; közben elkezdte rázogatni szép gatyapőcét Thaumasztosz irányába.

Erre Thaumasztosznak dagadozni kezdett az arca, mint a dudásoknak, és úgy szuszogott, mintha disznóhólyagot fűjt volna.

Erre Panurge bal kezének egyik ujját beledugta a segge likába, a szájával meg úgy szürcsölte a levegőt, ahogyan az osztrigát szokás kiszívni a héjából, vagy ahogyan a levest hörpölik, aztán eltátotta a száját, és a jobb tenyerével tizenhatszor ráütött; olyan öblös és mély hangot adott ki magából, mintha a hang a rekeszizmából törne elő a légcsővön keresztül.

Thaumasztosz zihált, mint a hízott liba.

Akkor Panurge jobb mutatóujját a szájába vette, s miközben szívta befelé a szájával, elkezdte kihúzni, így amikor az ujsa kijött, akkorát pukkant, mint amikor a gyerkőcök répadarabokat lődöznek bodzapuskából; ezt megcsinálta kilencszer.

Thaumasztosz így kiáltott:

– Látják, uraim? A nagy titok! Panurge könyékig ledugta.

Azzal előhúzta a törét, s hegyét a földnek szegezve megállt.

Mire Panurge kapta hosszú gatyapőcét, és teljes erővel a combjának ütögette, aztán összekulcsolt kézzel megfogta a fejét, kiöltötte a nyelvét, amennyire csak tudta, és forgatta a szemét, mint a döglődő kecske.

– Á, értem, csak azt nem tudom, mit – mondta Thaumasztosz, és behajlított tenyerével a töre hegyét nyomva, a mellének feszítette a markolatot.

Panurge balra döntötte a fejét, és hüvelykjét az ég felé fordítva, középső ujját beledugta a jobb fülébe. Aztán összefonta a mellén a karját, ötöt köhintett, s ötödszörre a jobb lábával dobbantott. Minekutána fölemelte bal karját, s kezét ökölbe szorítva a hüvelykujját nekinyomta a homlokának, miközben jobbjaival hatszor a mellére csapott.

Ámde Thaumasztosz, mintegy elégedetlenségét kifejezendő, bal hüvelykjét az orra hegyéhez szorította; a többi ujsa be volt hajlítva.

Mire Panurge a két középső ujját a szája két sarkához nyomta, és széthúzta a száját, ahogy csak bírta, elővillantva mind a harminckét fogát, miközben két hüvelykjével lefelé görbítette a szeme sarkát; a közönség szerint igen csúnyán fintorgott.

Thaumasztosz méltatja Panurge erényeit és tudását

Huszadik fejezet

Thaumasztosz fölállt, és sapkáját levéve udvariasan köszönetet mondott Panurge-nek, majd a közönséghez fordulva fennhangon így szólt:

– Uraim, most már bátran idézhetem az evangéliumot: *Et ecce plus quam Salomon hic.*¹ Páratlan kincset tudhatunk köreinkben: Pantagruel uraságot, kinek híre hozott ide engem Anglia isten háta mögötti vidékéről, hogy megvitassam vele mindazokat a megfejthetetlen kérdéseket, amelyeken töprenkedtem, legyen szó mágiáról, alkímiáról, kabbalisztikáról, földjóságról, asztrológiáról vagy filozófiáról. De most haragszom a hírnévre, mert úgy látom, fukarul bánik Pantagruellel, hiszen ezredrészét sem tükrözi a valóságnak.

Látták, hogy a tanítványa egy szál magában hogy megfelelt a kérdéseimre, sőt még többre is, mint amennyit kérdeztem; ezenfelül rávilágított egy sor új, leírhatatlanul fontos vitapontra, s egyben meg is oldotta ezeket. Biztosíthatom magukat, hogy a tudásnak igaz kútját és enciklopédikus mélységét tárta föl előttem, méghozzá olyan módszerrel, amelyhez nem gondoltam volna, hogy ember fia konyíthat: a jelekről beszélek, tehát amikor szó és hang nélkül vitáztunk. Éppen ezért írásba fogom foglalni minden állításunkat és végkövetkeztetésünket, nehogy valaki azt higgye, zagyvaság volt az egész, az írást pedig meg fogom jelentetni nyomtatásban, hogy hozzám hasonlóan mindenki okulhasson belőle: ebből is láthatják, mi mindent mondhatott volna a mester, ha már a tanítványa is ilyen nagy tudományú, hiszen *Non est discipulus super magistrum.*²

Mindenesetre dicséretessék az Uristen, és hálásan köszönöm, hogy jelenlétükkel megtisztelték ezt az eseményt; Isten fizesse meg, most és mindörökké!

Pantagruel is köszönetet mondott a jelenlévőknek, aztán ebédelni vitte Thaumasztoszt, és képzelhetitek, hogy addig ittak³ hasukon kigombolt kabáttal – mert akkoriban a ruha elejére varrták a gombot, nem a nyakrészre, mint most –, míg az egyik azt nem mondta a másikának: „Kihez van szerencsém?”

Szent Szűzanyám, ittak, mint a gödény, sorra ürültek a palackok, de ők egyre csak nyakalták a bort:

- Húzd meg!
- Igyál!
- Bort ide, szolgál!
- Öntsd, az anyád, öntsd, ne sajnáld!⁴

Mіндеgyik megivott vagy huszonöt-harminc akónyit, és tudják, miért? *Sicut terra sine aqua,*⁵ mert meleg volt, s a melegtől még jobban szomjaztak.

Ami pedig Thaumasztosz vitatéziseit és a vita során használt jelek értelmét illeti, szívesen elmagyaráznám úgy, ahogy ők maguk beszámoltak róla, de úgy hírlík, Thaumasztosz írt belőle egy nagy könyvet, amelyet Londonban adtak ki, s amelyben mindent elmond töviről hegyire. Ezért erre most nem térek ki.

¹ „...és ímé, nagyobb van itt Salomonnál”. (MÁTÉ, 12, 42.)

² „Nem feljebb való a tanítványa az ő mesterénél” (LUKÁCS, 6, 40); „Nem fölebbvaló a tanítványa a tanítónál” (MÁTÉ, 10, 24).

³ A korábbi kiadások hozzátesszik: „mint minden jó lélek halottak napján”.

⁴ L. még I. könyv 5. fejt.

⁵ „Lelkem, mint szomjú föld, úgy eped utánad.” (ZSOLTÁROK KÖNYVE, 143, 6.)

Hogyan lett Panurge szerelmes egy párizsi úrihölgybe

Huszzonegyedik fejezet

A vita után, amelyben legyőzte az angolt, Panurge-nek híre ment Párizs városában, s attól kezdve gatyapőce javára fordította sikerét, és antik módra¹ telehímezte a külső felét. Úton-útfélen dicsérték, dal is született róla, melyet a kisdíákok énekeltek a tanodába menet, és szívesen látott vendég lett úrihölgyek és úrilányok társaságában, minek következtében fejébe szállt a dicsőség, és elhatározta, hogy maga alá gyűri a város egyik előkelő dámáját.

És úgy is tett: sutba vágva a vég nélküli tirádákat és vallomásokat, melyekkel a méla szűzszerelmesek szokták kezdeni, e húshagyó szerelmesek, kik kedvesüket szép szónál többel nem illetik,² Panurge egy szép napon így szólt a hölgyhöz:

– Asszonyom, a hazának üdvös, magának élvezetes, a vérvonalának hasznos, nekem pedig égetően szükséges lenne, hogy magomat szaporítsa; ezt bízvást elhiheti, mert tapasztalni fogja, hogy igaz.

Mire a hölgy több mint száz mérföldnyire lökte magától, mondván:

– Nyomorult bolond, honnan veszi a bátorságot, hogy ilyeneket mondjon? Mit képzelsz, kivel beszél? A szemem elé ne kerüljön többé, mert isten bizony, levágtatom kezét-lábát.

– Nem bánám, ha levágnák kezem-lábam, ha csak egyszer is maga meg én összelegednénk, és jól elmuzsikálgatnánk egymás közt, mert a vonóm úgy megszólaltatná a kegyed instrumentumát, hogy az már nem is hegedülés lenne, hanem orgonazengés. Sudár Sudri mester – bökött a gatyapőcére – érti ám a dürgést, s úgy a dolgok mélyére hatol, úgy feltár minden tényálladékot és környülállást, hogy abban hiba nem lesz.

– Kotródjék innen, nyomorult pára, nem hallja? Ha még egy szót szól, segítségért kiáltok, és itt helyben agyonveretem – válaszolta a hölgy.

– Na, na – mondta Panurge –, ilyen komisztságot nem néznék ki magából, de ha képes volna rá, akkor igencsak megtévesztett a külseje, mert ha a magáéhoz hasonló szépséghez és eleganciához egy csöpp epe vagy rosszindulat is társul, úgy a földnek rég az égben volna a helye, a magasságos égne meg a földre kellett volna rogynia, és fölborult volna a természet rendje. Sajnos igaz a mondás, hogy szép asszony szájába nem való zabola, de ezt csak a közönséges szépségekről szokás mondani. A magáé olyan páratlanul tündöklő és földöntúli, hogy úgy vélem, a természet a maga példáján akarja az emberiség tudomására hozni, mire képes, ha beveti minden erejét és tudását. Maga csupa édes méz, cukor, mennyei manna.

Paris magának adta volna az aranyalmát, nem Aphroditének, Hérának vagy Athénának, mert Héra soha nem volt olyan fenséges, Athéné olyan okos, Aphrodité olyan szépséges, mint kegyed.

Ó, istenek és istennők az égben, milyen boldog lesz a férfi, akit abban a kegyben részesítenek, hogy e nőt ölelheti, csókolhatja, és összereszelheti vele a szalonnáját. Hitemre, én leszek az, tudom jól, már tiszta szívből szeret, a tündérek kegyeltje vagyok. Ne vesztegessük tovább az időt, nosza, rajta, bumbukupakufircoljunk!

Magához akarta vonni, de a nő az ablakba állt, mintha segítségért akarna kiáltani a szomszédokhoz.

¹ A korábbi kiadásban „*germán módra*” szerepel.

² L. még 17. fej. ama passzusát, amelyben Panurge a párizsi kisasszonyok állógalléjáról panaszkodik.

Mire Panurge menekülőre fogta, de futtában visszaszólt:

– Itt várjon, asszonyom, majd én hívok segítséget, ne fáradjon!

Azzal odébbállt, nem törődött vele, hogy kikoszarzták, nem kesergett miatta.

Másnap, amikor a nő misére ment, Panurge már a templomban várta. A bejáratnál földig hajolva szenteltvizet adott neki, aztán mellé térddepelt, mintha régi ismerősök volnának, és azt mondta:

– Tudja meg, asszonyom, hogy annyira szerelmes vagyok magába, hogy se szarni, se hugyozni nem tudok, tisztesség ne essék szólván. Mi lesz, ha valami bajom esik?

– Mit bánom én, mi lesz – mondta a nő. – Hagyjon imádkozni!

– Ismeri Villa Napinna d'Agadafassót?

– Nem ismerem.

– Pedig tudnia kell, hogy ha *villan a pina, dagad a fasz, ó!* Könyörögjön Istenhez, hogy adja meg nekem, amit az ön nemes szíve kíván, én pedig azért könyörgök, hogy adja nekem a rózsafüzérét.

– Tessék, vigye – mondta a nő. – Csak hagyjon nekem békét!

De ahogy kimondta, már húzta volna is vissza az olvasót, amely citromfa gyöngyökből és jókora arany szemekből állt, Panurge azonban előkapta az egyik zsebkését, ügyesen lenyisszantotta a füzért, s már vitte is a csórszereshez.

– Kéri cserébe a penicilusomat? – kérdezte Panurge.

– Dehogy kérem!

– Pedig, jut eszembe, áll rendelkezésére szőröstül-bőröstül, zacskóstul-kupástul.

Ette a méreg a hölgyet a rózsafüzér miatt, mivel fontos templomi ékessége volt, és azt gondolta magában: „Ez a szószátyár nem idevalósi, keresztet vehetek az olvasómra. Mit szól majd a férjem? Dühös lesz rám, de majd azt mondom neki, hogy a templomban ellopta egy lator, és el is fogja hinni, hiszen a szalagja még itt lóg az övemén.”

Ebéd után Panurge meglátogatta a nőt, és az inge ujjában elrejtett egy palotai zsetonokkal³ és más hasonló batkákkal teli nagy bugyrot. Megkérdezte:

– Melyikünk szereti jobban a másikat, maga engem vagy én magát?

– Én nem utálom magát – válaszolta a nő –, mert Isten rendelése szerint szeretem minden felebarátomat.

– Ha már így szóba hozta, ugye, szerelmes belém? – kérdezte Panurge.

– Megmondtam, hogy ne merjen ilyeneket mondani! Vegye tudomásul végre, hogy velem nem beszélhet ilyen tiszteletlenül! Takarodjon innen, és adja vissza a rózsafüzéremet, nehogy a férjem számon kérje rajtam.

– A rózsafüzérét? Még mit ne! – mondta Panurge. – Eszem ágában sincs visszaadni, asszonyom, de szívesen adok helyette másikat. Mi tetszene jobban kegyednek: arannyal futtatott olvasó nagy gyöngyökkel, szép selyemsujtással⁴ vagy tömör aranyrögöcskékből, vagy ébenfa olvasó, vagy nagy jácintkőves, vagy csiszolt gránátkőves kis türkizszemekkel, vagy szép topázkőves kis zafirszemekkel, vagy szép balaszrubinos huszonnyolc fazettás nagy gyémánszemekkel?... Nem, ez mind semmi! Tudok egy szép rózsafüzért, melynek kis szemei smaragdból, öreg szemei szürke borostyánból vannak, s akkora perzsa gyöngy fogja össze, mint egy narancs. Potom huszonötezer dukát. Megveszem magának ajánlékba, mert van miből.

Azzal megcsörgette a pénzesbugyrát, mintha aranytallérokkaal volna tele:

³ Az Igazságügyi Palotában használatos pótérmék.

⁴ Hölgyek övön hordott selyemzsinór fonata, amely időnként tartalmazott valamilyen finom utalást viselőjének titkos hódolójárá.

– Szeretne ibolyakék bársonyt vagy skarlátvöröset, karmazsin szatént vagy inkább brokátot? Vagy láncot szeretne, ékszer, pántlikát, gyűrűt? Csak bölintson, s mind a magáé. Ötvenezer dukát nekem meg sem kottyan.

Ékesszólásával megkísértette ugyan a hölgyet, de az ellenállt:

– Köszönöm, nem. Nem akarok magától semmit.

– Az ördögbe, én viszont akarok, ráadásul magának semmibe nem kerül teljesíteni a kérésemet, és semmit nem veszít velem. Nézzen ide – mutatott hosszú gatyapócéra –, Sudár Sudri bebocsátásért esedezik.

Át akarta ölelni, de a nő kiabálni kezdett, igaz, nem nagyon hangosan.

– Szóval egy kicsit sem enged? – mérte végig ravaszul Panurge. – Úgy kell magának! Nem is érdemel ennyi szépet és jót, de kutya legyek, ha meg nem hágatom egy falkányi ebbel!

Azzal elszelelt, mert persze félt, hogy elagyabugyalják.

Hogyan űzött tréfát Panurge a párizsi hölgygel, aki nem volt hajlandó kedvére tenni

Huszonkettedik fejezet

Hanem hát éppen másnapra esett úrnapja, amikor az asszonyszemélyek fenemód kicsípi magukat, és a mondott hölgy gyönyörű karmazsinvörös ruhában és drága fehér bársonyköntösben pompázott.

Az ünnep előestéjén Panurge addig kajtatott a városban, amíg nem talált egy tüzelő szukát, derékszíját a kutya nyakába akasztotta, elvitte a szállására, és aznap rendesen megetette, még éjjel is. Másnap reggel megölte, és kivette belőle azt, amiről csak a görög mágusok tudják, hogy mi, fölaprította, amilyen finomra csak tudta, elrejtette a köpenyében, és elment oda, ahol a hölgynek csatlakoznia kellett az úrnapján szokásos ünnepi körmenethez. Amikor az asszony megjelent, Panurge udvariasan üdvözölte, meghintette szenteltvízzel, majd amint az asszony befejezte az imádkozást, odatelepedett mellé a padban, és átnyújtotta neki a következő rondót:

*Egyszer elég, szépséges hölgyem, önnek
Ügyem előhoznom, hiszen nem győzhető meg,
Kidobát s visszaút reménytelen.
Mivelhogy önt nem bántottam sosem
Szóval, tettel, hírral, gúnnnyal, mely ölhet,
Ha esdeklésemet nem szenvedheti többet,
Fáraszthatná magát, nemcsak a kerítőket,
Ennyivel: „Hívem, kütessékelem,
Ennyi elég.”*

*Abból még kára nem lesz hihetőleg,
Ha megvallom, szívem lángnak adta s üszöknek
A szépség, mely önből süt ékesen;
Cserébe csupán annyi kell nekem,
Bukjon fel, és vegyen az erényére övnek,
Ennyi elég.*

Miközben a nő szétnyitotta a papírt, hogy lássa, mi van rajta, Panurge gyorsan megszórt a ruháját a varázsszerrel, főként az ingujjat és a szoknyát, aztán azt mondta:

– Szegény szerelmesek élete nem mindig könnyű, asszonyom. Csak abban bízom, hogy a sok álmatlan éjszaka, gyötrelem, vesződéls, melyet a maga iránt táplált szerelem okozott, mind-mind purgatóriumi szenvedéseimet fogják rövidíteni. Kérem, imádkozzék Istenhez, hogy türelemmel viseljem kínjaimat.

Alig fejezte be, a templomban kószáló összes kankutya odagyúlt a nő köré a varázsszer szagára, melyet a ruhájára szórt. A bagzó ebek – kicsik, nagyok, kövérek, girhesek – megszaglászták, és úgy összevissza pisálták a nőt, hogy akkora gyalázatot nem látott a világ.

Panurge odább zavarta őket egy kicsit, elbúcsúzott a nőtől, aztán behúzódtott az egyik kápolnába, hogy jobban élvezhesse a mókát, mivel a kutya ebek már mindenét összevizelték a nőnek: egy nagy agár lehugyozta a fejét, de volt, amelyik a ruhája ujjára vagy a farára hugyozott, a kisebbek pedig a koturnusára, és a körülötte lévő asszonyok csak nagy ügyyel-bajjal tudták védelmezni.

Panurge meg nevetett, és azt mondta az egyik városi előkelőségnek:

– Na, ez a nő vagy tüzel, vagy épp nemrég hágatta meg magát egy nagy agárral.

És látva, hogy minden kan ott forgolódik morogva a nő körül, ahogyan a tüzelő szukák körül szoktak, indult Pantagruelhez.

Útközben, ha kutyát látott, farba billentette, és azt mondta neki:

– Hát te nem vagy hivatalos a kutyánászra a cimboráiddal? Lódulj, az apád kutya istenit, lódulj, szedd a lábad!

És a szállásukra érven imigyen szólt Pantagruelhez:

– Gazdám! Jöjjön gyorsan, ezt látnia kell: a környék összes kutyái ott tolonganak a város legszebb hölgye körül, és mind meg akarják kuttyintani.

Pantagruel örömet beleegyezett, odament, és nagyon szépnek, érdekesnek találta a színjátékot.

A legjobb mégis a körmenet volt, amelyben több mint hatszázezer-tizennégy kutyát láttak felvonulni a nő körül, és ezerféleképpen sanyargatták a szerencsétlent, s amerre elhaladt, mindig újabb és újabb kutyák eredtek a nyomába, és pisálták össze a földet, amelyet a ruhája érintett.

A látványtól mindenkinek földbe gyökerezett a lába, s azt nézte, mit csinálnak az ebek, és hogyan ugrálnak föl a nő nyakába: tönkretették szép öltözékét, a hölgy pedig mi mást tehetett, hazamenekült; a kutyák mentek volna utána, de elbújt, a komornái meg nevettek. Végre becsukódott mögötte az ajtó, de fél mérföldes körzetből minden kutya odafutott, és olyan bőségesen lepisálták az ajtaját, hogy a húgyuk akkora patakká duzzadt, melyben kacsák is elúszkálhattak volna. Ez a patak folyik most Szent Viktornál,¹ annak vizében festi Gobelin a skarlátszínű kelméit, mert a kutyahúgy különösen jótékony hatású, mint azt hajdanán Oribus professzor² fennen hirdette. Istennek segedelmével a patak még egy malmot is elhajtott volna, igaz, akkorát nem, mint a Bazacle-malom³ Toulouse-ban.

¹ A Bièvre nevű folyóról van szó.

² Valószínűleg Mathieu Ory inkvizítor. Az 1537-es kiadásban De Quercu professzor szerepel, aki a Sorbonne tanáraként sokat támadta a humanistákat.

³ Régi gátas malom a Garonne vizén. L. még V. könyv 30. fej.

Radnóti Miklós versfordító-pályázat

Pierre de Ronsard

CXLIII

Mosolya, melybe mézet méhek szedtek,
Ezüst várfalként díszlő fogsora:
Gyémántos ékek kettős sorfala,
S kecses ajka, korallvörös keretnek;

Szelíd szava, mely pezsdíti a lelket,
Énekének gondúzó dallama,
S páros boltozat páros csillaga –
E csodák csak istennőmé lehetnek.

Ifjúsága kertjéből szárnyra kél
Egy múlhatatlan illat, s azt a szél
Fölkapja, balsamát az égre szórja.

S hangjából oly varázslat cseng elő,
Hogy tánra kél erdő, rét, legelő,
Ledől a hegy, és hegyé nő a róna.

Ertl István fordítása

Gérard de Nerval

ÍR DALLAM

(Thomas Moore modorában)

Reggel, mikor a nap pályáján útra kelt már,
Egy könnyű csónakot láttam meg kinn, a partnál,
Ringatták lankatag az ezüstös habok.
Majd megjöttem, mikor leszállt az éj homálya;
Ott volt a sajka még, de hullám fürge árja
Nem mosta már hasát, megfogta a homok.

A sorsunk épp ilyen! az élet reggelén még
Hajszolt lelkünk, mit űz az ábrándos reménység
Egy pillanatra ring a boldogság habon;
De nyomban, hogy az est sötét fátylát kibontja,
A hullám elapad, s bennünket árnyba vonva
Máris magányosan emészt a fájdalom.

Ha fogytán napjaink, mondják, főnk nyugtot is lel
Majdan oly ég alatt, amely vihart nem ismer.
De mit számít nekem nyugvás az éj ölén!
Friss kedvet, bájolást, a reggelt add nekem meg,
Mert ködjje s könnyei számomra kedvesebbek,
Mint tünő nap körül a legszebb játszi fény.

Ó! ki ne vágya hát látni, hogy újraéled
A bájelt pillanat, mely bennünk kélmi készített
Kósza érzékeket s új rajongásokat!
Mikor lelkünk, akár a balzsamos fakéreg,
Mely égvén ontja szét jó illatát a légnak,
Kincsével szórt tele szerelmi lángokat.

Bittner Gábor fordítása

A PÁRIZSI NOTRE-DAME

Ős-vén a Notre-Dame, s még meglehet, ki tudja,
Párizst eltemeti születése tanúja,
De néhány ezredév, s ledönti az Idő,
Mint farkas a tinót, a roppant súlyu vázat;
Facsar vasidegén, és sunyi foga rághat
Szánni való öreg csontján, bár sziklakő.

Sokan majd valahány országából a földnek,
A kietlen romot szemlélni idejönnek
Révülten s Victor is kap újra olvasót.
– S a vén bazilikát úgy látják, mintha volna
Megint, mint rég, maga a fenség és a pompa,
Halottnak árnya, mely nekik feltámadott!

N. Kiss Zsuzsa fordítása

Vajda Miklós

ÉN NAGY, BÚS, MAGYAR SÖRÖZÉSEM

1978 tavaszán a Brit–Magyar Irodalmi Hét elnevezésű rendezvényre Angliába érkeztem egy eléggé bizarr összetételű delegáció tagjaként. A brit oldalon foglalt helyet a magyar emigráció két ismert tagja, Czigány Lóránt irodalomtörténész és Peter Sherwood nyelvész-fordító is. Ott volt továbbá Siklós István, az ismert költő és buddhista, Czigánnyal együtt a BBC magyar osztályának jeles munkatársai, akiknek itthon a nevét sem lehetett leírni. A brit oldalt többek közt még egy volt budapesti brit kulturális attasé és az egykori Eötvös-kollégista George Cushing professzor, a PUSZTÁK NÉPE fordítója képviselte.

Az eseménydús Irodalmi Hét egyik napját delegációnk Oxfordban töltötte. Valamelyik ősi kollégium híres professzora kedvtelésből megtanult magyarul, és Ady költészetével foglalkozott. Az ódon falak közt a költő megkérdőjelezhetetlen tekintélyű és hatalmú marxista monográfusa tartott elsodró hevületű megnyitó előadást. Az angol tudósnak az lehetett az érzése, hogy Adyt csupán korai halála akadályozta meg abban, hogy a nemsokára színre lépő Tanácsköztársaság különítményeinek élére álljon. Ő, ha jól emlékszem, Ady istenhitével foglalkozott. Az én dolgom az volt, hogy Ady angolra fordításának kérdéseit boncoljam.

Akkor már sok éve a *The New Hungarian Quarterly* irodalmi szerkesztőjeként kiváló angol és amerikai költőkkel, nyersfordítások és a versekhez fűzött bőséges magyarázataim alapján sok magyar verset ültettünk át sikerrel; ezek rendre meg is jelentek a lapban, majd kötetben, még New Yorkban is. Gondolom, mint irodalmi exportunk szorgos munkása kerülhettem az illusztris delegációba. Csak Ady Endrével nem boldogultunk. Mint igazi vátesz, előre látta, hogy mindenféle percmemberkék pimaszul megkísérlik majd lefordítani verseit, ezért bőségesen ellátta őket lefordíthatatlan szóösszetételekkel, metaforákkal, jelzős szerkezetekkel és egyéb elmés csapdákkal. Meg is mondta: „*Voltom, se végem nem lehet enyhe szabály*”. A költő-fordítókkal, ha csak ritkán ide nem jöttem vagy még ritkábban én oda nem mehettem, légitestélyesen érintkezve dolgoztunk.

Szeretném én látni azt a szerkesztőt, aki a magyar történelemtől, nyelvtől, költészetéről és Adyról mit sem sejtő tengerentúli költőnek légitestélyesen elmagyarázza angolul, hogy (az Élet) „*Nem azért adott annyi szépet / Hogy átvádoljanak rajta / Véres s ostoba feneségek.*” Vagy: „*Szörnyűek az állat-hős igék*”; esetleg azt, hogy: „*Iffjú sirályi kedvek*”, netán, hogy: „*Nyuladoz rám honfiságom*”. Vég nélkül folytathatnám. Csupa nagy Ady-versből idéztem. A megerőszkolt magyar nyelv e kínjában produkált, néha modoros, ám legtöbbször bámulatos költői erejű villanásai szó szerint angol prózára fordítva, illetve körülírva lapos, zagyva sületlenségek, amelyeket az idegen költő nem is tud értelmezni, nemhogy adekvát módon lefordítani. Egy-két, nyelvében mérsékelt adys darabtól eltekintve, még nem is láttam elfogadhatóan angolra fordított nagy Ady-verset. A konferencia résztvevői sóhajtván, de meggyőzve bólogattak. A költői nagyság néha útját állja saját világhírének.

Az oxfordi Ady-konferenciát – amelynek, mint némelykor megesik a konferenciákkal, a világon semmi értelme, haszna, következménye nem volt, leszámítva a tényt, hogy részt vehettünk rajta – a kollégium pazar refektóriumában rendezett elegáns bankett zárta. A házigazda magvas pohárköszöntőjében méltatta Ady Endre nagyobb angliai

ismertségére irányuló közös erőfeszítéseinket, majd ünnepélyesen koccintottunk a magyar–brit kulturális kapcsolatok jövőjére. Ezzel Ady Endre szerepe tulajdonképpen véget is ért ebben a történetben – féltő, hogy Nagy-Britanniában is.

Az enyém valójában itt kezdődik. Makkegészséges voltam. Nem bántott semmiféle kór, például egyebek mellett vesebajom, urológiai, húgyivarszervi gondom sem volt. Idegileg sem voltam rosszabb állapotban, mint általában egy magyar irodalmár a hetvenes évek második felében. Az eset hátterében nem betegség, nem szorongás vagy hirtelen ijedség állt, hanem mégiscsak maga Ady Endre.

Delegációnk másnap hazarepült, kivéve engem, aki Amerikában élő politikai menekült édesanyám összekuporgatott pénzcsekjéből néhány napig még Londonban maradhattam. Mindjárt másnap estére Robert Auty, a konferencián is részt vett egykori budapesti brit kultúrattasé házába voltam hivatalos vacsorára. Annak idején barátságba keveredtem a jó kedélyű, irodalomkedvelő diplomatával és bájos francia feleségével. Érdekes emberekkel, potenciális fordítókkal, költőkkel fogok találkozni náluk, ígérte. Ugyanaznap Siklós és Czigány ebédre hívott meg egy ódon fogadóba, ahol talán már Shakespeare is törölgette bajszáról a sörhabot. A hosszú, jóízű beszélgetésen kívül a remek ökörszálylevesre és a kisebb vödör nagyságú korsó sörre emlékszem, amit udvariasságból megittam, holott langyos is volt, meg nem is szeretem a sört. Elbúcsúztunk, és én elhatároztam, hogy a szép, alkonyba hajló tavaszi délutánon gyalog sétálok el a nem túl távoli Hampsteadbe, ahol Autyék laktak.

Egy forgalmas főútvonalon két, ellenállhatatlan üzlet is kínálta magát: egy könyvesbolt és egy papír-írószer kereskedés. Betértem mindkettőbe, a vásárlás szándéka, pontosabban lehetősége nélkül. Mint színházi fordító, a drámapolcokon böngésztem egy kicsit, aztán a gyerekkorom óta imádott illatáért bementem nézelődni a papírkereskedésbe is. Ezután nemsokára már Hampstead fákkal szegett utcáin jártam.

Még majdnem másfél óra hátravolt a meghívás időpontjáig. Angliában pontosan illik érkezni, de előbb semmiképp. Letértem hát a térképen megtervezett útvonallról, mellékutcákba fordultam, nézegettem az elegáns villákat, a munkából tömegével hazafelé tartó vagy kutyájukat sétáltató, jól öltözött, nyugodt és elégedett arcú, sosem tolvakvó gyalogosokat. Ilyesmit otthon nem lát az ember. Élveztem, hogy mikor valamiért töprengve megállok a járda szélén, és még el sem döntöttem, hogy egyáltalán át akarok-e kelni a túloldalra, az autók türelmesen lefékeznek, megállnak, ezért viszonzásul kénytelen vagyok átmenni, akár akartam, akár nem.

Telt-múlt az idő, és föltűnt, hogy a forgalmas utcákon sehol egy üzlet, egy cukrászda vagy vendéglő; tisztán lakónegyedben járok, és az ökörszályleves meg a sör diszkrétan emlékeztetni kezdett az ebédre. A nem túl távoli metrómegállóban biztosan találok illemhelyet, gondoltam, és ráérősen, de célirányosan arra indultam. Csalódnom kellett. London infrastruktúrája még nem érte el azt a fokot, ahol a rengeteg metrómegálló mindegyike rendelkezik a gyakorlatlan sörivők kiszolgálására hivatott mellékhelyiséggel. Lesütött szemmel megkérdeztem a mozgólépcsőn fölértéző utasokat ellenőrző egyenruhás, fekete közeget, de komoran megcsóválta a fejét, azt mondta, „No, sir”, és keresztülnézett rajtam.

Már messze jártam, mikor eszembe ötlött, hogy alázatosan megkérdezhettem volna, ő hol intézi folyó ügyeit. Visszamenni azonban már kockázatos volt. A metrómegálló miatt letértem az Autyékhoz vezető útvonallról, és most arra igyekeztem visszajutni, miközben azt latolgattam, nem járok-e jobban, ha visszasietek a főútvonalra, és a papírkereskedésben, férfi a férfinak, bevallom helyzetemet a készséges eladónak, aki

megkérdezett, hogy miben lehet segítségemre, és kereken megmondom neki, hogy miben. Kinéztem belőle, hogy megértene. Legrosszabb esetben veszek tőle egy ceruzát. A könyvkereskedésben rám mosolygó, csinos fiatal eladólány nem jöhet számításba. Ha visszamegyek a papírboltig, akkor elkésem Autyéktől, ha viszont most egyenest Autyékhöz sietek, akkor túl korán érkezem, ami nem *comme il faut*. Azért egy kelet-közép-európainak is van önérzete, és volt gyerekszobája, még ha lebombázták is. Mese nincs, a dolgot útközben kell elintézni.

A helyzet kezdett nyomasztóvá válni. A koktélon, levesen és sörön kívül az elfogyasztott húsfétel és párolt zöldség túlnyomó része ugyancsak vízből áll, gondoltam, akárcsak én. Víz a víz ellen. Végigvettem a lehetőségeket. Becsöngetek egy villába, és töredelmesen előadom, hogy mi a helyzet. Résnyire nyílt ajtó, gyanakvó női arc, idegen akcentusom hallatán rémtörténetek idéződnek föl az illetőben – igen valószínű, hogy bevágja előttem az ajtót, és igaza van. Ezzel sok időt veszítek, bár elképzelhető, noha nem valószínű, hogy megértő, humanitárius lélekkel kerülök szembe, aki betessékel. Nem vállalható kockázat. Nincs más hátra, mint az utca.

Ekkorra már bekapcsolták a közvilágítást. A szinte nappali fényben rövid terepszemle után meg kellett állapítanom, hogy lehetetlen a járdán álló nagy fák bármelyikének tövébe, mögé, elé, mellé, köré, árnyékába vagy valamelyik kerítéshez a jellegzetes testtartásban odaállni, mert minden oldalról megvilágítva, jól látható vagyok. Nagy a gyalogos- és az autóforgalom. Arra gondoltam, talán megúszható, ha csupán éppen hogy, hanyagul, mintegy pusztá tréfából, afféle csodabogár, kis rejtélyes mosollyal átmenetileg kissé könnyitek magamon egy fánál – elvégre a *permissive society*, az „engedékeny társadalom” korában élünk; pár pillanat lenne az egész. Majd, mintha mi sem történt volna, esetleg vidáman füttyörészve, azonnal továbbmegyek, az árulkodó cipzárat csak távolabb húzom föl. Így az erkölcsi világrend helyreáll, és majd Autyéknál a módóban befejezem a műveletet. De ahogy így elnéztem a nyüzsgő forgalmat, úgy véltem, az átmeneti megoldást sem lehetséges végrehajtani, mert azonnal megállna mellettem egy rendőrautó, és máris útban lennék a kerületi kapitányság felé, miközben a rendőr udvariasan ismertetné velem a jogaimat, amelyek közt a járőrautó összevizezése föltehetőleg nem szerepel.

Valahol olvastam, hogy a Don-kanyarban, a Gulagon, koncentrációs táborban vagy más szörnyű helyen a férfiak kényszerből megtanultak nadrágon belül vizelni úgy, hogy a nadrágjuk – nyilván aránylag – száraz maradt. Na és a cipőjük? Talán mikor sortban és mezítláb jártak; de szerintem akkor is kockázatos. Ám meglehet, hogy nőkről olvastam ezt, és ebben az esetben, szoknyáról lévén szó, a dolog kivihetőbbnek látszott, bár erre nézve nem igazán rendelkeztem kellő ismeretekkel, és különben is hiú ábránd. A témával kapcsolatos minden emlék hirtelen eszembe jutott, ami már a kezdődő pánik jele lehetett.

Például mindjárt a saját édesanyám esete. 1950-ben egy abszurd politikai kirakatper elítélteként börtönben ült szegény, és egy napon a márianosztrai fegyintézetből negyvenedmagával összeláncolva, egy ponyvás teherautón átszállították a kalocsaiba. A nagy távolság miatt időnként megálltak, a géppisztolyos férfi fegyőr leszállította őket, az árokparton magával szemben fősorakoztatta a negyven összeláncolt nőt, majd kiadta a parancsot: „Hugyozni!”, és izgatottan föl-alá járva bámulta a guggoló nőket, akik majd’ hanyatt estek a nevetéstől, annyira bizarr volt a helyzet, de hát engedelmeknek kellett, mesélte anyám, nem is a parancsnak, hanem a természetnek. Mélységesen meg tudtam érteni anyámat. Aztán elhessegettem ezt is, és megpróbáltam képzeletemet

másfelé terelve, magasztosabb dolgokra gondolni. Adyra például: micsoda fenséges gőg, micsoda lenyűgöző, macsó pózok, micsoda tisztánlátás és mekkora költői erő! – de ekkor rájöttem, nyilván azért gondolok épp őrán, mert neki is altesti problémája volt. Akkor inkább – de már semmi más nem jutott eszembe, mint az, hogy a hátralevő húszvalahány percben meg kell őriznem emberi és magyar méltóságomat, hogy száraz lábbal átkelve Hampsteaden, hazámat méltón képviselhessem a brit diplomácia és érdekes angol költők előtt, akik ráadásul költészetünk potenciális fordítói. Elvégre a hazáért és költészetünkért küzdök itt, messze idegenben, a hólyagrepedéssel, jobb esetben a nyilvános megsemmisüléssel.

A záróizom egyelőre derekasan állta még a belső dagály fenyegető nyomását, ám a hólyag kis, komisz, szúrós görcsökkel jelezte, hogy tágulóképessége nem határtalan. Le kellett lassítanom – ami fokozta az aggodalmamat, hogy alaposan el fogok késni, és az itt modortalanságnak számít. Pláne, hogy én vagyok a díszvendég, akit az érdekes költőknek elővezetnek. Később föltűnt, hogy egy ideje már egészen apró léptekkel járok, mert úgy biztonságosabb. Csak most meg ne szólítson valaki, egy makacs koldus, egy útbaigazítást kérő idegen, egy őrült prédikátor, ne adj' isten, egy kóbor ismerős – ez velem külföldön gyakran előfordul. És minden köhögés, nevetés, tüszentés, szellentés, botlás, hirtelen mozdulat végzetes lehet.

Végre, már vagy negyedórás késéssel, befordultam Autyék utcájába. A házszámokból ítélve még jó pár száz méter állt előttem. Ekkor már szorosan összezárt lábbal és egymást súroló cipőkkel, maximum arasznyi léptekkel haladtam célom felé. Térdből kellett mozgatnom összezárt lábamat, mint akinek összebilincselték a bokáját. Súlyos betegnek, nyomoréknak nézhetett akárki; gerincvelő-sorvadás, a szifilisz végső stádiuma. Már megint! Kivert a víz is, de az örvendetes volt, mert a sör legalább csekély része a bőrömon át távozik belőlem.

Már láttam az ajtót, a mennyország kapuját, amelyen rögvést becsöngetek, bebocsátatom, és szinte nyomban üdvözülni fogok. Csak odaérjek. Már komoly fájdalmaim voltak. Fölmerült az ötlet, hogy a bal nadrágzsebemen keresztül esetleg erősen összecsiszom az illetékes testrészt sűrűn redőzött, tágulékony végét, ezáltal valamelyest tehermentesíthetem a hólyagot. Jobbomat a csöngetésre és kézfogásra szabadon hagyom. Ez azonban könnyen azzal a következménnyel járhat, hogy már nem leszek képes újra összeszorítani a záróizmot, aminek következtében egy minimum villanykörte nagyságú, vagy még nagyobb és sebesen növekvő hólyag keletkezik, a fitymaszkület ellentéte, gondoltam, bizonyára szokatlan kórkép, semmiképp sem jóindulatú; egy testen kívüli ciszta, akár egy folyadékkal telt luftballon. Nagyon erősen szorítanom kell majd a végét, nehogy a roppant nyomás hatására idő előtt kipukkadjon a nadrágomban. De: zsebre vágott kézzel állítsak be egy brit diplomata otthonába? Továbbá: ha üdvözlés, kézfogás után révbe értem is, a mosdóban mi lesz? A zsebből fogom, tehát nem tudom elővenni, hacsak a végét a sliccen jobb kézzel benyúlva bal kézről valahogy át nem veszem a jobbra, ami ekkora nyomásnál már fölöttébb kockázatos. De még ha ez sikerülne is, a robbanás aligha lenne elkerülhető, mert célzásról már szó sem lehet majd.

Már csak három vagy négy lépcső választott el a villa bejáratától. Újabb nem várt, keserves próbatétel! Vajon mi a legkevésbé kockázatos módszer? Biztonságosan összezárt, páros lábbal fölugrálni? Egy meglett korú magyar irodalmártól mégiscsak furcsa lenne, ha netán látná valaki, például egy késve érkező érdekes angol költő. Így kell ezeknek járnai a vasfüggöny mögött? Vagy a hagyományos lassú, esetleg cselesen villámgyors, de gondosan megtervezett mozdulatokkal történő föllépés? Ki tudja, mi történik?

Már némi szivárgást észleltem az inkriminált helyen. Cselekedni kellett. Bonyolult, veszedelmes koreográfiával, csípőből csavarodva, mint egy kígyó, valahogy föltekeredtem. Lépcsőről lépcsőre, rövid szünetekkel. Káprázott a szemem, zakatolt a szívem, azt hiszem, ziháltam is, és halálápadt lehettem, mikor megnyomtam a csengőt.

Nagyon hamar nyílt az ajtó, és ott állt előttem az alacsony termetű házigazda, széles mosollyal, ölelésre tárt karral. Láthatott valamit az arcomon és a különös módon, ahogy összezárt térddel, óvatosan, mintegy araszolva veszem az utolsó akadályt, a küszöböt, mert aggodalmas arccal megkérdezte, jól vagyok-e. Túlságosan lekötött a küszöb, nem válaszoltam. Auty látta, hogy ölelés itt nem lesz, félreállt hát az ajtóból, és én beljebb csosszantam-araszoltam-riszálódtam az előszobába. Becsukta mögöttem az ajtót, mellém állt, és bizalmas hangon újra megkérdezte: Biztos, hogy minden rendben van, Miklós? Minthogy még mindig nem bírtam válaszolni, mint egy hajdani világbirodalom jól képzett diplomatája, rendes hangján udvariasan mentséget kínált csúnya késésemre: Biztosan eltévedtél, szegény Miklós, olyan egyformák itt az utcák, másokkal is előfordult, de semmi baj, már mindenki itt van, és szeretettel várunk. A lakás belsejéből vidám társaság beszélgetése hallatszott ki az előszobába. Megannyi érdekes költő. Akik miattam jöttek. De én már nem voltam magamnál.

Magamnál nem, de jelen igen. Személyiségem többfelé hasadt. Végzetes pillanatokban mindent különösen élesen és kívülről is lát az ember. Érzékeltem, hogy most valami rettenetes és jóvátehetetlen történik, de én már nem tehetek ellene semmit. Heves önsajnálát fogott el. Ugyanakkor élesen figyeltem Auty arcát, amely rövid időre megkövült, majd aktiválódott, és részvevő kifejezés jelent meg rajta, amit rövid karmozdulattal kísért. Kitárta az előszobából nyíló, tőlem körülbelül méternyire levő kis mosdó ajtaját. Eső után a köpönyeg. Az a méter győzött le engem, állapítottam meg keserűen, akár egy maratoni futó, akit orrhosszal vert meg egy másik. Ebben a pillanatban megjelent az ajtóban Autyné, bájosan mosolyogva, arcán a sok év utáni viszontlátás örömeivel, de azonnal fölmérte a helyzetet, megtorpant, és dallamos anyanyelvén fölkiáltott: *O la-la, mon Dieu, pauvre Miklos! Azzal szemérmesen sarkon fordult, és visszament az érdekes költők közé, akiknek mondott valamit. Csönd lett odabent. Vajon mit mondhatott? A vendéguink sajnos összecsinálta magát, ezért majd kissé később vacsorázunk.*

Nem bírtam mozdulni a helyemről. Először a bal, majd nem új fekete cipőm telt meg, majd, mint az örült, ki letépte láncát, az ár kilépett medréből, és a fényes parketten sebesen terjedt tovább, tükrén megcsillant az antik mennyezeti csillár sárga fénye. Láttam, ahogy elér egy perzsaszőnyeget, amely szomjasan beissza, miközben azon a rohamosan terjedő részén a tarka minták színe valamelyest sötétebbre változik. Auty óvatosan kissé arrébb húzódott. Mintha halk csobogást is hallottam volna. Nadrágom szára a lábamhoz tapadt.

Voltak tapasztalataim az altesti érzés- és élményvilág sokszínű gazdagságáról, de effajta eksztatikus elragadtatás, semmihez sem hasonlítható, mámoros gyönyör létezéséről sejtelmem sem volt. Hunyt szemmel átadtam magam a lehengerlő élvezetnek; megszenvedtem érte. Úgyis mindegy most már – kicsi vagy sok, egyre megy. Képtelenség volt abbahagyni. Hogy is képzelhettem ott az utcán, hogy épp csak hogy, átmenetileg könnyíték magamon? Nincs *interruptus*, emberek, nem lehetséges! Közben egyik józan énem már a jövőbe tekintett, és azon töprengett, mit szokás mondani ilyen helyzetben, de tapasztalat híján egyelőre tanácstalan volt. Sűrűn szabadkozni kell, nyilván, elnézést kérni. El lehet ezt nézni? Egy másik én közben úgy döntött, a minimum, amit meg kell tenni, az a kárelhárítás vállalása és azonnali megkezdése.

Ott álltam csordultig telt cipőmben, és kezdtem magamhoz térni. Kiürültem, mint egy alkotó, aki végre befejezte nagy művét, amely most már saját, önálló életét éli, és ő most nem tudja, mit is kezdjen magával. Rádöbentem, hogy én vagyok az, nem más, hanem velem történt mindez. Auty törte meg a csöndet, vizasztalni próbált. Sebaj, Miklós, mondta nem igazán meggyőző, diplomatikusan mosollyal. Velem is előfordult fiatalkoromban, mikor alkoholista voltam. Nem vagyok alkoholista, mondta rekedten, de önérzetesen valaki, akiről kiderült, hogy én vagyok; még csak be sem csíptem, tettem hozzá, csak történetesen kicsit sok sört találtam ma inni, és errefelé nincsenek nyilvános illemhelyek. Mit képzelsz rólam? Örülhet, hogy csak sört és nem mondjuk szalmonellát nyeltem le abban a fogadóban! Most megnézhethné magát és a lakását. De gyorsan bocsánatot kértem tőle magamban, és elszánt hangon fölszólítottam, adjon vödört, fölmosóröngyöt, és én tüstént mindent rendbe fogok hozni. Auty, a diplomata, úgy tett, mint aki bízik ebben, hozott egy vödört meg egy nyeles fölmosószerszámot, majd biztató mosollyal megveregette a vállamat, a tócsát kikerülve bement a társalgóba, és becsukta maga után az ajtót. Ebből arra következtettem, hogy egy időre magamra hagynak.

Először is kiürítettem a cipőmet, majd lefejtettem magamról a legjobb öltönyöm nadrágját, és a vödör fölött kifacsartam. Az alsónadrág tekintetében haboztam. Bárki rám nyithat, ezért úgy döntöttem: marad, ahogy van. A megszégyenülésnek is megvan azért a határa. Zakómat a fogastra akasztottam, föltúrtem az ingujjamat, és munkához láttam.

A hatalmas tócsával aránylag hamar végeztem, de a perzsaszőnyeg komoly gondot okozott. Drága és valódi darabnak néztem. Kitapostam belőle és fölittattam, amennyit tudtam, de mérete és vastagsága miatt ennél többet nem tehettem. A vizes felmosóval csak rontanék a helyzeten. Végül inkább összehajtogattam, és sokatmondóan a bejárati ajtó mellé húztam, föltűnő helyre, mintegy jelezve, hogy nem hagyom annyiban, hanem majd magammal viszem tisztítás céljából. Hogy hogyan, azon most nem volt idő gondolkodni.

Mikor megfordultam, egy khakiszínű, vasalt nadrág és egy pár zokni hevert némán a sarokban álló, aranyszálas brokáttal bevont antik karosszéken. Munkámba merülten észre sem vettem, hogy diszkréten bejött, majd kiment valaki. Még nem is gondolkodtam a nadrágproblémán. A zokni – ha jól emlékszem, skót mintás – komoly erőlködés árán csaknem a bokámig jött föl a lábamra. Cipővel, ezt tudták, nem is érdemes kísérletezni. A fejfel alacsonyabb házigazda nadrágjának szára lábszárközépig ért. Csak övem segítségével lehetett valamennyire rögzíteni, és alul kegyetlenül bevágott. Saját nadrágomat összehajtogatva hangsúlyosan a szőnyegre helyeztem. Fölvettem sötét zakómat, kissé még cuppogó cipőmet, utoljára elégedetten körülnéztem az előszobában, és körbeszimatoltam. Valaha azt olvastam egy lexikonban, hogy a friss emberi vizelet szaga a frissen főtt húslevesére emlékeztet. Reméltem, hogy mások is úgy gondolják, mert én csak a friss emberi vizelet szagát éreztem. Pedig számtalanszor fordultam a vödörrel a mosdó és a terep között, igazán minden tőlem telhetőt megtettem a fölmosóval.

Még arra emlékszem, hogy mikor végül beléptem a társalgóba, egy nyolc-tíz tagú, jókedvű beszélgetésben összemelegedtem, italozó kompánia elhallgat, rám bámul, aztán valaki tapsolni kezd, és nevetve megéjleneznek. Igazi angolos reakció volt. Meghatott, hogy díjazták a teljesítményemet. Hogy nem haltam bele, hogy nem nyelt el a föld, hogy nem menekültem el a helyszínről hanyatt-homlok, sőt van bátorságom belépni közéjük. Skót zokniban, lábszárközépig érő khakinadrágban és anyagában csíkos sötét-kék kamgarnzakóban. Magam is úgy véltem, hogy ez azért valami.

A vacsoráról, a társalgásról, az érdekes költőkről semmiféle emlékem nincsen; agyam törölte. Aztán a háziaktól kapott nejlonzsákban Auty segítségével a taxihoz cipelem a szőnyeget, majd a szálloda éjszakai portása kissé kiguvadt szemmel, de rezzentelen arccal átadja a kulcsomat.

Reggel első utam egy vegytisztítóba vezetett. Elintéztem a házhoz szállítást is. Anyám majd' minden pénzecskéje ráment. Szerencsére volt másik cipőm, nadrágom. Még két napig ténferegtem Londonban, minden pillanatban arra számítva, hogy hirtelen a vállamra csap egy kéz, és egy érdekes angol költő barátságosan megkérdezi: Ugye jártál orvosnál, öreg fiú? Malév-gépet még nem vártak olyan türelmetlenül és éhesen, mint én.

Itthon újra meg újra átéltem magamban a helyzetet, és mindig arra jutottam, hogy egyszerűen nem volt más választásom; azt tettem, amit kellett. Mikor lelkileg már alkalmasnak éreztem magam a feladatra, levelet írtam Autyéknak. Sűrű bocsánatkérések közepette, természetesen a részletek mellőzésével, leírtam agóniámat, ahogy minden szóba jöhető lehetőség sorra lehetetlennek bizonyult, és végül föl kellett adnom a reménytelen küzdelmet. Az evvel járó mennyei élvezetről nem tettem említést. Finoman még egy csöppnyi humort is megengedtem magamnak, ismerve kedvességüket, nagyvonalúságukat. Bízom benne, írtam, hogy a szégyenletes esetnek nem lettek maradandó nyomai, és régi barátságunk sem sínylette meg.

Válasz azonban nem érkezett.

Herta Müller

MINDEN SZÓ TUD VALAMIT AZ ÖRDÖGI KÖRRŐL*

Nádori Lídia fordítása

VAN NÁLAD ZSEBKENDŐ?, kérdezte anyám minden reggel a kapuban, mielőtt ki léptem az utcára. Nem volt nálam. És mivel nem volt nálam, visszamentem a szobába, és magamhoz vettem egy zsebkendőt. Egyik reggel sem volt nálam, mert minden reggel erre a kérdésre vártam. A zsebkendő volt a bizonyíték, hogy a reggeli órákban anyám vigyáz rám. A későbbi órákban és későbbi dolgaimban magamra voltam utalva. A kérdés – VAN NÁLAD ZSEBKENDŐ? – közvetett gyöngédség volt. A közvetlen gyöngédség kínos lett volna, ilyesmi nem létezett a parasztok között. A szeretet a kérdés álruháját öltötte. Csak így lehetett szárazon kimondani, a kurta parancsszavak hangján, amelyek munka közben hangzottak el. A nyers hang még hangsúlyozta is a gyöngédséget. Minden reggel kétszer voltam a kapuban: egyszer zsebkendő nélkül, másodszor zsebkendővel. Csak ezután léptem ki az utcára, mintha a zsebkendővel együtt anyámat is magammal vinném.

* © The Nobel Foundation 2009. A szöveg rövidített változata elhangzott az Irodalmi Nobel-díj átvételekor, 2009. december 7-én. A fordítás a www.nobelprize.org oldalon közzétett teljes szöveg alapján készült.

Húsz évvel később már jó ideje magamra utaltan, a városban éltem, fordítóként dolgoztam egy gépgyárban. Reggel ötkor keltem, fél hétkor kezdődött a munka. Reggelenként a himnusz zengett a hangszóróból a gyárudvar fölött. Ebédszünetben a munkásokorusok. Csakhogy a munkásoknak, akik az ételük fölé hajoltak, olyan üres volt a szemük, mint az ónozott vas, kezük mocskos az olajtól, ételük újságpapírba csomagolva. Mielőtt bekapták a falat szalonnájukat, késükkel levakarták róla a nyomdafesték feketejét. Két év telt el a hétköznapi darálójában, egyik nap olyan volt, mint a másik.

A harmadik évben búcsút mondhattam az egyhangúságnak. Egy héten belül háromszor, mindig korán reggel, bejött az irodába egy óriási termetű, nehéz csontú férfi szikrázó kék szemmel, egy titkosszolgálati kolosszus.

Az első alkalommal megállt az ajtóban, lehordott mindennek, aztán elment.

A második alkalommal levetette az orkánkabátját, fölakasztotta a szekrényajtó kulcsára, és leült. Azon a reggelen tulipánokat vittem be otthonról az irodába, éppen rendeztettem őket a vázában. Ezt nézte, és közben a rendkívüli emberismeretemet dicsérte. Síkos volt a hangja. Gyanúsnak éreztem. Vitába szálltam vele, leszögeztem, hogy a tulipánokhoz értek, de az emberekhez nem. Mire gúnyosan azt felelte, jobban ismer ő engem, mint én a tulipánokat. Azután karjára vette az orkánkabátot, és elment.

A harmadik alkalommal leült, én pedig állva maradtam, mert az én székemre tette le az aktatáskáját. Nem mertem letenni a földre. A férfi elmondott mindennek, hogy buta vagyok, mint a föld, lusta a munkára, meg hogy könnyűvérű nő vagyok, romlott, mint a tüzelő szuka. A tulipánokat félretolta, hogy majdnem leestek az asztalról, az asztal közepére üres papírlapot tett, meg a golyóstollát. Azt üvöltötte: Írja! Állva írtam, amit diktált – a nevemet, a születési dátumomat és a lakcímemet. Azután: Mindenki, hozzátartozóim és legközvetlenebb barátaim előtt is titokban tartom, hogy... és ekkor jött a szörnyű szó: *colaborez*, vagyis hogy együttműködöm. Ezt a szót már nem írtam le. Letettem a tollat, odamentem az ablakhoz, kinéztem a poros utcára. Nem volt aszfaltozva, kátyúk, púpos tetejű, viskószerű házak mindenütt. Ezt a romhalmazt ráadásul úgy hívták, hogy Strada Gloriei, vagyis a Dicsőség útja. A Dicsőség útján egy macska ült a tar eperfán. A gyár macskája volt, a tépett fülű. Feje fölött a kora reggeli nap, mint egy sárga dob. Azt mondtam: *N-am caracterul, nem ilyen a jellemem*. Az utcának beszéltem. A JELLEM szó hisztérikussá tette a titkosszolgálati embert. Darabokra tépte a papírt, a fecniket a földre szórta. Valószínűleg eszébe jutott, hogy prezentálnia kell főnökének a beszervezési kísérlet dokumentumát, mert lehajolt, tenyerébe gyűjtötte a fecniket, és az egészet beledobta az aktatáskába. Azután mélyet sóhajtott, és a vereség fölötti elkeseredésében falhoz vágta a tulipános vázát. A váza ripityára tört, olyan csikorgás hallatszott, mintha fogai lennének a levegőnek. Hóna alatt az aktatáskával a férfi halkán ennyit mondott: *Ezt még megbánod, a folyóba fogunk belefojtani*. Én pedig, mintha csak magamnak mondanám: *Ha ezt aláírom, úgysem tudok tovább együtt élni magammal, nekem kell megtennem. Akkor már inkább csinálják maguk*. Az iroda ajtaja nyitva állt, a férfi közben eltűnt. És odakint, a Dicsőség útján a gyár macskája leugrott a fáról a háztetőre. Az egyik ág úgy rugózott, mint valami trambulín.

Másnap kezdődött a zaklatás. Az volt a cél, hogy eltűnjek a gyárból. Minden reggel fél hétkor jelentkezni kellett az igazgatónál. Minden reggel ott ült mellette a szakszervezeti titkár és a párttitkár. Ahogy annak idején anyám kérdezte: Van nálad zsebkendő, úgy az igazgató most ezt kérdezte minden reggel: *Találtál másik munkát?* Minden egyes alkalommal azt feleltem: *Nem is keresek, szeretek itt dolgozni, legszívesebben innen mennék nyugdíjba*.

Egy reggel, ahogy munkába mentem, vaskos szótárain a folyosón heverték a földön, az iroda ajtaja mellett. Benyitottam, az íróasztalomnál egy mérnök ült. Azt mondta: *Mindálmunk kopogni szokás, mielőtt benyit az ember. Ez az én helyem, neked itt semmi keresnivalód.* Haza nem mehettem, mert akkor igazolatlan hiányzás ürügyén elbocsáthattak volna. Nem volt irodám, és most lett csak igazán fontos, hogy rendesen járjak munkába, semmi esetre sem hiányozhattam.

A barátnőm, akinek a nyomorúságos Strada Gloriein hazafelé menet nap mint nap elmeséltem mindent, az első időkben szabadabbá tette nekem az íróasztala sarkát. Ám egy reggel ott állt az irodája ajtajában, és azt mondta: *Nem engedhetlek be. Mindenki azt mondja, spicli vagy.* A megaláztatások körét kiterjesztették, elhintették a pletykát a kollégák között. Ez volt a legrosszabb. A támadások ellen lehet védekezni, a rágalmakkal szemben védtelenek vagyunk. Napról napra minden eshetőséggel számoltam, a halálal is. De ezt az aljasságot nem tudtam feldolgozni. Semmiféle számítás nem tette elviselhetővé. A rágalom belülről mocskol össze, és belefulladás, mert nem tudunk védekezni. A kollégák szemében pontosan az voltam, amit megtagadtam. Ha jelentettem volna róluk, mit sem sejtve bíztak volna bennem. Alapjában véve azért büntettek meg, mert megkíméltem őket valamitől.

Mivel éppen most nem hiányozhattam, irodám viszont nem volt, és a barátnőm sem engedhetett be a saját szobájába, tanácstalanul álldogáltam a lépcsőházban. Néhányszor le-föl járkáltam a lépcsőn – és hirtelen anyám gyermeke lettem, ugyanis VOLT NÁLAM ZSEBKENDŐ. Leterítettem a második emeletre vezető lépcsőre, kisimítottam, hogy ne gyűrődjön össze, és ráültem. Vaskos szótárainkat a térdemre fektettem, és fordítani kezdtem a hidraulikus gépek leírásait. Lépcsőházi ember lettem, irodám pedig egy zsebkendő. A barátnőm az ebédszünetekben leült mellém a lépcsőre. Együtt ettünk, ahogyan korábban az ő szobájában meg még korábban az én szobámban. Az udvari hangszórókból, mint mindig, a nép boldogságáról zengtek a munkáskórusok. A barátnőm evett, és sirt értem. Én nem sírtam. Nekem keménynek kellett maradnom. Sokáig. Néhány örökkévalóságnak tűnő hétig, amíg végül elbocsátottak.

Azokban a hetekben, amikor lépcsőházi ember voltam, utánanéztam a lexikonban, mi mindent tartalmaz a LÉPCSŐ szócikk. Az első lépcsőfoknak a németben külön neve van: FELLÉPŐ. Az utolsó lépcsőfok a LELÉPŐ. A lépcsőfokokat oldalt a LÉPCSŐPOFÁBA illesztik. A lépcsősorok és lépcsőfordulók által közrefogott üres térnek is külön neve van: LÉPCSŐSZEM. A gépolajban úszó hidraulikus gépek alkatrészei közül már ismertem a szép FECSKEFAROK, FECSKENYAK szavakat, ami pedig a csavarokat tartotta, az volt a CSAVARANYA. Ugyanígy megdöbbenetek a lépcső részeinek költői elnevezései, a technikai nyelv szépsége. LÉPCSŐPOFA, LÉPCSŐSZEM – szóval a lépcsőnek is van arca. Legyen akár fa, kő, beton vagy vas – hogy van az, hogy az ember a világ legformátlanabb dolgaiba is beleépíti a saját arcát, saját húsából nevet ad a holt anyagnak, testrészekké személyesíti. Mintha a technika specialistái e rejtett gyöngésséggel tennék elviselhetővé a durva munkát. Vajon minden foglalkozás során kifejtett minden egyes munkafázis ugyanazon az elven alapszik-e, mint anyám kérdése a zsebkendőről.

Gyerekkoromban volt otthon egy zsebkendő fiók. Két egymás mögötti sorban, három oszlopba rendezve várták, hogy munkára fogják őket:

Balra apám és nagyapám férfizsebkendői.

Jobbra anyám és nagyanyám női zsebkendői.

Középen az én gyerekszsebkendőim.

A fiók a mi családi fényképünk volt, zsebkendőformátumban. A férfizsebkendők voltak a legnagyobbak, sötét, barna, szürke vagy bordó szegéllyel. A női zsebkendők kisebbek voltak, szegélyük világoskék, piros vagy zöld. A gyerekzsebkendők voltak a legkisebbek, szegély nélkül, de közepükben virágot vagy állatot ábrázoló nyomott mintával. Mindhárom zsebkendőfajtából volt hétköznapi az első sorban és vasárnapi a hátsó sorban. Vasárnap a zsebkendőnek – akár látta más, akár nem – passzolnia kellett a ruha színéhez. Nem volt a házban olyan tárgy, beleértve magunkat is, ami valaha ennyire fontos lett volna nekünk, mint a zsebkendő. Ezerféleképpen használtuk: orrfújásra, orrvérzésre, kéz-, könyök- vagy térd sérülésre, sírásra vagy a sírás elfojtására (ilyenkor a zsebkendőbe haraptunk). A hideg vizes zsebkendő a homlokokon fejfájás ellen szolgált. Négy sarkára csomót kötve és fejünkre terítve eső vagy napszúrás ellen. Ha meg akartunk jegyezni valamit, csomót kötöttünk rá. Ha nehéz táskát kellett cipelnünk, a kezünkre csavartuk. Búcsúzáskor ezt lobogtattuk, amikor kigördült a szerelvény az állomásról. És mivel a vonatot románul úgy hívják, TREN, a könnyet pedig bánati dialektusban így: TRÁN – a vonatkerekek csikorgása a sínen a fejemben mindig összerosódott a könnyekkel. A falunkban, ha valaki otthon halt meg, azonnal átkötötték az állat egy zsebkendővel, hogy csukva maradjon a szája, amíg be nem áll a hullamerevség. A városban, ha valaki összeesett a járdán, mindig akadt egy járókelő, aki a saját zsebkendőjével terítette le a halott arcát – így lett a zsebkendő az első halotti leple, mely alatt örök nyugalomra lett.

A forró nyári napokon a szülők késő este a temetőbe küldték a gyerekeket virágot öntözni. Kettesével-hármasával jártunk, együtt haladtunk sírról sírra, gyorsan öntöztünk. Azután leültünk szorosan egymás mellé a kápolna lépcsőjére, és néztük, hogyan száll fel néhány sírból egy-egy fehér párafelhő. Néhány pillanatig szálltak a fekete levegőben, azután eltűntek. Számunkra a halottak lelkei voltak: állatalakok, szemüvegek, kulacsok, csészek, kesztyűk és harisnyák. És itt-ott egy fehér zsebkendő, az éjszaka fekete szegélyével.

Később, amikor Oskar Pastiorral beszélgettem, hogy a beszélgetések alapján a szovjet munkatáborról írjak, ahová deportálták, elmesélte, hogyan kapott egyszer egy idős orosz anyától egy fehér batiszt zsebkendőt. Lehet, hogy szerencsétek lesz, neked meg a fiamnak, mondta az asszony, és nemsokára otthon lehetnek. A fia annyi idős volt, mint Oskar Pastior, és ugyanolyan messze volt az otthonától, mint ő, csak épp a másik irányban, büntetőszázadban, így mondta az asszony. Oskar Pastior az éhhalál szélén álló koldusként kopogtatott be hozzá, egy darab szenet akart kevéske ételre cserélni. Az asszony beengedte őt a házba, és forró levessel kínálta. Amikor pedig a fiúnak a tányérba csöpögött az orra, adott neki egy fehér batiszt zsebkendőt, amelyet soha senki nem használt. A zsúros szegélyén akkurátusan, selyemszállal hímzett pálcikák és rózsák: a zsebkendő maga volt a szépség, körülölelte a koldust, és súlyos sebeket ejtett rajta. Sajátos keverék: egyfelől a batiszt vigasztalása, másfelől mérőeszköz, amelyen a selyemmel kivarrott pálcikák a test hanyatlását jelző vonalkákat jelentik. Maga Oskar Pastior is hasonló keverék volt az asszony szemében: vadidegen koldus a házában, és elveszett gyermeke az idegenek között. Személye megkettőzése nemcsak boldogságot adott neki, ugyanakkor kibírhatatlan terhet is rótt rá az asszony gesztusa, aki hasonlóképpen két személy volt a szemében: az idegen orosz asszony és az aggódó anya, aki azt kérdi, VAN NÁLAD ZSEBKENDŐ?

Amióta ismerem ezt a történetet, nekem is van egy kérdésem: Nem lehetséges-e, hogy a VAN NÁLAD ZSEBKENDŐ? mindenütt érvényes, és összeköti a fél világot, akár

a reszketés és az olvadás között csillogó hómezők? Hogy fehéren betakarja a hegyeket, a sztyeppeket, végighullámozva minden határon, hogy maga alá temeti az óriási, büntető- és munkatáborokkal teleszórt birodalmat? Hogy a kérdést – VAN NÁLAD ZSEBKENDŐ? – még sarlóval-kalapáccsal, még sztálinista átnevelőtáborokkal sem lehet elhallgattatni?

Noha már évtizedek óta beszélek románul, az Oskar Pastiorral folytatott beszélgetés során tűnt fel először, hogy a zsebkendő román neve BATISTA. Megint az érzéki román nyelv, amely a szavakat kényszerítő egyszerűséggel hajszolja befelé, a dolgok szívéig. Az anyag nem tesz kerülőutat, kész zsebkendőként, BATISTA-ként jellemzi önmagát. Mintha minden zsebkendő mindig és mindenhol batisztból készülne.

Oskar Pastior a bőröndjében őrizte a zsebkendőt, emlékül a megkettőződött anyától és a megkettőződött fiútól. Őt lágerév után sértetlenül vitte haza. Hogy miért – fehér batiszt zsebkendője a remény volt és a félelem. Ha a reményt és a félelmet kiengedjük a kezünkéből, meghalunk.

A fehér zsebkendőről folytatott beszélgetés után fél éjszakán át készítettem Oskar Pastiornak egy kollázst fehér levelezőlapra:

*Itt pötyök táncolnak mondja Bea
talpas pohárban tej ide kerülsz
fehérenmű a szürke-zöld cintáiban
a nevében önmagával azonos
majdnem minden anyag
nézz ide
én vagyok a vonatút és
a cseresznye a szappantartóban
soha ne beszélj idegen férfakkal és
soha ne a központon keresztül*

Amikor a következő héten elmentem hozzá, és kezébe akartam adni a kollázst, azt mondta: *Még rá kell ragasztanod, hogy OSKARNAK.* Mire én: *Amit neked adok, az a tiéd. Hiszen tudod.* Mire ő: *Ragaszd csak rá, lehet, hogy a levelezőlap nem tudja.* Hazavittem, és ráragasztottam: Oskarnak. És a rá következő héten újra nekiajándékoztam, mintha az előző alkalommal a kapuból fordultam volna vissza a zsebkendőmért.

Zsebkendővel ér véget egy másik történet is:

Nagyszüleim fiát Matznak hívták. A harmincas években Temesvárra küldték kereskedelmi iskolába, hogy átvegye a családi gabona- és gyarmatáru-kereskedést. Az iskolában birodalmi németek tanítottak, valódi nácik. Matz képzése csak úgy mellékesen állt kereskedelmi ismeretekből, főleg nácivá képezték – agymosás, ahogyan a nagykönyvben meg van írva. Matz, mire letette a záróvizsgáit, szenvedélyes náci volt, mintha kicserélték volna. Antiszemita jelszavakat ugatott, megközelíthetetlen volt, mint a debilek. Nagyapám több ízben rendreutasította: *Ő az egész vagyont zsidó üzlettársai és barátai kölcsöneinek köszönheti.* És amikor látta, hogy ez nem segít, többször meg is pofozta a fiát. Csakhogy Matz agyát addigra teljesen legyalulták. A falusi ideológus szerepét játszotta, zaklatta azokat a vele egykorú fiúkat, akik nem akartak a frontra menni. Miközben neki magának az íróasztalnál jutott poszt a román hadseregben. Csakhogy az elméletből a gyakorlatba kíváncszott, önként jelentkezett az SS-be, a

frontra akart kerülni. Néhány hónappal később hazajött, hogy megnősüljön. A fronton elkövetett gaztettek megtanították a varázsszóra, amellyel néhány napra megszabadulhatott a háborútól. A varázsszó ez volt: házasságkötési eltávozás.

Nagyanyámnak két fényképe volt Matz fiáról az egyik fiók mélyén: az egyik a házasságkötéskor készült, a másik a halála után. A házassági fotón fehér ruhás menyasszony áll, tenyérnyivel magasabb a vőlegénynél, sovány és komoly gipszmadonna. Fején viaszkoszorú, mint a behavazott lomb. Mellette Matz, náci egyenruhában. Ahelyett, hogy vőlegény lenne, itt is katona. Házasodó katona, és még egyszer utoljára házikatona. Alighogy visszaért a frontra, máris jött a halotti fotó. Rajta egy legutolsó, gránát tépte katona. A halotti fotó tenyérnyi, fekete szántóföld, a közepén fehér lepel, rajta szürke kupacnyi emberhús. A feketeségben olyan kicsi az a lepel, mint egy gyerekzsebkendő, amelynek fehér négyszögébe valami bizarr rajzolat került. Nagyanyám szemében ez a fotó is afféle keverék volt: a fehér zsebkendőn halott náci fekszik, emlékezetében pedig az ő eleven fia. Nagyanyám évekig őrizte ezt a megkettőzött képet az imakönyvében. Naponta imádkozott. Lehet, hogy az imádsága is kétértelmű volt. Lehet, hogy a szeretett fiú és a megszállott náci közötti szakadás volt a tárgya, és az Úristentől kérte a cérnát, hogy összevarrhasssa, hogy szerethesse a fiát, és megbocsáthasson a nácinak.

Nagyapám az első világháborúban szolgált. Tudta, miről beszél, amikor fiáról, Matzról szólva keserűen annyit mondott: *Bizony, ha lobognak a zászlók, az ész lecsúszik a trombitába.* Ez a figyelmeztető mondat a soron következő diktatúrára is érvényes volt, amelyben én éltem. Nap mint nap láttuk, ahogy a rendszer kisebb-nagyobb haszonélvezőinek lecsúszott a trombitába az eszük. Hamar elhatároztam, hogy én nem fújok bele abba a trombitába.

Viszont akaratom ellenére harmonikáznom kellett. A házban ugyanis ott állt a halott Matz piros harmonikája. A szíjak túlságosan hosszúak voltak. Hogy le ne csússzanak a vállamról, a harmonikatanár zsebkendővel kötötte össze őket a hátamon.

Lehet-e mondani, hogy éppen a legkisebb tárgyak, akár egy trombita, akár egy harmonika vagy egy zsebkendő, képesek összekötni az élet leginkább széttartó dolgait? Lehet-e mondani, hogy a tárgyak körben járnak, és módosulásaikban is az ismétlődésnek – az ördögi körnek – engedelmessé válnak? Lehet ilyesmit hinni, de mondani nem. Viszont amiről nem lehet beszélni, azt le lehet írni. Az írás ugyanis néma cselekvés, a fejet egyenesen a kézzel köti össze, a száját kihagyva. A diktatúrában sokat beszéltem, többnyire azért, mert úgy döntöttem, nem fújok bele a trombitába. A beszédnek többnyire elviselhetetlen következményei lettek. Am az írás a hallgatással kezdődött, ott a gyárban, a lépcsőn, ahol több mindenben kellett megállapodnom önmagammal, mint amiről beszélni lehetett. A történéseket már nem lehetett beszéddel artikulálni. Legföljebb kommentárokkal, de a horderejüket még úgy sem. Azokat csak némán, fejben tudtam betűzgetni, a szavak ördögi körében, írás közben.

A halálfélelemre mohó életvággyal reagáltam. Ami nem volt egyéb, mint a szavak mohó éhsége. Csak a szavak örvénye tudta megragadni az állapotot, amelyben akkor voltam. Kibetűzte, amit a száj nem tudott kimondani. A szavak ördögi körében vergődve próbáltam követni a külső eseményeket, egészen addig, amíg nem történt valami, amit azelőtt nem tapasztaltam. A valósággal párhuzamosan akcióba lépett a szavak pantomimja. Ez a pantomim nem tisztel semmiféle valóságos dimenziót, a lényeges dolgokat összezsugorítja, a jelentéktelenekeket felnagyítja. A szavak ördögi köre valami elátkozott logikát visz az átélt eseményekbe. Indulatos ez a pantomim, mégis félnék marad;

megfér benne a mohóság és a csömör. A diktatúra mint téma magától értetődően végig benne volt; amúgy nincs semmi, ami valaha magától értetődő tud lenni annak, akit egyszer megfosztottak tőle. A téma rejtetten jelen van, de ami a hatalmába kerít, az a szó. A szavak oda csalogatják a témát, ahová akarják. Semmi nem úgy van, és minden igaz.

Lépcsőházi ember koromban olyan magányos voltam, mint régen, gyerekkoromban a folyóvízben a tehenekkel. Leveleket ettem és virágokat, hogy közjük tartozzam, mert ők tudták, hogyan kell élni, én pedig nem tudtam. Nevükön szólítottam őket. *Máriatövis* névnek tényleg azonosnak kellett lennie a tüskés növényvel, amelynek tej folyik a szárából. Csakhogy a növény nem hallgatott a *máriatövis* névre. Kitalált nevekkel próbálkoztam: CSILLAGVIRÁG, TÜSKÉS FÉSZEK, hogy ne forduljon elő bennük sem a *Mária*, sem a *tövis*. Amikor ezekkel a hamis nevekkel próbáltam becsapni a valódi növényt, feltáruult az üresség. Szégyent vallottam a növény előtt, hogy nem vele társalgok, hanem magamban beszélek. De ez a blamázs jót is tett. Én a teheneket őriztem, a szavak őriztek engem.

Ezt éreztem:

*Minden szó az arcban
tud valamit az ördögi körről
és nem mondja ki*

A szó hangalakja tudja, hogy csalnia kell, ahogyan a tárgyak az anyagukkal csálnak, az érzések a gesztusokkal. Azon a felületen, ahol az anyag és a gesztusok csálása összetalálkozik, ott rendezkedik be a szó hangalakja a maga kitalált valóságával. Írás közben bizalomról nem beszélhetünk, inkább beszédes csalásról.

Akkoriban a gyárban, amikor lépcsőházi ember voltam, a zsebkendőm pedig az irodám, a lexikonban találtam még egy szép kifejezést: LÉPCSŐS KAMATOZÁS. Azt jelenti, hogy egy lekötésért járó kamat a lekötés összegétől függően lépcsőzetesen emelkedik. A lépcsőzetesen emelkedő kamatok az egyik oldalnak kiadást jelentenek, a másiknak bevételt. Írás közben mindkettőt jelentik, attól függően, mennyire mélyülök el a szövegben. Minél inkább kirabol a leírt szöveg, annál többet mutat meg az átéltebből, ami az átélés közben még nem létezett. Csak a szavak fedezik föl, előtte nem tudták. Ahol rajtacsípi az átételt, ott tükrözik a legjobban. Annyira kényszerítő az erejük, hogy az átételtnek beléjük kell kapaszkodnia, különben szétesik.

Nekem úgy tűnik, a tárgyak nem ismerik az anyagukat, a gesztusok nem ismerik a hozzájuk tartozó érzéseket, a szavak pedig a száját, amely kimondja őket. Csakhogy ha biztosak akarunk lenni a létezésünkben, szükségünk van a tárgyakra, a gesztusokra és a szavakra. Minél több szót használhatunk, annál szabadabbak vagyunk. Ha szájunk a tilosba téved, gesztusokkal, sőt tárgyakkal igyekszünk kifejezni magunkat. Ezek nehezen értelmezhetők, ezért egy darabig nem is gyanúsak. Így tudnak segíteni nekünk abban, hogy a megaláztatást méltóságba tudjuk átfordítani, amíg gyanússá nem válik.

Röviddel azelőtt, hogy emigráltam Romániából, anyámnál egy kora reggelen megjelent a falusi rendőr, hogy elvigye. Anyám már a kapuban volt, amikor eszébe jutott, VAN NÁLAD ZSEBKENDŐ? Nem volt nála. A rendőr már türelmetlenkedett, de anyám visszafordult a házba, és magához vett egy zsebkendőt. Az őrszobán a rendőr tombolni kezdett. Anyám romántudása nem volt elég ahhoz, hogy megértse, mit üvöltözik. Azután a rendőr kiment az irodából, és kívülről bezárta az ajtót. Anyám egész napra fogva volt.

Az első néhány órát az íróasztalnál sírva töltötte. Azután fel-alá kezdett járkálni, és a könnyáztatta zsebkendővel törölni kezdte a bútorokról a port. Még később talált a sarokban egy vödröt meg egy szögbe akasztott kéztörölőt, és felmosta a padlót. Amikor mindezt elmesélte nekem, elszörnyedtem. *Hogyan takaríthattad ki ezeknek az órszobát?*, kérdeztem. Nem zavartatta magát, azt felelte, *valami munkát kerestem magamnak, hogy teljen az idő. És az iroda olyan mocskos volt. Még jó, hogy véletlenül férfizsebkendőt vittem magammal.*

Csak ekkor értettem meg: noha fokozta a megaláztatást, önként tette, és ezzel helyreállította a méltóságát a méltatlan helyzetben. Az egyik kollázsomban így kerestem erre szavakat:

*A rózsára gondoltam, a törhetetlen szárúra a szívben
a haszontalan lélekre olyan mint a szita
a főnök azonban azt kérdezte:
ki kerekedik felül
azt mondtam: aki menti a bőrét
azt kiabálta: a bőr csak
egy darab sértett batiszt
ész nélkül*

Bárcsak tudnék mondani egy mondatot mindenkinek, akiket a diktatúrákban nap mint nap, a mai napig megfosztanak a méltóságuktól – ha mást nem, egy olyan mondatot, amelyben benne van a zsebkendő szó. Ha mást nem, ezt a kérdést: VAN NÁLAD ZSEBKENDŐ?

Lehetséges-e, hogy a zsebkendőt firtató kérdés soha nem is a zsebkendőre vonatkozott, hanem az ember akut magányosságára?

Lackfi János

IZZÓ KORONG

Prodán Máriának

Szeretem nézni az embereket.
Ártatlan mulatság? Ki mondja?
Ha például vak lennék, hogy csinálnám?
Végigtapogatni minden érdekesnek
sejtett testet? Hogyan nyomoznám le
a levegőből kihasított, mozgó szobrokat?
Vagy megnyílna egy rezgő levegőtömbök
ütközéseiből, elegyedéséből álló új világ,

neszek, leheletek kódrendszere? De nem vagyok vak.
Látom belépni azt a hatvan körüli férfit,
arcán borosta, ha végigsimítanám,
szálkás deszka módjára horzsolná
tenyerem. De minek simítanám végig,
zsibbadok hirtelen belé, minek? S ki más
simítja, simítja bárki más? Ezt a deszkát
rég nem gyalulta női kéz, enyém se,
másé még kevésbé, most is csak tekintetem
tapintja rücskeit, ő meg minthogyha
nem is érezné érintésemet, láthatólag
közömbös neki mindez, báméskodó
turistanő nem túl odaadó tekintete.
Van elemibb az érintésnél. Ő most
a HAPPY HOURS filléres tál ételére
fókuszál, s bár tekintetével is kiélvezi
minden falatját, oly teljesen eszik
alighanem, akár egy vak (gondolom én,
ki nem vagyok vak), teste legparányibb
rostjaival próbálja magáévá tenni az étel
legparányibb rostjait. Összeolvadni,
teljesen hasonulni az ételhez, mely
mi magunk vagyunk, nem csak turista módján
átkelni rajta, hagyni, hadd keljen rajtunk át.
E kettős érintés azóta kiolthatatlan bennem,
szemhéjamat karistolja porszemcseként
bevésődött képe, s érzem belül,
ahogy az ételt érzi ott belül, majd bámulja
kiürült tányérja izzó korongját,
mint aki napba nézett s megvakult.

A MATEMATIKUS NYULAI

Torma Péternek

A végtelen oly képtelen,
Mint ékszíj, végét nem lelem,
Mint hulahoppot, pörgetem,
Mint porszemcséket, pergetem,
Mint szélben tollat, kergetem.
Véremben keringethetem,
Nyolcasként bárhogy fektetem,

A végtelen nem fekhelyem,
 Nem kegyhelyem, nem nyughelyem.
 Egyszerűen magas nekem:
 Elillan, beint szemtelen.
 Számolgathatom szüntelen,
 Egy lépcsővel feljebb terem,
 Széttart, mint táguló terem,
 Agyfagyaló egy jégverem.
 A plüssnyuszikat ha veszem,
 A nyuszik száma végtelen,
 Hát rámegy nyaram és telem,
 Hogy megszámloljam rendesen,
 S ha egy-egy számhoz rendelem,
 S nem ugrál tovább kecsesen,
 Ha marad engedelmesen,
 Hosszú sorukat csak lesem.
 S mindig szülhet a végtelen
 Egy egész új és védtelen
 Szörgombócot és épp nekem,
 Szeme olyan, szája ilyen,
 A füle egész másmilyen,
 És szül majd ez is szüntelen,
 Elszaporodnak itt nekem,
 Úton-útfélen nyúl terem,
 Minden bokorban nyúltetem,
 Tele velük a tanterem,
 Tele a személyes terem,
 Na látod, ez a végtelen!

ZSEB-ISTEN

Lévai Halmarának

Kell valaki, akinek
 kivalljam a titkot,
 ami el nem mondható,
 kikottyantom hipp-hopp!

Ő majd nem adja tovább,
 ember benne bízhat,
 kéjjel nem színezgeti,
 pletykát sose hízlal.

Nem röhög hátam mögött,
és ki sem röhögtet,
nem bírál és nem ítél,
nem tekint kölyöknek.

„Segíts rajtam, Istenem!”
– vonítok bajomban.
Ez már azt jelentené,
végleg padlót fogtam?

Ha magamban sem hiszek,
rángok tehetetlen,
sok kacat közt meglelem
Istent a zsebemben?

Ki nincs, nem árthat nekem,
ezért bízom benne.
Kitaláltam, mégis van,
jobban, mintha lenne.

Both Balázs

CSÓK ISTVÁN: KERESZTAPA REGGELIJE

(1932 – Magyar Nemzeti Galéria)

keresztapámról ez maradt
ki negyven évig nagy lánggal égett
reggeli után a kertben pipázva
várja a bőséges ebédet

hamiskás mosoly az arcán
a holdszóke cseléd lány talál
Kató pengeéles pillantást vált
hervadó keresztanyámmal

hogy úgy néz ki mint egy detektív
irigyeltem halálosan
listára került a házat lezárták
és ötvenegyben szívroham

DERKOVITS GYULA: DINNYEEVŐ

(1932 – Magántulajdon)

Lovat patkoltam, kertet ástam,
egy szelet dinnyéért majdnem öltem...
Aludtam a Lánchíd alatt januárban
a boldog békeidőkben.

Apám részeges, nagy bánatában
elkártyázta öt hold földem.
Vonat vitt oda, hol gázhalál van –
Félig hülyén, de hazajöttem.

Az ember úgy van Pesten, másik
fertályán a nyomornak,
mint aki valamire vár itt.

Naphosszat sütkérezik a lépcsőn, ásít,
s nézi, a dinnyehéjzöld csónak
hogyan úszik a fénylő szemhatárig.

VAJDA LAJOS: FELMUTATÓ IKONOS ÖNARCKÉP

(1936 – Kovács Gábor Művészeti Alapítvány)

az arc mögött mint lejárt óra
ott a másik arc ami fáj még
ne nézz rám büszke antik ikonra
már haza se találnék

nyughatatlan élő kísértet
forgok lobogó lepedőben
miféle túlvilági fények
sugarát lövi belém ennyi röntgen

ne nézz rám büszke antik ikonra
naponta kevesebb vagyok
arcom mögött mint lejárt óra
az élön átüt a halott

Horváth Judit

A SZIRÉNEK ÉLETRAJZA AZ „ARGONAUTIKÁ”-BAN

Mítosz és költői nyelv

A görög mítoszoknak, miközben történeteket mesélnek el, maguknak is van történetük. A mítoszok is megszületnek, élnek, és szép lassan meghalnak. Meghalnak, amennyiben a költészet, a képzőművészet, a kultusz, a rítusok, tehát mindaz, amiben egy-egy mítosz formát ölt, és ami élteti őt, lassanként önálló életre kel, saját mondanivalója lesz, és leszakad a mítosztól, ami formát öltött benne. Leszakad róla, és már nem élteti többé, legfeljebb csak távolról emlékeztet rá.

A mítoszok születéséről és haláláról gondolkodhatunk, következtethetünk rájuk, de lényegében mindkettő rejtve marad előlünk. De élettörténetük – ha megmaradtak a szövegek és a képzőművészeti ábrázolások¹ – a megfelelő kérdések nyomán rekonstruálható. Az alábbiakban egy hellenisztikus költő, Apollóniosz Rhodiosz ARGONAUTIKA című eposzából az egyik epizód vizsgálatával próbálunk bepillantani a Szirének és ezzel együtt a róluk szóló mítosz élettörténetének egy szakaszába.

Az Odüsszeusz kalandjaiból ismerős lényekkel egy másik tengeri hazatérés mítosz szereplői, az aranygyapjút szállító Argó hajó utasai is találkoznak. Kalandjuk természetesen különbözik a homéroszi történettől: Odüsszeusz – Kirké tanácsára – viasszal tömi be társai fülét, saját magát pedig az árbochoz kötözteti velük, és így tudnak ellenállni a Szirének csábító énekének. Az ARGONAUTIKÁ-ban² viszont a hajón utazó Orpheusz zenéje győzi le a lányok halálos énekét.

Kalands tengeri útja során az Argó most éppen a Szirének szigetének közelében jár. Ők, meséli a költő, Akhelóosz folyamisten és az egyik Múza, Terpszikhore gyermekei, akik varázslatos énekükkel halálos veszedelembé sodorják a szigetükön kikötő hajósokat. Régebben Déo (= Démétér) leánya, Perszeponé szolgálatában álltak, és neki (vagy vele)³ énekeltek. Most viszont, az Argó hajó útjának idején, félig madár, félig leány alakban tengeri őrhelyükről lesik az arra tévedő hajósokat. Már sok mindenki esett nekik áldozatul: énekükkel a szigetre csábították őket, és ott előbb-utóbb éhen haltak ('elenyésztek').⁴ Az Argó legénysége is már-már kikötött volna a szigeten, ahol hasonló

¹ A kultuszok és a rítusok alig segítenek, hiszen legfeljebb antik híradásokból, közvetve tudhatunk róluk.

² ARGONAUTIKA 4. 891–919. Az epizódról lásd P. Haendel: BEACHTUNGEN ZUM EPISCHEN TECHNIK DES APOLLONIOS RHODIOS. Zetemata 7. München, 1954. 121. skk. Az Odüsszeusz és az Argonauták kalandjai közötti összefüggésről lásd K. Meuli: ODYSSEE UND ARGONAUTIKA. UNTERSÜCHUNGEN ZUR GRIECHISCHEN SAGENGESCHICHTE UND ZUM EPOS. Basel, 1921. Ugyanerről a találkozásról olvashatunk egyébként a későbbi, ún. orphikus ARGONAUTIKÁ-ban is, 1264–1290, ahol az epizód azzal zárul, hogy a Szirének a tengerbe vetik magukat. Az orphikus ARGONAUTIKÁ-n kívül egy Vulciból származó és a londoni British Museumban található váza (Kr. e. 475–460 k.) is őrizi a mítosznak azt a változatát, amely szerint vagy ők ölik meg a közelükbe érő hajósokat, vagy, ha valaki képes ellenállni az éneküknek, nekik kell meghalniuk.

³ 898. Az itt szereplő *ammiga* szó mindkettőt jelentheti.

⁴ Az ODÜSSZEÁ-ban Kirké a Szirének körül rothadó csontokról beszél Odüsszeusznak (12. ének 45. k.).

sors várt volna rájuk, de a hajón utazó Orpheusz varázslatos zenéje erősebbnek bizonyult a lányok énekénél, így a hajó szerencsésen folytathatta útját.⁵

Mi azonban most nem őket követjük, hanem a Szirének közelében maradunk. Mit is hallottunk róluk? Megszülettek, majd „felnőtt” életük első szakaszában (*phote*, ’régebben’, ’valaha’) Perszeponé szolgálatában álltak, de az eposz szerekményének idején (*tole*, ’akkoriban’) már egy szigeten laktak, és a tengeren szedik áldozataikat. Életük tehát Apollóniosz Rhodiosz elbeszélésében két, jól elkülöníthető szakaszra tagolódik: először Perszeponé mellett élnek, később a tengeren. Külön-külön mindkét változat része volt a költő rendelkezésére álló görög mitikus hagyománynak.⁶ A részletekben lehetnek és vannak is eltérések, újítások, de alapvetően már meglévő mítoszokat mesél újra. Más a helyzet azonban a kettő egyesítésével. A közöttük teremtett időrendi összefüggés nagy valószínűséggel Apollóniosz Rhodiosz újítása.

Az ODÜSSZEIA-ban, ahol először jelennek meg a Szirének, a történet mesés-kalandos formája sem rejti el a mítosz alapelemeit: tenger, éneklő lányok, halál. Az ARGONAUTIKA hasonlóan kalandos Szirén-epizódja az összes alapelemet tartalmazza, csak éppen az éneklő lányok ezúttal félig madár alakúak. Mint láttuk,⁷ a hagyomány ilyen Sziréneket is ismer. Az elbeszélést bevezető Perszeponé-epizódban pedig a Szirének Perszeponének, a görög mitológia halálistennőjének énekelnek, és így szolgálják a halált. Ebből az epizódból hiányzik ugyan a tenger, de ahogy a halállal kapcsolatban álló énekes lányok szárnyakkal és szárnyak nélkül egyformán Szirének, ugyanúgy a tenger sem kizárólagos lakhelyük.⁸ A Szirének korábbi és jelenlegi „foglalkozásának” elbeszélésében tehát

⁵ Egyetlen utas azonban, a szicíliai (más hagyomány szerint attikai) király, Butész, még mielőtt Orpheusz hangszere megszólalt volna, a Szirének énekétől elcsábítva kiúszott a szigetre, de végül őt is megmentette Aphrodité istennő.

⁶ Ami az elsőt illeti, Perszeponét és a Sziréneket a hellenisztikus költő előtt már Euripidész is együtt említi HELENÉ című tragédiájában. Helené a gyászos trójai események hallatán felsóhajt: bárcsak eljőnnének a Szirének, hogy zenéjükkel részt vegyenek siratóénekeiben, ily módon osztozván a gyászában, bárcsak Perszeponé küldene hozzá siratóéneket zengő kart, vagyis a Sziréneket (HELENÉ, 167. kk.). A későbbi hagyomány, például a császárkori római irodalom jól ismeri a Szirének és Perszeponé kapcsolatát, vö. például Ovidius: ÁTVÁLTOZÁSOK, 5. 552. kk., Hyginus: FABULAE, 141. Az epizephüroszi Lokroiban (Dél-Itália) az ottani Perszeponé-kultusz kellékeiként szereplő terrakotta agyagtáblákon (Kr. e. 5. század) is szerepel két, hangszeren játszó Szirén (I. ATTI E MEMORIE DELLA SOCIETA MAGNA GRAECIA. I PINAKES DE LOCRI EPIZEFIRII. Roma, 1999. XXIII. tábla). Még ismerősebbek a második rész halálba éneklő lányai, akik már az ODÜSSZEIA óta részei a görög mitikus hagyománynak. Igaz, éppen a homéroszi leírásban emberi lényként szerepelnek (vagy óvatossabban fogalmazva: a költő nem említi szárnyakat), de például Euripidésznél szárnyakat viselnek (HELENÉ, 167.), a képzőművészetben pedig már az archaikus kortól megjelennek a félig madár, félig lány alakú Szirének, és ott nagyon sokáig őrzik is ezt a keverék alakot. Néhány kiragadott példa: khalkiszi váza Vulciból, Kr. e. 540–530 k. (München, Staatliche Antikensammlung), korinthoszi kancsó, Kr. e. 630–615 k. (Boston, Museum of Fine Arts), Vulciban talált attikai fekete alakos csésze, Kr. e. 560–550 k. (München, Staatliche Antikensammlung).

A továbbiakhoz is említjük meg E. Hofstetter monográfiáját: SIRENEN IM ARCHAISCHEN UND KLASSISCHEN GRIECHENLAND. Würzburg, 1990. A szerző sorra veszi a Szirénekről szóló görög írott forrásokat, és részletes katalógust készít a képi ábrázolásokról is, ez utóbbiakat a címben megjelölt időszakra korlátozva.

⁷ L. előző jegyzet.

⁸ A Kr. e. 4. századtól ismerünk olyan sírköveket, amelyeken szárnyas Szirének is láthatók, például egy attikai sírsztélén (Kr. e. 380–370 k., Athén, Nemzeti Múzeum).

Mindmáig eldöntetlen az ODÜSSZEIA éneklő leányalakjai és a képzőművészet (vázafestészet, sírsztélék stb.) félig madár alakú Szirénjei közötti kapcsolat, pontosabban az a kérdés, hogy eredetileg két különböző mitikus képzetről van-e szó, vagy pedig ugyanazok a Szirének jelennek meg hol leányokként, hol félig madár alakban. A magyar klasszika-filológiában a „dualista” álláspontot képviseli Marót Károly, többek között A GÖRÖG IRODALOM KEZDETEI című művében (Budapest, 1956. 100. kk.). A könyvről írt kritikájában Szilágyi János György az „unitárius” álláspont mellett érvel, a konkrét kérdést – szokása szerint – egy általánosabb kér-

maga a mitikus lényük bontakozott ki és vált két különböző történeté. Mint ahogy a születésük leírása sem „ártatlan” genealógiai adat: a folyamisten apa a mitikus genealógia nyelvén azt jelenti, hogy a lányoknak közük van a vízhez,⁹ a Múza anya pedig, hogy a zenéhez.¹⁰

Apollóniosz Rhodiosz tehát úgy mutatja be a Sziréneket, hogy alakjuk három különböző megfogalmazásából alkot egyetlen elbeszélést. Eltekintve most a születéstörténetől, a Szirének korábbi, illetve jelenlegi életét bemutató epizódok *irodalmi* szempontból különböznek, csupán a főszereplők személye köti össze őket. De mint *mitikus* történetek egy tőről fakadnak, *ugyanabból* a mitikus magból bontakoznak ki, mindkettőben a halálba éneklő lányok mitikus alakja ölt elbeszélő formát. Vagyis amikor a költő a kettőből egy elbeszélést alkot, s a Szirének életének *korábbi*, illetve *későbbi* szakaszává formálja őket, akkor *két párhuzamos mítoszvariánst*, a mitikus időszámítás szerint két *egyidejű* történetet helyez időben *egymás után*. Megteheti, hiszen a költő bármit megtehet, és a mítoszokat újra mesélő költők mindig is éltek ezzel a lehetőséggel, korok és műfajok szerint nyilván különböző módon. Nézzünk körül Apollóniosz Rhodiosz elődei között, találunk-e az ő műveikben is hasonló jelenséget, hogy azután ezek tükrében értékelhessük az ő költői tettét.

Amikor az ILIÁSZ első énekében Akhilleusz, a legnagyobb görög hős megsértődik Agamemnónra, és visszavonul a harctól, bosszút forral: anyja, Thetisz istennő közvetítésével eléri Zeusznál, hogy a csatában jó ideig a trójaiak kerekedjenek felül. De hiszen azzal, hogy ettől fogva naphosszat a sátra előtt üldögél, nem maga Akhilleusz kedvez-e az ellenségnek, nem neki köszönhető-e a trójaiak hadiszerecséje? De igen, pontosabban a költő megfogalmazásában neki *is*, hiszen utána Zeusz is rábólint Thetisz súlyos kérésére.¹¹ A görögök egyre romló helyzete két egymást követő döntés eredménye. Homérosz *ugyanazt* az eseményt *két különböző* – és tegyük hozzá, önmagában is elégséges – okkal (döntéssel) magyarázza, és a két döntés a cselekmény két, időben egymást követő epizódjaként jelenik meg.

Hésziodosz AZ ISTENEK SZÜLETÉSE című művének elején az első lények között létrejött Föld¹² (Gaia) még egyedül, férj nélkül világra hozza az Eget¹³ (Uranosz). Később¹⁴ azután kettejük házasságából több gyermek között megszületik Kronosz, aki, miközben szülei, az Ég és a Föld ölelkeznek, sarlójával levágja apja szemérmét. Vagyis megtörténik az az esemény, amelyet az ókori Kelet népeinek mitológiájából is jól ismerünk: Ég és Föld szétválasztása. De hiszen ugyanez a szétválasztás már megtörtént egyszer, amikor a Föld megszülte magából (= különválasztotta magától) az Eget.¹⁵

désfeltevésbe ágyazva: a szárnyas és a szárny nélküli Szirének kapcsolatára ő a költői és a képzőművészeti ábrázolás törvényei közötti különbségben keresi a választ (MEGJEGYZÉSEK MARÓT KÁROLY KÖNYVÉHEZ. In: *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 10 [1957]. 424. kk.).

⁹ Akhelóosz egyes hagyományok szerint a Föld gyermeke, és mint khthonikus istenség, a föld mélyéhez, vagyis a halálhoz is kapcsolódik.

¹⁰ A genealógia mint a mítosz egyik lehetséges formája képezi az alapját Hésziodosz AZ ISTENEK SZÜLETÉSE című művének, amely a görög istenek és isteni lények közötti kapcsolatok első írásba foglalt rendszerezése szerteágazó családfák formájában.

¹¹ I. ének 524. kk.

¹² AZ ISTENEK SZÜLETÉSE, 116.

¹³ I. m. 128.

¹⁴ I. m. 176. k.

¹⁵ F. M. Cornford (PRINCIPIUM SAPIENTIAE. A STUDY OF THE ORIGINS OF GREEK PHILOSOPHICAL THOUGHT. Cambridge, 1952. 194. kk.) felveti és érvekkel is alátámasztja, hogy mivel a Khaosz a görög mitikus-kozmozóniai hagyó-

Pindarosz a 9. olümpiai ódában, amely egy Opusz nevű városban élő győzteshez szól, felidézi a vízözön Opuszhoz is kötődő görög mítoszát: amikor visszahúzódik az ár, Deukalión és Pyrrha Zeusz tanácsára a hátuk mögé dobált kövekből hozzák létre az új nemzedéket. Ezek a „kőemberek” az ősei a győztes családjának is.¹⁶ A költő azzal folytatja a történetet, hogy Opusz egy későbbi királya, Lokrosz utód nélkül halt volna meg, de Zeusz a maga módján a segítségére sietett: beleszeretett egy éliszi királylányba, tengerbe ejtette, majd feleségül adta a gyermektelen Lokroszhoz, ezen a módon biztosítva a királyi család fennmaradását. A pindaroszi történet több ponton homályos. Egyes részletek reménytelenül tisztázhatatlannak látszanak, az viszont feltűnő, hogy nemcsak Opusz nevű királyból van kettő, de feltehetően a város ősanycsaládjából, Prótogeneiából is,¹⁷ és az is lényeges, hogy Zeusz mindkét esetben kulcsszerepet játszik – végeredményben az összekuszált szájak között annyi világosan kirajzolódik, hogy a kőnemzedék után a gyermektelen, majd Zeusz jóvoltából utódhoz jutott király története Opusz városának *egy második benépesedéséről* szól. Pontosabban önmagában csak a királyi család fennmaradásáról szólna, de Pindarosz elbeszélése azzal zárul, hogy Lokrosz király ezután Görögország számos vidékéről hívott a városba kiváló férfiakat, akik le is telepedtek nála.

*

A fenti példák megmutatták, hogy párhuzamos, „egyidejű” mítoszvariánsokból nem Apollóniosz Rhodiosz csinált először időben egymást követő eseményeket. Így hát semmi akadálya, hogy a hellenisztikus költő tettét összehasonlítsuk a költőelődök hasonló tetteivel. Előbb azonban érdemes a felsorolt példákban a hasonlóság után a *különbségeket* is felfedezni, hátha további szempontokat nyerünk az Argonautika-epizód elemzéséhez.

Amikor az ILIÁSZ-ban ugyanazt az eseményt egymás után két különböző döntés eredményezi, ez abból fakad, hogy a költő a hadiszerencse megfordítását az istenek (ezúttal Thetisz és Zeusz) közbeavatkozása nélkül is, majd az ő bevonásukkal is elbeszéli. Ez pedig az ILIÁSZ költőjének az *eposz egészét meghatározó költői látásmódjában* gyökerezik.¹⁸ A hősi epika világát héroszok és istenek népesítik be, az istenek folyton jelen vannak és részt is vesznek a földön zajló életben, de az események döntő többsége nélkülük is elmesélhető volna. Az ILIÁSZ költőjének ez a szemlélete az istenek létezését nem megkérdőjelezi, hanem éppen hogy igenli: ehhez a világhoz hozzátartoznak az istenek, nélkülük ez a világ, a hősi világ el sem képzelhető. De a földi életnek az eseményeit nem egyszerűen ők irányítják, a döntések, a tettek ugyanannyira a hősök döntései, tettei is. Mindebből azonban mégsem az következik, pedig következhetne, hogy ami történik, az az istenek és a hősök együttműködésének eredménye: a hős összeszedi minden erejét, és az isten segít neki. Nem, ebben a világban az önálló emberi (hősi) cselekedet és az isteni beavatkozás *ugyanannak* a valóságnak a két oldala, amit az ILIÁSZ költője *vagy* a hősök döntéseiként, tetteiként mesél el, *vagy* isteni beavatkozásnak tulajdonít, *vagy* éppen

mányban többek között a Föld és az Ég közötti űrt jelentette, a Khaosz létrejötté, ami Hésziodosz művében az első kozmogóniai esemény (31. sor), szintén az Ég és a Föld szétválásáról szólhat. Cornford elmélete szerint így ez a szétválás állna a mindenségek létrejöttének kezdetén – hasonlóan az őszövétségi tereméshöz.

¹⁶ 53. sor.

¹⁷ Vö. U. von Wilamowitz: PINDAROS. Berlin, 1922. 359.

¹⁸ Ugyanezt a kérdést némileg más hangsúllyal tárgyalja A. Lesky: GÖTTLICHE UND MENSCHLICHE MOTIVATION IM GRIECHISCHEN EPOS. Heidelberg, 1961.

egymás után, mind a két „nézetből” bemutat.¹⁹ De gondoljunk arra a sokat idézett jelenetre,²⁰ amelyben az indulatában már-már Agamemnónra támadó Akhilleusz az Olümposzról odasiető Athéna istennő úgy tartja vissza a végzetes cselekedettől, hogy a körülötte állók nem is látják az istennőt. Ők azt látják, hogy Akhilleusz a saját erejéből tér jobb belátásra: kihúzza, majd egy idő után visszazesi a kardját a hüvelyébe. Az esemény két „nézetét” ezúttal egyetlen képben, valóban egyetlen eseményként ábrázolja a költő.

A hésziodoszi példa vizsgálatához érdemes szem előtt tartanunk, hogy ez a költő, akár Homérosz után, akár előtte élt,²¹ mindenképpen egy olyan világot teremtett, amely a mítoszok szempontjából korábbi a hősi epika homéroszi világánál. Korábbi, de – mint a két költő közötti bizonytalan időrendi sorrendből látható – nem feltétlenül időben. Akkor milyen értelemben?

A homéroszi eposzok hősei jelentős részben nem a hősi epika szülöttei, hanem e műfaj megszületése előtt is a görög mitikus világ szereplői voltak. Amikor azután bekerültek a hősi epika világába, korábbi, mitikus lényüket a hősi világ a maga eszményeivel, morális szempontjaival teljes egészében áthatotta, és jelentős mértékben el is fedte. Hésziodosz művében, amely tanköltemény, tehát az epikának egy másik ágát képviseli, a szereplőkkel nem történt hasonló, ők többé-kevésbé tisztán mitikus lényekként állnak előttünk.²² Ennek a műnek a világa abban az értelemben korábbi a homéroszi eposzok heroikus világánál, hogy lényegében érintetlen tőle. Az epikus elbeszélést meghatározó, önálló látásmódja, a mitikus történetektől többé-kevésbé független, önálló mondanivalója, ami „beleszólhatna” a mítoszokba, elfedhetné őket, természetesen Hésziodosznak is van: a genealogikus rendbe foglalt istentörténetek, a szörnyűséges harcok végső soron Zeusz uralmának megszületését szolgálják és nagyszerűségét hirdetik. Ugyanakkor ez a mondanivaló, bár kezdettől fogva nagy hangsúllyal van jelen a műben, mégsem hatja át, nem rejti el a szereplők hagyományos mitikus lényét.²³ Azt természetesen nem állítjuk, hogy Az ISTENEK SZÜLETÉSÉ-nek világa maga a mitikus világ, *in statu nascendi*. Már csak azért sem, mert Hésziodosz egy minden bizonnyal régóta

¹⁹ Az ILIÁSZ 8. énekében (470. kk.) Zeusz azzal fenyegeti Hérát, hogy majd meglátja, micsoda pusztítást fog végezni a görögök között ő, a nagy erejű Zeusz, mert Hektór, amíg él, harcolni fog. Ha Hektór, a trójaiak legkiválóbb harcosa kezétől hullanak a görögök, ez a hősi epika nyelven úgy is megfogalmazható, hogy Zeusz végzi a pusztítást. Ezúttal a költő *oksági* viszonyt (‘mert’) teremt a kettő között, Akhilleusz és Zeusz döntése viszont, mint láttuk, *időrendben* következik egymás után. Az ilyen kapcsolatok grammatikailag többféleképpen kifejezhetők, hiszen a két mozzanat végső soron *ugyanannak* az eseménynek két „nézete”, két különböző megfogalmazása. („Pallasz Athéné az én dárdámmal fog téged leigázni”, mondja Akhilleusz Hektórnak, mielőtt Athéné segítségével megöli őt, ILIÁSZ 22. ének 270–271.)

²⁰ I. ének 188. kk.

²¹ Ez utóbbi mellett érvel például M. L. West az ISTENEK SZÜLETÉSÉ-hez írt kommentárjának előszavában: HESIOD: THEOGONY. EDITED WITH PROLEGOMENA AND COMMENTARY BY M. L. WEST. Oxford, 1966. 46.

²² Többé-kevésbé, mert a költő már azzal, hogy elmeséli, vagyis költői formába önti a mítoszt, „el is takar” belőle valamit.

²³ Jól illusztrálja ezt az a jelenet (ISTENEK SZÜLETÉSÉ, 535. kk.), amelyben az istenek és az emberek egyszer s mindenkorra elosztják egymás között az áldozati állatot, és az embereket képviselő Prométheusz becsapja Zeuszt, a silányabb részt juttatva az isteneknek. Így szól a hagyományos történet, és így szól Hésziodosz elbeszélése is: a ravasz Prométheusz vonzó csomagot készít a silányabb részből, és így jár túl a legfőbb isten eszén. Ugyanakkor ebben a költeményben, amelynek a fő mondanivalója, hogy Zeusznál nincs hatalmasabb és bölcsőbb isten, lehetetlenség, hogy bárki is becsapja őt. A költő ezt ki is mondja, és ónála Zeusz úgy fogadja el a silányabb részt, hogy közben észreveszi Prométheusz cselét, és dühös is miatta. Észreveszi, mert ő a legbölcsőbb isten, de nem utasíthatja vissza a silányabb csomagot, mert követnie kell a hagyományos történetet. Hésziodosz inkább vállalja ezt a tökéletes ellentmondást, de nem mond le sem a hagyományos történetről, sem Zeusz magasztalásáról.

meglévő mitikus hagyományt foglalt rendszerbe. Annyit azonban megkockáztathatunk, hogy a hésziodoszi műben a genealógiai kapcsolatokba rendezett istenvilág bemutatása *olyan, mintha* nemigen befolyásolná külső szempont, mintha itt a legnagyobb súllyal éppen a mítoszok saját szempontjai, saját belső erővonalai érvényesülnének. Nem Hésziodosz találja ki ezeket a történeteket, de mégis, mintha a mitikus magból a szemünk láttára bomlana ki egy-egy mitikus történet, például az Ég és a Föld szétválása. Illetve, mint látjuk, ugyanabból a magból újabb és újabb történetek. Míhelyt azután történet lett az Ég és a Föld szétválásának alapélményéből, azonnal önálló életre kelt – immár mint történet, mint költői forma. Kronosz Uranosz ellen elkövetett borzalmas tette ekkor már nemcsak Ég és Föld szétválasztásának mitikus drámájáról szólt, hanem a tett borzalmasságáról, apa és fiú viszonyáról stb. Mint érdekes, izgalmas történet „ártatlanul” összekapcsolódhatott, akár kronologikus rendben is, egy ugyanabból a mitikus magból sarjadt másik történettel, például Uranosz születésével, amely közben hasonló utat járt be. Történetté alakulva, immár ugyanúgy nemcsak Ég és Föld szétválásáról szólt – hanem például egy új lény születéséről. Ezek az eredetileg egy töről, azonos alapélményből, azonos gondolatból fakadó történetek, ahogy távolodni kezdtek attól a magtól, amelyből létrejöttek, vagyis attól, ami bennük ugyanaz, immár önálló életet élve akadálytalanul válhattak egy nagyobb elbeszélés korábbi és későbbi epizódjává. A mitikus elbeszélések kialakulásának egyik lehetséges és igen tanulságos példája ez. *Egyetlen* mítoszból, mitikus magból *több* történet sarjadhat, és ezek adott esetben egy nagyobb elbeszélés kronologikus rendbe illeszkedő láncszemeiként már csak a mítoszt kutató figyelem számára fedik fel titkukat: hogy eredetileg, mielőtt különböző epizódokként bekerültek a nagyobb elbeszélésbe, ugyanarról szóltak.

A pindaroszi elbeszélésben a két mítoszvariáns összekapcsolása, akár a költő foglalta őket egyetlen történetbe, akár már így talált rájuk az opuszi hagyományban, mint láttuk, nem járt áldozat nélkül: az elbeszélés szálai szemmel láthatóan ettől kuszálódtak össze, és talán a két szereplő megkettőzése is ennek köszönhető.²⁴ De Pindarosz ezen az áron is megtette! Az archaikus és a klasszikus kori költészet ismeretében nem is csodálkozunk rajta: ezeknek a koroknak a költői különböző célok érdekében bármikor kockára tették elbeszélésük lineáris rendjét.²⁵ Az opuszi elbeszélés, mint elbeszélés bizonyos mértékben meg is sínylette ezt – vajon milyen nagyobb cél vezette Pindaroszt, amelynek érdekében vállalta ezt a kockázatot?

*

A kérdés megválaszolását megkönnyítheti, ha máshol is találunk hasonló jelenséget. Nos, az ÓSZÖVETSÉG prózai könyveiben lépten-nyomon ilyenekre bukkanunk. Példának álljon itt a BÍRÁK KÖNYVÉ-ből vett jelenet.²⁶ Miután a többi zsidó törzs legyőzte a benjaminitákat, szeretnének már kibékülni és újra együtt élni velük. Csakhogy korábban megesküdtek, hogy lányaikat nem adják hozzájuk feleségül. Mi lesz a megoldás? Megtámadják és kiirtják egy Jabes-Gilead nevű ellenséges város egész lakosságát, négyszáz

²⁴ Az elbeszélés elvarratlan szálai inkább amellet szólnak, hogy a két történetet első ízben Pindarosz egyéltette.

²⁵ Álljon itt egyetlen példa: az ILLÁSZ 11. énekében az agg Nesztór fiatal korának hőstetteivel dicsekszik Patroklosznak (670–761). Mindenáron azt szeretné, ha Akhilleusz visszajönne a harcba, és ennek érdekében nemcsak a pülosziak és az élisiek között egykor lezajlott háborút meséli el, amelyben fiatal férfiként alkalma volt vitézkedni, hanem a viszálykodás előzményét, egy még korábbi harcot is, ahol ő szintén kitűnt a bátorságával. Az eredmény: kétszer hallunk az ifjú Nesztór hősteteiről, amelyek így kétszeres hangsúlyt kapnak, a hallgató-olvasó közönség viszont alig ismeri ki magát a további múltbeli kitérőkkel tarkított elbeszélésben.

²⁶ 21. fejezet.

hajadont azonban életben hagynak, akiket feleségül vehetnek a benjaminiták. Ezt követően (de ettől függetlenül) Silóban éppen ünnepség zajlik, ahol a fiatal lányok körtáncot járnak, és a többi törzs tanácsára a lesben álló benjaminiták innen rabolhatnak maguknak feleséget.²⁷ A könyv szerzőjének párhuzamosan két hagyományos elbeszélés állhatott rendelkezésére, és szemmel láthatólag egyikről sem akart lemondani.²⁸ A kettőt időben egymást követő két eseményként meséli el, és az ebből fakadó „rendetlenséget” azzal a fordulattal igazítja ki, hogy a silói leányrablás már csak azokat érinti, akiknek Jabes Gileádban nem jutott feleség.²⁹ Mintha Pindarosz is hasonlóan állna hozzá a hagyományhoz: egyik történetről sem szeretne lemondani. Az elbeszélés ezáltal nehezebben lesz követhető, cserébe viszont, a benépesedéstörténet megkettőzésével kétszeres hangsúlyt kap a kortárs opusziak isteni származása és a mindkét epizódban központi szerepet játszó Zeusz dicsőítése. Az arisztokrata versenygyőztest ünneplő költőnek lehetett-e ennél fontosabb mondanivalója?

Mit tapasztalunk Apollóniosz Rhodiosznál? Mint Pindarosz, ő sem szeretne lemondani egyik mítoszvariánsról sem. De a hasonlóság ebben ki is merül. A kardalköltő tanítani akar, a két benépesedéstörténet nála, mint láttuk, a mondanivaló hangsúlyozására szolgál. Apollóniosz Rhodiosz költészetét viszont alapvetően az határozza meg, hogy nemcsak hatalmas műveltséggel rendelkező költő, hanem tudós is volt, egy időben az alexandriai könyvtár vezető könyvtárosa, filológus, aki nemcsak örökölte, hanem tanulmányozta is a mítoszokat, tudományosan foglalkozott velük. Szemmel láthatólag ott-honosan mozgott a görög mitológia sok-sok szövevényes története között, és költeményében szívesen mesélte ezeket, az ismertebbeket éppúgy, mint a kevésbé ismerteket. Költői célja elsősorban az volt, hogy az olykor már-már feledésbe merült mitikus történetekkel gyönyörködtesse a közönséget, az ismeretlen fordulatokkal, a ritkán használt és ezért különlegesnek hangzó nevekkal elkápráztassa őket. A tudós költő tehát ezért mesélte el egyszerre mindkét mítoszvariánst. Álljon itt magyarul is az epizód:³⁰

*„S enyhe fuvallat vitte a bárkát, s Anthemoessza
szép szigetét meglátták: édes dallamaikkal
megbabonázva az arra jövőt romlásba taszítják
ott a Szirének, a szép hangú Akhelóosz lányok.
Őket a Múzsák egyike hozta világra, a bájos
Terpsikhoré egykor, miután Akhelóosz ölelte,
s ők gondozták Déo jó erejű, betörtellen [admét’eti]
lányát régen [pote] mind egyszerre dalolva, de ekkor [tote]
félíg lánynak látszottak s félíg madaraknak.
S órhelyükön kémelve, ahonnan látni a révet,
sokszor vették már el a mézédés hazatérést,
elsorvasztva az arra hajózót. Ajkukon ekkor
ismét felcsendült liliomhangjuk, s a hajóról
már-már partra hajították a hajóköteléket,*

²⁷ Jegyezzük meg, hogy a silói leányrablás a szabin nők elrablását idézi.

²⁸ Vö. például DIE BÜCHER JOSUA, RICHTER UND RUTH. Übersetzt und erklärt von H. W. Hertzberg. Göttingen, 1954. 248. Az ószövetségi elbeszélésekben sok hasonló példát találunk, gondoljunk a TEREMTÉS KÖNYVÉ-nek elején Ádám és Éva megteremtésének egymás után elbeszélte két változatára. Irodalmi szempontból a két történet összekapcsolása megoldatlan maradt, a feloldás a mindenkor teológiai értelmezés dolga.

²⁹ 16. vers.

³⁰ 4. ének 891–919. Tordai Éva fordítását az ő szíves beleegyezésével közlöm.

*csak hogy a thrák Orpheusz, Oiagrosz gyermeke lantját
megpendítvén – Bisztoniából hozta magával –
egy ütemes dalt kezdett játszani rajta sietve,
hogy fülüket lantjátékának a hangja betöltse,
és a leányok hangját így elnyomta a lantszó.
És Zephürosszal ment a hajó közben meg a zúgva
tornyosuló hullámmal, s halkult egyre a lányhang.
Ám Teleón jó gyermeke így is, a társai nélkül
egyszer csak síma padjáról beleugrik a vízbe,
Bútész, mert a Szirének hangja hevíti a szívét,
és úszott a szegény a sötét habon át, hogy a partra
érjen, s ott is fogták volna, nehogy hazajusson,
ám az Erüx-hegy védőistennöje kimentí
őt a habokból, Küpris, mert megszánta, s elébe
lépett, hogy Liliübéion csúcsán éljen ezentúl.”*

A műveltséggel elkápráztatni a közönséget – ez a költői cél a mű *nyelvi formájában* is megjelenik. A hatalmas műveltség bemutatásához hihetetlenül gazdag szókinccset mozgósít a költő, a múlt homályából előásott mitikus történetek pedig homéroszi szavakkal és kifejezésekkel, archaikus nyelvi formákban szólalnak meg. Másfelől viszont jól érthető, követhető mondatok, egyszerű, áttekinthető mondatfűzés gondoskodik arról, hogy ez a homályos részletekkel telezsúfolt, terjedelmes tudásanyag el is jusson a közönséghez, és az még gyönyörködni is tudjon benne. Vagyis az alakokban és a szókinccsben megnyilvánuló *gazdagság* egyszerű, szinte *eszköztelen* mondattannal, kifejezési formákkal párosul. A szókinccs gazdagsága első olvasásra is szembeötlő, a kifejezési formák eszköztelenségét egy példával illusztráljuk. Figyeljük meg azokat a mondatokat, amelyekben a két párhuzamos történet egy korábbi és egy későbbi epizóddá alakul. A feladat lényegében két kis időhatározó-szócskára (*pote*, 'valaha'... *tote*, 'akkoriban') hárul, amelyek mint afféle útjelző táblák megnyugtatóan eligazítanak a Szirének életrajzában: összecsengésük jelzi, hogy a két történet összetartozik, jelentésük pedig nemcsak az egymás közötti időviszonyukat (korábbi, illetve későbbi életszakasz) fejezi ki, hanem a két életszakaszt tágabb összefüggésben, az eposz idejében is elhelyezi: a korábbi az eposz jelenéhez képest a múltban ('valaha'), a későbbi már az eposz jelenében ('akkoriban') történt. Végül a múlt idejű igealakok észrevétlenül még tovább árnyalják az időviszonyokat, hiszen azt fejezik ki, hogy a költő felől nézve a Szirének korábbi és későbbi életszakasza egyaránt a múltban zajlott.

Ezekkel a hangsúlytalan nyelvi eszközökkel a költő olyan zökkenőmentes életrajzot alkotott a két párhuzamos történetből, az elbeszélés olyan gördülékenyen jut el az egyik életszakasztól a másikhoz, mintha a Szirének tengeri életét mindig is megelőzte volna a Perszephoné szolgálatában töltött időszak. Mintha nem is ebben a költeményben kapcsolódtak volna össze először. Vagy mégsem olyan zökkenőmentes ez az átmenet?

*

Megtudjuk-e, mi vetett véget a Perszephoné-időszaknak? Igen, a rövid kis életrajz két szavából (*admét'eti*, 'még lányként',³¹ a fordításban: „betöretlen”) az is kiderül, hogy az első korszak addig tartott, amíg Perszephoné nem ment férjhez. De a két életszakasz

³¹ 898.

között történt még valami, ami szintén kiolvasható az elbeszélésből, ugyanakkor a költő nem említi: amikor a Szirének elhagyják Perszephonét, nemcsak az életük színhelyét változtatják meg, hanem az alakjukat is. Apollóniosz Rhodosz elbeszélése, anélkül, hogy hangsúlyozná, egyfajta *átváltozástörténetet* is magában hordoz: a Szirének szárnyakat növesztettek. A császárkori görög és római irodalomból tudható, hogy a mitikus gondolkodás számára egy adott ponton kérdéssé vált, hogy a különféle költői és képi ábrázolásokon a Szirének hol szárny nélkül, hol szárnyasan jelennek meg, és a kérdésre többféle válasz is született. Hyginus,³² az Augustus-kor filológusa szerint a Szirének Perszephoné játszótársai voltak, és azon a végzetes napon, amikor Hadész elrabolta őt, vele együtt szedegették a mező virágait. Déméter büntetésből, amiért nem vigyáztak a lányára, madárrá változtatta őket. Ovidiusnál meg ők maguk kérték szárnyakat, hogy hatékonyabban vehessenek részt az elrabolt Perszephoné felkutatásában.³³ Más fennmaradt történetek az ellenkező változást, a szárnyak elvesztését magyarázzák.³⁴

Apollóniosz Rhodosz csak az új alakról számol be, az átváltozás okát szóba sem hozza.³⁵ A költő persze bármit megtehet, de éppen ő, miután nagy gonddal összekapcsolja a két történetet, és annyira ügyel rá, hogy a két párhuzamos mítoszvariánsból „hiteles” Szirén-életrajz kerekedjen – nos, ez a költő, ha az átváltozás eseményét, okát szó nélkül hagyja, azt kockáztatja, hogy a két összefüggő életszakasznak szánt két történet a végén mégiscsak megmarad két külön történetnek, két külön mítoszvariánsnak. A Perszephoné-időszak lezárult, visszajutottunk az eposz jelenébe, az Argonautákhoz, következik a sokkal ismertebb elbeszélés a hajósokat halálba éneklő lányokról, akik, mint több költeményben és sok vázaképen, ezúttal is félig madár alakúak. Más esetekben, amikor egy-egy költő szárnyakkal ábrázolja a Sziréneket, megteheti, hogy nem meséli el a szárnynövesztés okát. Ahogyan például a Pégaszosz nevű szárnyas ló történeteit hallva sem merül fel bennünk a „miért”. Ez a ló így született. Euripidész sem kutatja, hogy mitől van a Sziréneknek szárnyuk, mi pedig tudomásul vesszük, hogy az ő Szirénjei is szárnyasan születtek. Csakhogy az ARGONAUTIKÁ-ban van egy előző életszakaszuk, és akkor még nem keveréklények. Amikor az eposzban felbukkannak, és a költő mesélni kezd róluk, életrajzot mesél. Megszülettek, volt apjuk, anyjuk, volt egy korábbi életszakaszuk, amelyet később felváltott ez a mostani, és két szóval (‘még lányként’) még azt is elfogadtatja velünk, hogy a Perszephoné-időszaknak véget kellett érnie – tehát mi, olvasók eddig a pontig kényelmesen rábízhattuk magunkat az életrajzot mesélő költőre, akinek a legfontosabb részletekre még ebben a rövidke néhány sorban is volt gondja. És most itt vagyunk a tengeren, megjelennek az immár félig lány, félig madár alakú Szirének, és egyetlen szó nem esik arról, hogy átváltozás történt. A közönségnek persze nem esik nehezére elfogadni *ezeket* a Sziréneket, csak éppen már nem a költő szavára, hanem csakis azért, mert ismeri a tenger szárnyas Szirénjeiről szóló mítoszvariánst. Ezen a ponton, amikor a két Szirén-történet összeér, és megjelennek a félig madár alakú lányok, a sok-sok görög átváltozástörténet ismeretében³⁶ olyasféle folytatásra számítá-

³² FABULAE, 141.

³³ ÁTVÁLTOZÁSOK, 5. 552–563.

³⁴ Például Pauszaniász: GÖRÖGORSZÁG LEÍRÁSA 9. könyv, 34, 3.

³⁵ F. Vian is szóvá teszi ezt a BELLES LETTRES görög–francia sorozatában megjelent kétnyelvű ARGONAUTIKA-kiadáshoz írt jegyzeteiben (Apollonios de Rhode: ARGONAUTIQUES. Paris, 1976. 2. kötet, 179.).

³⁶ A számos átváltozástörténetből álljon itt két példa: Niobé, miután elveszítette és megsíratta összes gyermekét, kővé változott, és azóta is a hegyekben „él” (például Homérosz: ILIÁSZ, 24. ének, 614. kk.). Zeus beleszeret Ióba, az argoszi királylányba, akit Héra féltékenységében tehénné változtat (például Aiszkülosz: ÖLTALOMKERESŐK, 295. kk.) stb.

nánk, hogy „az énekes lányoknak egyszer csak valamilyen okból szárnyuk nőtt, és új szakasz kezdődött az életükben stb.”. A költő ehelyett megelégszik annak közlésével, hogy Perszeophoné életében változás történt, férjhez ment, a Szirének pedig elfoglalják helyüket az ODÜSSZELÁ-ból jól ismert helyszínen, az ugyancsak onnan jól ismert szerepben. Más szóval a költő egy rövid időre átadja helyét a filológusnak, akinek a szemében a tengeri jelenet nem része a Szirén-életrajznak, hanem önálló történet, jól ismert mítoszvariáns. De persze a következő pillanatban már megint a költőé a szó, aki a Szirének legyőzését éppen a költészet hatalmáról szóló történetben meséli el. A daloló lányok varázslatos énekét éppen Orpheusz, a mitikus dalnok-költő szintén varázslatos zenéje győzi le.

Salman Rushdie

DÉLEN

Greskovits Endre fordítása

A nap, amikor Ifjabb elesett, úgy kezdődött, mint a többi: a lüktető hőség robbanásával, vakító napfénnel, a forgalom ár hullámaival, a távolban kántált imákkal, a lenti emeletről fölhallatszóló olcsó filmzenével, a szomszéd tévéjében látható „táncbetétek” hangos csípőlkéseivel, gyereksírással, anyai korholással, megmagyarázhatatlan nevetéssel, skarlát köpetekkel, biciklikkel, az iskolás lányok frissen font hajával, erős kávé édes illatával, egy fán megvillanó zöld szárnyal. Idősb és Ifjabb, e két nagyon öreg ember, kinyitotta szemét a tengerzöld épület negyedik emeleti hálószobájában, a lombos kis utcában, nem messze az Elliot-parttól, ahol aznap este majd összeverődik az ifjúság, ahogy szokott, hogy bemutassa az ifjúság rituáléit, nem messze a halászok falvától, akiknek nincs idejük az efféle haszontalanságokra. A szegények éjjel-nappal puritánok. Ami az öregeket illeti, nekik megvannak a maguk rituáléi, és nem kell estig várniuk. Amikor a nap sugarai átdöfték a rolót, a két öregember feltápáskodott, és szinte ugyanabban a pillanatban kitántorgott a két szomszédos verandára, mint valami régi mese szereplői, akiket csapdába ejtettek a végzetes véletlenek, és akik nem tudják kivonni magukat ezek következményei alól.

Szinte egyszerre szólaltak meg. Nem mondtak újat. Szavaik rituálisak voltak, kérdésfelelet formájában tisztelegtek az új nap előtt, akár a karnatikus zene virtuózainak ritmikus dialógusai vagy „párbajai” a decemberi fesztiválon.

– Adjunk hálát, hogy déli emberek vagyunk – mondta Ifjabb, miközben nyújtózkodott és ásitozott. – Déliek vagyunk városunk déli részén, országunk déli részén, kontinensünk déli részén. Istennek hála. Melegszívű, lassú és érzéki fickók vagyunk, nem olyanok, mint azok a hideg északi halak.

Idősb, aki előbb a hasát vakarta, aztán a tarkóját, azonnal ellentmondott.

– Először is a dél kitaláció, csak azért létezik, mert az emberek megállapodtak, hogy így nevezik. Tegyük fel, hogy az emberek fordítva képzelik el a földet! Akkor mi lennénk az északiak. A világegyetem nem ismeri a fent és lent fogalmát; ahogy a kutya

sem. Egy kutyának nincs észak és dél. Ebből a szempontból a tájoló irányai olyanok, mint a pénz, aminek csak azért van értéke, mert az emberek azt állítják róla. Másodszor meg te nem vagy annyira melegszívű lény, és egy nő nevetne, ha hallaná, hogy érzékinek nevezd magad. De lassúnak lassú vagy... ehhez kétség nem fér.

Ilyenek voltak: harcoltak, egymásnak estek, mint az ókori birkózók, akiknek bal lábát bokánál egymáshoz kötözték. A kötél, amely oly szorosan összetartotta őket, a nevük volt. Különös véletlen folytán – amelyre immár „végzetként”, vagy ahogy még gyakrabban mondták, „átokként” gondoltak – ugyanazt a nevet viselték, amely sok déli névhez hasonlóan hosszú volt, és amelyet egyikük sem szeretett kimondani. A név száműzésével, azzal, hogy a kezdő „V” betűjére rövidítették, láthatatlanná tették a kötelet, ami azonban nem jelentette azt, hogy nem létezik. Más módokon visszhangozták egymást – magas hangon beszéltek, hasonlóan szívós felépítésűek és közepes termetűek voltak, mindketten rövidlátással bajlódtak, és miután egy életen át büszkélkedtek jó fogaikkal, mindketten megadták magukat a műfogsor elkerülhetetlen megaláztatásának –, de évtizedeken át a nem használt név, a szimmetrikus V., a Kimondhatatlan Név kapcsolta össze őket szíami ikerpárként. A két öregnek azonban nem ugyanarra a napra esett a születésnapja. Az egyik tizenhét nappal idősebb volt a másiknál. Így alakulhatott ki az „Idősb” meg az „Ifjabb” becenév, bár már olyan régen használták őket, hogy senki sem emlékezett rá, eredetileg ki állt elő velük. Idősb V. és ifjabb V. lett belőlük, ifjabb V. és idősb V. mindörökre, veszekedve a halálig. Nyolcvanegy évesek voltak.

– Szörnyen nézel ki – mondta Ifjabb Idősbnek, mint minden reggel. – Úgy nézel ki, mint aki már csak a halálra vár.

Idősb komolyan bólogatott, és szintén a maga hagyományos módján így válaszolt: – Jobb, mint ha úgy néznék ki, ahogy te, mint aki még mindig vár valamit az élettől.

Egyikük sem aludt már jól. Éjszakánként kemény ágyban feküdtek párna nélkül, és lehunytt szemhéjuk mögött ellenkező irányba rohantak zaklatott gondolataik. Kettejük közül idősb V. sokkal teljesebb életet élt. A legkisebb volt tíz fivér közt, akik mind kiténtek választott pályájukon – atlétaként, tudósként, tanárként, katonaként, papként. Ő maga főiskolai hosszútávfutó-bajnokként kezdte pályáját, majd magas állásba emelkedett a vasútnál, és éveken át utazott a vonatokon tízezer mérföldeket, hogy meggyőzze önmagát és a hatóságokat, megfelelő a biztonság. Kedves nőt vett feleségül, aki hat lányt és három fiút szült neki, s amikor eljött az ideje, ezek mindegyike termékenynek bizonyult, és harminchárom unokával ajándékozták meg. Kilenc bátyja összesen harminchárom gyermeket nemzett, unokaöcsöket és unokahúgokat, akik nem kevesebb, mint száztizenegy további rokonnal sújtották. Sokak szemében ez a jó szerencse bizonyítéka lett volna, mert az olyan ember, aki kétszáznegy családtaggal áldatik meg, valóban gazdag, ám a bőség az aszkézisre hajlamos Idősbnek állandó fejfájást okozott.

– Ha impotens lettem volna – mondogatta gyakorta Ifjabbnak –, milyen békés lenne az életem.

Nyugdíjazása után Idősb mindennap találkozott tízfős baráti társaságával egy Besant Nagar-i kávéházban, ahol politikáról, sakkról, költészetéről és zenéről beszélgettek, és az e témákhoz fűzött megjegyzései közül több is megjelent a város kitűnő hírlapjában. Barátai közé tartozott e lap kiadója és az ő egyik alkalmazottja is, aki kicsit lázító és nagy piás volt, ám csodálatosan groteszk politikai karikatúrák rajzolója is egyben. Aztán ott volt a város legjobb csillagjosa is, aki csillagásznak tanult, de arra a meggyőződésre jutott, hogy a csillagok igazi üzeneteit teleszkóppal nem lehet megismerni; egy fickó,

aki sok éven át a leglátogatottabb lóversenyeken húzta meg a startpisztoly ravaszát; és így tovább. Idősb e férfiak társaságában szórakozott, és azt mondta a feleségének, egyszerű dolog, ha az embernek olyan barátai vannak, akiktől nap mint nap tanulhat valamit. De már mind meghalt. Barátai egymás után hamvadtak el a lángok közt, és a kávéházat is lebontották, amely megőrizhette volna emléküket. A tíz fivér közül csak ő maradt, és már a feleségek is rég elhunytak. Még az ő kedves felesége is meghalt, ő pedig újránősült, talált magának egy falábú asszonyt, akivel olyan ingerülten viselkedett, hogy ezzel meglepte gyermekeit és unokáit.

– Mivel az én koromban nem sok választásom maradt – mondogatta az asszonynak bántón –, téged választottalak.

Az asszony azzal állt bosszút, hogy Idősb legegyszerűbb kérését sem teljesítette, még vizet sem vitt neki, pedig ezt civilizált embernek nem lenne szabad megtagadnia senkitől. Ártí volt a neve, de a férfi sohasem hívta így. És nem használt becézó alakot sem. Mindig csak azt mondta: „asszony” vagy „feleség”.

Idősb a nagyon öregek összetett egészségügyi problémáitól szenvedett, a belek és a húgycső, a hát és a térd napi vezeklésétől, a szem hályogosodásától, a légzési nehézségektől, a rémálmodtól, a puha gép lassú romlásától. Napjai fárasztó tétlenséggel teltek. Valaha matematika-, ének- és védikus órákat adott, hogy elüsse az időt. De tanítványai mind eltűntek. Maradt a falábú feleség, a homályos televízió és Ifjabb. Ezzel korántsem érte be. Minden reggel bánta, hogy nem halt meg az éjjel. Kétszáznégy családtagja közül már jó néhányan megtértek tüzes nyughelyükre. Elfelejtette, pontosan hányan is, és szükségképpen a nevükre sem emlékezett. Az életben maradtok közül sokan meglátogatták, nyájasan és szeretettel bántak vele. Amikor azt mondta, hogy készen áll a halálra, ami gyakran megtörtént, arcukra fájdalmas kifejezés ült ki, testük természetüktől függően meggörnyedt vagy megfeszült, s vigasztalóan, bátorítóan és persze sértett hangon beszéltek arról, hogy meg kell becsülni az olyan életet, amely ennyire tele van szeretettel. De a szeretet már kezdte bosszantani, mint minden más. A családja moszkítókká zümmögő raja, gondolta, és a szeretet az ő viszkető csípésük.

– Bárcsak lenne egy szűnyogriasztó, amit meggyújt az ember, hogy távol tartsa a rokonait – mondta Ifjabbnak. – Bárcsak lenne az ágy körül egy szűnyogháló, ami nem engedi be őket.

Ifjabb családodott az életében. Nem számított rá, hogy átlagember lesz belőle. Rajongó szülők nevelték fel, akik belecsepegtették a jobb sorsra rendeltettség érzetét, de átlagos fickóként végezte, aki arra ítéltetett, hogy átlagos eredményű tanulmányai után irodai munkát végezzen a városi vízműveknél. Átlagon felüli álmaitól – az országúti utazástól, a vasúti utazástól, a légi utazástól, sőt az úrutazástól – már rég megszabadult. Mégsem volt boldogtalan. Egy kevésbé túláradó lelket talán megijesztett volna a közepszerűség gyógyíthatatlan betegségének fölfedezése, de ő továbbra is csillogó szemmel mosolygott a világra. Nyilvánvaló életigenlése ellenére azonban mutatkozott némi hiányosság az energiaellátásában. Nem szaladt, hanem sétált, meghozzá lassan – még ifjúsága régmúlt éveiben is. Irtózott a testedzéstől, és szelíden piszkálta azokat, akik edzették magukat. Nem érdekelt sem a politika, sem a mozi és a belőle sarjadzó muzsika mindent elárasztó tömegkultúrája. Az élet felvonulásának semmilyen lényeges elemében nem vett részt. Nyolc évtized nagy eseményei úgy következtek be, hogy ő semmilyen erőfeszítést nem tett előmozdításuk érdekében. Félreállt, és figyelte, ahogy egy birodalom elbukik, egy nemzet pedig fölemelkedik, és nem fejtette ki a véleményét

a dologról. Az íróasztalnál ült. A város vízellátásának fenntartása neki épp elég nagy erőpróbát jelentett. Mégis minden jel arra mutatott, hogy olyan ember, aki élvezzi az életet. Egyetlen gyermek volt, úgyhogy előrehaladott éveiben kevés rokona maradt, aki gondoskodhatott volna róla. Idősb hatalmas családjá már régen örökbe fogadta, hordott neki ebédet, és ellátta mindennel.

Idősb vérei néha előhozakodtak az Idősb és Ifjabb szomszédos lakását elválasztó fal kérdésével: vajon lebontsák-e, hogy a két öregember könnyebben élhessen egymás mellett? Ebben az ügyben azonban Ifjabb és Idősb azonos véleményen volt.

– Nem! – mondta Ifjabb.

– Csak a holttestemen át – tisztázta Idősb.

– Ami úgyszólván értelmetlenné tenné az egész ügyet – mondta Ifjabb, mintha ez megoldaná a dolgokat.

A fal a helyén maradt.

Ifjabbnak egy barátja volt, a nála húsz évvel fiatalabb D’Mello, akivel régen együtt dolgozott a vízműveknél. D’Mello egy másik városban, Mumbáiban, a legendás ringyóvárosban, az *urbs prima in Indis*ben nőtt fel, és angolul kellett beszélni vele. Valahányszor D’Mello meglátogatta Ifjabbat, Idősb mogorván viselkedett, és meg sem szólalt, holott titokban büszke volt arra, hogy milyen jól ismeri azt a nyelvet, amelyet ő „a világ első számú nyelvének” nevezett. Ifjabb megpróbálta leplezni Idősb előtt, hogy mennyire várja D’Mello látogatásait; a fiatalabb férfi kozmopolita elevevésétől pezsgett, amelyet Ifjabb lelkesítőnek talált. D’Mello mindig történetekkel érkezett – néha dühös beszámolókkal azokról az igazságtalanságokról, amelyeket Mumbái nyomornegyedeinek szegényei ellen követnek el, néha furcsa anekdotákkal azokról az alakokról, akik a Wayside Innben, Mumbái Kálá Ghóra nevű negyedének híres kávéházában lebzselnek, amely városrészt egy már nem létező lószoborról neveztek el, és amelyről ezt mondogatták: „a Fekete Ló negyed, ahonnan száműzték a fekete lovat”. D’Mello filmsztárakba szeretett bele (csak távolról persze), és véres részleteket mesélt egy örült gyilkos dáridóiról, aki szabadon grasszál a Trombay negyedben.

– A gazfickó még mindig szabadlábban! – kiáltotta vígan.

Mondandóját gyönyörű nevekkal fűszerezte: Varlí Sea Face, Bándré, Hornby Vellard, Breach Candy, Páli Hill. E helyek mindenestül egzotikusabban hangzottak, mint azok a prózaiak, amelyekhez Ifjabb szokott: Besant Nagar, Adájar, Majilápúr.

D’Mello legszívfacsaróbb története Mumbái nagy költőjéről szólt, aki Alzheimer-kórban szenvedett. A költő még mindig naponta bejárt folyóiratoktól hemzsegő kis irodájába, de nem tudta, miért megy oda. Lába ismerte az utat, ezért ment, aztán a semmibe bámult, amíg el nem jött az ideje, hogy hazatérjen, és akkor lába visszavitte szerény lakhelyére a Churchgate állomás előtti jázminárusokból, lökdösődő utcagyerekekből, dübörgő B.E.S.T.-buszokból, robogós lányokból, szimatoló, éhes kutyákból álló esti tömegben át.

Amikor D’Mello eljött és beszélt, Ifjabbnak az az érzése támadt, hogy egészen más, tevékeny és színes életet él; hogy másodkézből olyan emberré válik, amilyen sohasem volt – dinamikus, szenvedélyes, világban forgó emberré. Idősb, aki észrevette a fényt Ifjabb szemében, ettől elkerülhetetlenül harapós lett. Egy nap, amikor D’Mello a szokásos gesztikuláló lelkesedéssel beszélt Mumbáiról és népéről, Idősb, megtörve hallgatását, angolul ráripakodott:

– Miért nem tér vissza oda a teste is, ha a feje már ott van?

D'Mello azonban szomorúan csóválta a fejét. Már nem jutott hely neki a szülővárosában. Csak álmaiban és beszélgetéseiben volt még mindig az otthona.

– Itt halok meg – felelte Idősbnek. – Délen, a magukhoz hasonló savanyú citromok közt.

Idősb felesége, a falábú hölgy, egyre komiszabb bosszút állt érzéketlen férjén azzal, hogy megtöltötte a lakást a családtagjaival. Ő is nagy, több száz fős családhoz tartozott, és kezdte főképp a fiatalabb rokonokat meghívni, unokaöcsöket és unokahúgokat a feleségükkel meg a férjükkel és különösen babakocsis gyermekeikkel. A sok csecsemő, tipegő, izgága, copfos kislány és lassú, dundi fiú jelenléte beteljesítette anyai vágyait, ugyanakkor nagy elégtételére felpaprikázta Idősbet. Őt a felesége rokon csecsemői dühítették igazán. A rokon csecsemők csörgették a csörgőiket, göcögtek a göcögéseiket, és ordították csecsemőordításaikat. Vagy aludtak, és akkor Idősbnek csendben kellett maradnia, vagy felébredtek, és akkor Idősb nem hallotta a saját szavát sem. Ettek és kakiltak és hánytak, és a széklet meg a hányás szaga ott maradt a lakásban még akkor is, amikor a rokon csecsemők már elmentek, és azzal a szaggal keveredett, amit Idősb még jobban utált: a hintóporéval.

– Az élet végén – panaszkodott Ifjabbnak, akinek lakásában gyakran menedékre lelt az ő meg a felesége véreinek visító hordái előtt – semmi sem büdösebb, mint az élet édes kezdete: a partedik és szalagok, a meleg tej és tápszert, a púzás és hintóporozott hátsók szaga.

Ifjabb kénytelen volt így felelni:

– Nemsokára te is tehetetlen leszel, és valakinek gondoskodnia kell rólad. A csecsemőléte nemcsak a múltunk, hanem a jövőnk is.

Az Idősb arcán megjelenő fenyegető kifejezésből látta, hogy szavai célba találtak.

Mert igaz, mindketten szerencsések voltak. Nem voltak se vakok, se süketek, és az elméjük sem árulta el őket, mint Mumbái költőjét. Az étel, amit ettek, puha és könnyen emészthető volt, nem vén szarosok papija. És mindenekelőtt még mindig járóképeseek voltak, hetente egyszer még le tudtak kecmeregni az épület lépcsőjén az utcára, majd sétabot és gyakori pihenők segítségével el tudtak csoszogni a helyi postahivatalba, ahol beváltották a nyugdíjszelvényüket. Pedig nem kellett volna elmenniük. Az Idősb lakásában tolongó sok fiatal, akik átkergették a szomszédba, hogy ott veszekedjen Ifjabbal, készen állt arra, hogy lerohanjon az utcára, és beváltsa a törékeny idős urak csekkjét. De az urak nem akarták, hogy a fiatalok rohanjanak helyettük. Önérzet dolga volt, hogy az ember beváltsa a tulajdon nyugdíjszelvényét – ha másban nem is, ebben egyetértettek –, hogy a saját erejéből menjen el a pulthoz, ahol a postai alkalmazott fémrács mögött várta, hogy kifizesse a heti pénzt, amely egy élet szolgálatáért megillette őket.

– Látni lehet a tiszteletet a fickó arcán – mondta Idősb hangosan Ifjabbnak, aki egyre csak hümmögött, mert ő inkább unalmat vagy megvetést látott a rács mögött.

Idősbnek a nyugdíjkirándulás megerősítést jelentett; a heti összeg, bár sovány volt, megbecsülte tetteit, bankjegyekké alakította át a társadalom háláját az életéért. Ifjabb inkább dachból ment.

– Magát én nem érdeklek – mondta egyszer kereken a rács mögötti arcnak. – Semmit sem jelent magának, hogy kiszámolja a pénzt. De amikor magára kerül a sor, és ott áll majd, ahol én, akkor megérti.

A nagyon öreg kor kevés kiváltságának egyike, hogy az ember pontosan kimondhatja, amit gondol, még idegeneknek is. Senki sem feleli azt, hogy fogja be a száját, és

keveseknek van bátorságuk visszabeszélni. Azt hiszik, nemsokára meghalunk, gondolta Ifjabb, úgyhogy nincs értelme vitába bocsátkozni velünk. Tudta, hogy miféle megvetés ül a postahivatali alkalmazott szemében. Az élet nézi le benne a halált.

Aznap, amikor Ifjabb elesett, ő meg Idősb a szokásos délelőtti órán indult küldetésére. Év vége volt. A helyi keresztények, köztük D'Mello, épp megünnepelték Megváltójuk születését, és szilveszter estjének közeledése – a jövő ígéretével, illetve egy végeérhetetlen jövővel, amelyben az ilyen esték sorozata előre meghatározott szakaszok soraként halad a végtelen felé – bosszantotta Idősbet.

– Vagy meghalok a következő öt napban, ami azt jelenti, hogy nekem már nem lesz újév – mondta Ifjabbnak –, vagy megkezdődik egy olyan év, amelyben biztos eljön a vég, és erre aligha kell repesve várakoznom.

Ifjabb sóhajtott.

– A búd meg a borúd lesz – nyögte – az én halálom.

Ezt a mondatot mindketten olyan viccesnek találták, hogy szívből nevettek, aztán lihegték és fújttak, hogy levegőhöz jussanak. Éppen a lépcsőn ereszkedtek lefelé, úgyhogy némi veszéllyel járt a nevetés. A korlátba kapaszkodtak, és ziháltak. Ifjabb lejjebb állt Idősbnél, már elhagyta a második emeleti lépcsőfordulót. Általában így ereszkedtek le, némi távolságban egymástól, hogy ha valamelyikük esik, ne rántsa magával a másikat is. Túlságosan bizonytalanok voltak ahhoz, hogy bízzanak egymásban. A bizalom is az életkor áldozata.

Az udvaron rövid időre megálltak a mannakassziafánál. Figyelték azóta, hogy apró cserjéből a mostani, húszméteres pompájáig eljutott. Gyorsan nőtt, és bár nem mondták, ez a gyors növekedés zavarta őket, mert a sebesen tovaszálló évekre utalt. Indiai aranyeső: ez volt a másik neve, de akadt még sok. *Kondrai* az ő déli nyelvükön, *amaltász* az észak nyelvén, *Cassia fistula* a virágok és fák nyelvén.

– Már nem nő tovább – mondta Ifjabb helyeslően –, mert megértette, hogy az örökkévalóság jobb a haladásnál. Isten szemében az idő örökkévaló. Ezt még az állatok és a fák is megértik. Csak az emberek ringatják magukat abban az illúzióban, hogy az idő halad.

Idősb felhorkant.

– A fa azért állt meg – mondta –, mert benne van a természetében, ahogy a miénkben is. Nemsokára mi is megállunk.

Szürke puhakalapját a fejébe nyomta, és elindult a kapu felé. Ifjabb fedetlen fővel volt, és hagyományos, fehér *véstit*, hosszú, kék kockás inget meg szandált viselt, de Idősb szeretett a postahivatalba egy európai úr álcájában menni, aki öltönyt meg kalapot hord, és ezüstnyelű sétapálcát forgat a kezében, mint az a Beau-valaki a Piccadillyről, akiről olvasott, vagy a kedvenc régi dalában az az ember, *aki szabadon sétált a Bois de Boulogneban*, aki bankot robbantott Monte-Caarlóban.

Az árnyas utcáskát ragyogó napsütésben fürdőző út váltotta fel, ahol a forgalom zaja elfojtotta a tenger lágyabb muzsikáját. A part csak négysaroknyira feküdt, de a várost ez nem érdekelte. Ifjabb és Idősb lassan elcsoszogott a homeopátiás bolt előtt, a patika előtt, ahol könnyedén be lehetett szerezni csak receptre kapható gyógyszereket az orvosok háborgatása nélkül, a vegyesbolt előtt, amelyben magos és csilis üvegek, tisztított vajas meg importsajtós dobozok sorakoztak, és a járdán álló könyvesstand előtt, ahol népszerű könyvek sok kalózkidását arcátlanul közszemlére tették, aztán tekintetüket a száz méterrel arrébb álló forgalmi lámpára irányították. Ott majd át kell kelniük a

zabolátlan főúton, ahol tucatnyi szállítási forma harcol a helyért. Azután bal kanyar és újabb száz méter séta után a postahivatalhoz érnek. Ötperces út a fiatalnak, legalább fél óra oda is, vissza is a két öregnek. A nap mögöttük volt, és mindkét férfi, miközben lassan araszolt előre, nézte az árnyékát, mely ott nyújtózott a másiké mellett a poros járdán. Mint a szerelmesek, gondolták mindketten, de egyikük sem szólalt meg, mert ellenkezésük túlságosan beléjük vésődött ahhoz, hogy ily gyöngéd gondolatnak hangot adjanak.

Később Idősb sajnálta, hogy nem szólalt meg.

– Ő volt az árnyékom – mondta a falábú asszonynak –, én meg az övé. Két árnyék, ami egymást fedi, ide silányodtunk, így van. Az öregek árnyként, láthatatlanul, közönytől kísérvé járnak a fiatalok világában. De az árnyak látják egymást, és tudják, kik a többiek. Így volt ez velünk is. Meg kell mondanom, mi tudtuk, hogy kik vagyunk. Most pedig árnyék vagyok, és nincs árnyékom, akit elfednék. Ő, aki ismert engem, már semmit nem tud, és ezért én ismeretlen vagyok. Mi más lenne, asszony, a halál?

– Aznap, amikor nem beszélsz tovább – felelte a nő. – Aznap, amikor ezek a hülyeségek nem ömlenek már a szádból. Amikor magát a szádát is felfalja a tűz. Az lesz a nap. – Több mint egy éve csak ennyit mondott a férfinak, aki ebből megértette, hogy az asszony gyűlöli, és sajnálja, hogy Ifjabb esett el.

A robogós lányok miatt történt, akik új Vespájukon a főiskola felé tartottak, és varkocsuk vízszintesen csapkodott mögöttük, ahogy vihogva haladtak a gyilkosság felé. Arcuk élénken élt Idősb elméjében, a hosszú, vékonyé, aki a robogót kormányozta, és mögötte a dundibb barátjánőjéé, aki kapaszkodott, mert féltette a *drága életét*. De az élet az ilyeneknek nem drága. Az élet olcsó, mint a ruha, amelyet egyetlen viselés után szórakozottan elhajítanak, mint a zenéjük, mint a gondolataik. Így ítélte meg őket, és amikor később rájött, hogy egyáltalán nem illik rájuk ez az igazságtalan jellemzés, már késő volt megváltoztatnia a véleményét. Komoly diákok voltak, a vékony elektrotechnikát tanult, a másik építészetet, és távolról sem hagyta őket hidegen a baleset, sőt mindketten szörnyű büntudatot éreztek, és hetekig csaknem mindennap ott álltak némán, fejüket lehorgasztva Ifjabb otthona előtt, csak álltak vezeklően lehajtott fejjel, megbocsátásra várva. De nem volt, aki megbocsásson; aki megtette volna, meghalt, aki pedig megtehetette volna, nem akart. A dölyfös Idősb megvetéssel nézett le rájuk. Mit gondolnak ezek az emberi életről? Hogy ilyen olcsón meg lehet váltani? Nem, hát nem lehet. Ha ezer évig állnak ott, az se lesz elég.

A Vespa imbolygott, ez kétségtelen; ifjú vezetője tapasztalatlansága miatt túl közel imbolygott ahhoz a helyhez, ahol Ifjabb az átkelésre várt. Ő újabban panaszkodott, hogy gyenge a bokája. Azt mondta:

– Néha, amikor felkelek, azt hiszem, hogy nem tartja meg a súlyomat. – Ezt is mondta: – Néha, amikor lemegyek a lépcsőn, aggódom, hogy kifordul a bokám. Azelőtt sosem aggódtam a bokám miatt, de most aggódom.

Idősb szokás szerint ellentmondott.

– A belsőderék aggódj – mondta. – A veséd vagy a májad tönkremegy még a bokád előtt.

De tévedett. A Vespa túl közel jött, és Ifjabb hátraugrott. A bal lábára érkezett, és a bokája valóban kifordult, ami egy második kis ugrást idézett elő, mintha Ifjabb menteni akarná magát. Úgyhogy furcsa esés volt, inkább amolyan ugrabugra, de végül következett a zuhanás, és Ifjabb hátrafelé bukva beverte a fejét a járdába, nem elég erősen

ahhoz, hogy elájuljon, de azért elég erősen. A tüdeje se bírta. Nagy szusszanással áradt ki belőle a levegő, amikor nagy puffanással lezuhant.

Idősbet túlságosan lefoglalta, hogy üvöltözzön a Vespán ülő rémült lányokkal, és orgyilkosnak meg még rosszabbnak nevezze őket, ezért nem vette észre a pillanatot, amikor megtörtént a dolog, aminek végül valamennyiünkkel meg kell történnie, amikor az utolsó kis pára kiárad a szánkból, és belekeveredik a bűzös légbe.

– A lélek, akármi legyen is – mondta Ifjabb annak idején. – Nem hiszek a halhatatlan lélekben, de nem hiszek abban sem, hogy csupán húsból meg csontból lennénk. Hiszek egy halandó lélekben, önmagunk testetlen lényegében, ami ott lappang a testünkben, mint egy élősködő, virul, amikor virulunk, és meghal, amikor meghalunk.

Idősb merevebb volt vallási hiedelmeiben. Gyakran olvasta az ősi szövegeket, és a szanszkrit hangzását hasonlatosnak találta a szférák zenéjéhez – e kifinomult és mély szövegek még arra is képesek, hogy feltegyék a kérdést: maga a teremő entitás érti-e teremtett világát? Valaha e szövegeket tárgyalta a tanítványaival, de már rég nem jött egyetlen tanítvány sem, ezért kénytelen volt hallgatni a lét nagy dolgairól. Az ősi kétértelműségek megörvendeztették; Ifjabb laikus filozófiai találmánya, a halandó lélek banális dolog volt azokhoz képest.

Így gondolta Idősb, és mivel éppen szónokolt, elmulasztotta azt az árulkodó kis párát, ami meggyőzhette volna arról, hogy gondolja át ezt még egyszer. Egy pillanat múlva már nem létezett Ifjabb, csak egy test a járdán, egy dolog, amitől meg kell szabadulni, mielőtt a trópusi hőség elvégzi rajta bűzös művét. Csak egyet lehetett tenni. Idősb benyúlt a barátja zsebébe, és kivette a nyugdíjszelvényt. Aztán elküldte a robogós lányokat a lakásába, hogy beszéljenek a feleségével meg a rokonaival, és egyedül indult a küldetésére. Lesz még idő megemlékezni a halálról. A pálakádi Aijarok vagy Aijárok hagyományai szerint, akiktől ő is, Ifjabb is eredt, a halottak tiszteletére végzett szertartások tizenhárom napon át tartanak.

Másnap reggel a déli féltekén, Idősb szülővárosától messze, de nem elég messze, nagy földrengés rázta meg az óceán fenekét, s a hatalmas víz, amely a föld kínjára a tulajdon kínjával felelt, egy sor hullamba gyűjtötte magát, és útnak indította fájdalmat a földgolyón. Két ilyen hullám végighaladt az Indiai-óceánon, és reggel háromnegyed hétkor Idősb érezte, hogy ágya megrázkódik. Heves és rejtélyes remegés volt ez, hiszen ebben a városban még sosem rengett a föld. Idősb fölkelt, és kiment a verandára. A szomszédos veranda persze üres volt. Ifjabb elhunyt. Ifjabb már hamu. A szomszédok mind kint álltak az utcán hiányos öltözékben, csak pokrócot terítettek a vállukra. Mindenkinél szólt a rádió. A földrengés epicentruma Szumátra távoli szigete mellett volt. A remegések megszűntek, és az emberek folytatták a napjukat. Két és negyed óra múlva megérkezett az első óriási hullám.

A parti területeket szétzúzta. Az Elliot-partot, a Marina-partot, a tengerparti házakat, az autókat, a Vespákat, az embereket. Délelőtt tíz óraker a tenger újabb támadást intézett a part ellen. A halottak száma nőtt: az elveszett halottaké, akiket elsodort a tenger, a környezetüktől elvágott halottaké, akik a megmaradt homokpadkákon kötöttek ki, a darabokra szakadt halottaké, mindenütt a halottaké. A hullámok nem jutottak el Idősb házáig. Idősb utcája sértetlen volt. Mindenki élt.

Kivéve Ifjabbat.

Szerencse, hogy a hullámok délelőtt érték el az Elliot-partot. A romantikus ifjak, akik ott nevetgéltek és flörtöltek esténként, mind meghalnak, ha a hullámok akkor érkez-

nek. A fiatal barátok és szerelmesek tehát életben maradtak. A halászoknak nem volt ekkora szerencsájuk. A közeli halászfalu – Nocsikuppam – megszűnt létezni. A tengerparti templom állva maradt, de a halászkunyhók, a katamaránok és maguk a halászok elpusztultak. Akik életben maradtak közülük, azt mondták, hogy gyűlölik a tengert, és nem térnek vissza hozzá. Sokáig nehezen lehetett halat kapni a piacokon.

Idősb nem szerette azt a japán szót, amellyel megnevezték a halál vizeit. Az ő szemében a hullámok magát a Halált jelentették, és nem kellett másik név nekik. A Halál eljött a városba, eljött aratni, és elvitte Ifjabbat meg a sok ismeretlent. A hullámok nyomában erdőként vették körül a zajok és tevékenységek, amelyek elkerülhetetlenül követik a csapásokat: a jóságosak derék viselkedése, a kétségbeesettek és a hatalmasok ádáz viselkedése, a céltalanul áramló tömegek. Eltévedt a hullámnymorogásában, és nem látott semmit, csak a szomszédos, üres verandát, lent, az utcán pedig a lehajtott fejű lányokat. Híre jött, hogy D’Mello is az eltűntek közt van. D’Mello is elment. Talán nem halt meg. Talán egyszerűen hazament végre, az ő legendás Mumbái városába, az ország másik partjára, abba a városba, amely sem délen, sem északon nincs, hiszen határváros, a legnagyobb, a legcsodásabb és a legrettentőbb minden hely közül, a határok megalopolisza, a köztes hely. De az is lehet, hogy D’Mello megfulladt, és a Halál azzal, hogy lenyelte, megtagadta testétől a sír keresztény méltóságát.

Ő, Idősb volt az, aki könnyörgött a halálért. A Halál őt mégis életben hagyta, elvitt sok mást, elvitte még Ifjabbat és D’Mellót is, hozzá azonban nem nyúlt. A világ értelmetlen. Semmilyen értelem nincs benne, gondolta. A szövegek üresek, és az ő szeme vak. Talán ebből fennhangon is mondott valamit. Sőt lehet, hogy ordította. Az utcán álló lányok felnéztek rá, és a zöld madarak felrebbentek az aranyesőfárról. Aztán egyszer csak azt képzelte, hogy a szomszédos, üres verandán árny mozog. Felkiáltott:

– Miért nem én?

Válaszképpen az árny odalebbent, ahol Ifjabb szokott állni. A halál és az élet két szomszédos veranda volt. Idősb állt az egyikén, ahogy mindig, a másikon pedig Ifjabb, az árnyéka, a névrokona, sokéves hagyományaik szellemében vitatkozott.

Takács Márton

GORCSEV IVÁN ROSSZ NAPJAI

első

tekintve szebb napjainkat, talán nem akkor kéne,
hogy eszembe juss, amikor reggelente gyalogolok
a végállomás felé, az erős vizeletszagban.
ne érts mindig félre, nem az illatod volt rossz,
és talán arról az italboltról sem illene illet mondanom,
ahová dolgaink végeztével éjjelente jártam.

egyre többet hibázom. legyen szó bevásárlásról,
vagy a hétvégi házibulikról, amiket rendszerint
végigülök a borfoltos konyhaasztalon, és arról
beszélék, milyen volt veled egy néma szeretkezés.
szóval a bevásárlásnál, ott is sokat elidőzöm
a szívbarát margarinoknál, van úgy, hogy
ki is próbálom őket, de idáig egyik sem használt.
most leginkább a hentespultban bízom, képes
vagyok órákat eltölteni özvegy bélánéval,
és a legvégén megkérni, hogy a fél kiló csirkemájhoz
még tegyen legalább harminc deka szívet.

persze ezek aligha segíthetnek rajtam, mert valahol
mindig észreveszek, például tegnap, amikor utaztál
a mozgólépcsőn, mögéd álltam, hallgattam,
ahogy időnként hamisan énekelsz.
aztán hívott valaki telefonon, és te úgy szóltál bele,
ahogy nekem szoktál. egy női hang válaszolt,
ez engem valamiért egészen megnyugtattott.

nem tudom, neked mi juthat eszedbe a szagomról.
remélem, nem a mindig hideg október,
és nem az északi szoba, ahol a legvégén sietve
megcsináltalak. néma voltál, és nem mentem el.
hajnalban felébredtem, néztem a hátadat,
megszámoltam az összes csigolyád.
az aljához érve utoljára eszembe jutott
egy másik lépcsőház, ahol a kezem először
az öledbe csúszott, egy kérdő mondat után,
már úton az első állítások felé.

Rácz Péter

A ST.-NAZAIRE-I KIKÖTŐBEN

mint móló és pillér közt a ritmusában megzavart hullám,
már nem a szél, de vizek lökdösik víznek egymást
tehetetlen, tíz méterre is felcsap, nem lehet, hogy
az ostromlott kőfal e heves kérlelésre ne adná
nanomilliméterét legalább, mégis áll szilárdan
száz éve és víz porlik föl szerte fehéren, válik a hab ismét
ólmos masszává lezuhantában, hogy erőre kapva őrzöngjön megint,

ketrecének rohanó vadállat, gyűjt majd pocskékol, rogy királyi halottként hullámsírba és támad bőszen, fröccsentve sós dühét a légből éjjel és nappal, majd megint éjjel s utána nappal örökre, ahogy a tudómet megjárt levegő oszlik lovagolva láthatatlan hullámon, hogy beszívd te is, mint én a tiéd, egyesülve nem várt kapcsolatban, ruhástul is meztelen két alak, széttárva karok és lábak, bőr párállik, küld sós nedvet a lágyan lebbenő függönyön át a légből az alvó testről, csak a hullámok fodró leple takar, kapdos alá újabb szellőket, erőt gyűjtve a dagályhoz, lég habozza a vizet, de mindezt a hold mozgatja, karja nincs, úgy csap mérgesen a mellvédhez mégis, zöld hajótest áll neki ellen, a tébolyult csapkodást testtömegével fékezve időre, tűnik el és van, tűnik el és van újra, játéka ennyi a tüneménynek mindig, rabul ejteni elég, ha lenyűgözve lenni vágsz, a tengerhez állj, vagy állhatsz bárhol megelégszel, ha sajnálnak is, majd légy boldog a meghaláskor

OTT BENT MÁR NEM ÜL

egy éve még csak, hogy hátát a hideg tűzhelynek támasztva két karja közül fejét kiemelte: nem tudott felállni szomorú majomszeme volt és azt mondta már nem baj, ha fázik, és nem fáj az éhség

elveszni készülő kutya várja, ami rá vár

ilyenkor nincs szó, csak közöny az állott levegőben és lassan múló idő

aztán a platnira tetted az ajándék bejglit többet oda nem mérsz, mondtad

Varga Mátyás

HERZELOYDE-HANG*m. i.-nak*

vétlen szál. ujjamra csomózva. alig enged. | húzom magamhoz, fejét a ruhámba. szorítom az ölembé. csak azt. | túrnám végig rövid haját. arcán a borostát. dörzsölném. | mind kettőnknek. | de még a bőrét akartam. hogy fájjon. mert ha van mód, majd el múlik. | és hogy nem jó neki. *itt* nem jó neki. már semmi. | félttem minden nappal. halogattam. | és hogy majd történik talán, ami meg ment. szerettem volna. | mint ha már rég óta csak haladék. és most fogyott el. egyszerre. | a test szagát, amit ki választ. érezni. | ha beteg lenne, vagy haldokolna, hogy siratnám. ha meg halna, gyászolnám. egyedül. | nincs, amit ki ne bírnék. mosdatnám, kötném. | és húztam magamhoz. túrtam bele. hamar ki csúszott. | szép a férfi koponya. szeretem fogni, tartani. simogatni. a formája. | húztam, de látszott, hogy nem jó neki. | feszes volt. az izmok nem engedik, gondoltam. várja, hogy. és hogy túl lenni akar csak. így volt leg rosszabb. erre gondolni. | simogattam a fejét, de nem oldódott. | ez már nem az, ami volt. hogy már az utolsó *után*. | váratlanul ott. mert az utolsó *akkor még* nem derült ki. | legalább *ez* lenne. mert így tudnám, mi ér véget. | öleltem a fejét. jól esett fogni. | simogattam a borostát. | fiam, kicsi fiam. mondogattam. de ezt inkább csak meg szokásból. | mert jobb volt. | az apját ennyi idős korában még nem láttam. | férfiak szoktak ennyire. félni hirtelen egy másik férfi testtől. | ez az én húsom. hát még ez is meg csal. | és szorítottam, csókoltam magamhoz. | ismerős. ismeretlen. a kopaszra nyírt férfi fej. arca az ölemben. nincs szeme, szája. nem hall. annyira vétlen. | hogy jó lenne egyszerűen nem emlékezni. | de még nézni fog. valamit mond. úgy megy el. | vagy ha szó nélkül hátrál csak, ki lehet e bírni? akkor majd meg marad soká. és az ilyen nehezen kopik. el lep mindent. ki irt. | eressz el. eressz el, vétlen szál. | nem láttam apádat ennyi idős korában. nem ismerlek benneteket. | öreg ember fejét még nem fogtam. | eressz el.

Valachi Anna

A SZERELEM MŰVÉSZLELKŰ TUDÓSA

Ferenczi Sándor és a magyar írók

Az alábbi írás a FERENCZI SÁNDOR HAZATÉR című, miskolci nemzetközi konferencián, 2008 novemberében elhangzott előadás kibővített, szerkesztett változata. A FÜGGELÉK-ben olvasható, eredetileg német nyelvű leveleket, illetve képeslapot Sigmund Freud és Ferenczi Sándor írta Ignotusnak, s fia, Ignotus Pál hagyatékából kerültek Kiss Ferenc kéziratgyűjteményébe. Köszönet illeti a gyűjtőt, amiért lehetővé tette, hogy a leveleket publikálhassuk. A nehezen kiolvasható, gót betűs elemeket tartalmazó folyóírást Schulcz Katalin fejtette meg és fordította magyarra, ellátva a szöveget a megértést segítő jegyzetekkel.

*

Kevés orvos gyakorolt olyan elementáris hatást kora szellemiségére és szépirodalmi törekvéseire, mint Sigmund Freud és Ferenczi Sándor, akikről rengeteg újságcikk született – a vitairattól és a gúnyrajztól a mind elismerőbb méltatásokig –, s alakjukat nemcsak a zszurnaliszták és a fotósok, hanem a költők és a képzőművészek is megörökítették. Lassanként ikonszerű figurává váltak: nevük és arcuk egyet jelentett a pszichoanalízis ügyével és eszméivel. De sohasem lehetett őket összetéveszteni, hiszen életkorban, kedélyben, tudományos ambícióban, stílusban és szereplehetőségeikben is gyökeresen különböztek egymástól.

Freudtól nem lehetett elvitatni a prófétaszerepet. Ferenczi – aki amúgy is kissé megérezte át a ráismerés örömét – szükségképpen „követőként”, lelkes közvetítőként csatlakozott hozzá. Hamarosan Freud legkedvesebb tanítványa lett, olyannyira, hogy maguk is, mások is az apa-fiú kötelék analógiája szerint értelmezték kettejük viszonyát. Mindketten élethivatásuknak tekintették a tan tökéletesítését és népszerűsítését, potenciális mozgásterük azonban a közös ekliptikán mozgó Nap és Hold kölcsönhatására emlékeztetett. Erős Ferenc is ezt a rejtett metaforát alkalmazta: „*Ferenczi alakját egész életében Freud figurája világitotta meg, és ugyanő árnyékolta be.*”¹

Ez a különös – a távolit fölmagasztaló, a közelit inkább csak a hiánya révén tudatosító –, jelképes fény-árnyék váltakozás is szerepet játszhatott abban, hogy merőben másféle tisztelet járt ki Budapesten az osztrák és a magyar analitikusnak – és ez a megkülönböztetés mindmáig pontosan érzékelhető a Freud–Ferenczi viszonyról szóló irodalom vagy Kosztolányi és Karinthy pszichoanalízissel kapcsolatos írásai alapján. Ahhoz azonban, hogy föltárhassuk Ferenczi Sándor személyes szerepét a korabeli közgondolkodás és a magyar irodalom alakításában, az ismertnek vélt tények említésétől sem tekinthetünk el.

Köztudott például, hogy a Bécsben élő, presztízsére aggályosan ügyelő, távolságtartó Freudhoz már életében ódákat, magasztos hitvallásokat írtak a magyar költők és írók. Kosztolányi Dezső „*a hősi hetvenévesnek*” hódoló versét két évvel az ünnepelt kerek születésnapja után közölte a *Nyugat*,² József Attila pedig a lélekelemzés lírai fogalmát fogalmazta meg a *Szép Szó* Freud előtt tisztelgő, 1936. májusi számában.³

Az már kevésbé közismert, hogy Márai Sándor A LÉLEKIDOMÁR címmel méltatta Herczeg Ferenc nagy példányszámú lapjában a nyolcvanesztendő tudós érdemeit, aki „*rákénysze-*

ritette a XX. század emberét, hogy találkozzon és szembenézzen legveszélyesebb ellenfelével: önmagával”.⁴ Szilágyi Géza⁵ költő-hírlapíróról sem köztudott, hogy aktívan részt vett a pszichoanalitikus mozgalomban, rendszeresen levelezett Freuddal, magyarrá fordította írásait, s több alkalommal népszerűsítette személyét és tanait a *Pesti Napló*ban.

A bohémabb életvitelű, irodalmárokkal, zurnalisztákkal, művészekkel barátkozó, kedélyes Ferenczinek inkább csak a halála után jutott ki az áhítatos tiszteletadásból. A tízes-húszas években többnyire Freud műveinek fordítójaként és szövegmagyarázójaként tekintettek rá az írók. Szívesen tanultak tőle vagy vitatkoztak vele – s a termékeny eszmecserék következtében merőben másképp kezdtek írni, mint azelőtt. A pszichoanalízis szelleme áthatotta a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó szerzők életművét – s ezt az elementáris hatást mindenekelőtt a hétköznapi érintkezés során könnyebben elérhető közvetítő idézte elő, aki maga is gyakran publikált. Kiterjedt kapcsolatrendszere következtében jól ismerte a helyi sajtóviszonyokat, s pontosan tudta, kit mire lehet fölhasználni a nemes cél érdekében.

1913. szeptember 23-án Ernest Joneshoz intézett levele tükrében képet alkothatunk Ferenczi szervezői zsenialitásáról. A bécsi Adler-kongresszusról szóló, Freudot támadó, Adlerrel szimpatizáló, „tendenciózus sajtótudósítások” közül a *Pester Lloyd*ban megjelent „értelmetlen, zavaros és rosszindulatú cikk”-et bírálva, lefegyverző hangnemben arra kérte Jonest, írjon pár sort barátjának, Vészi Józsefnek, a német nyelvű napilap főszerkesztőjének, és figyelmeztesse: ne közöljön le minden badarságot a pszichoanalízisről, amit elküldenek neki. Hozzátette: „Célszerű lenne azonban, ha nem mondaná meg neki, hogy az ötlet tőlem származik; legfeljebb azt, hogy ilyen ügyekben hozzám mint szakértőhöz fordulhat. Ha barát-ságos hangnemben ír neki, megtisztelőnek és hízelgőnek fogja érezni.”⁶

Ferenczit bizonyára a *Pester Lloyd* konzervatív híre intette óvatosságra, amikor közvetítésre kérte Jonest, miután valószínűleg nem ismerte személyesen Vészit. Azt sem tudhatta, hogy az évekig Berlinben élő – és ott a *Jung Ungarn* című német nyelvű magyar folyóiratot megalapított Vészi József, Jókai Mór egykori barátja, a budapesti *Nyugat* szellemiségében szerkesztett kiadványában⁷ Ady, Babits, Mikszáth, Móricz, Molnár, Bródy, Reviczky, Róheim Géza és mások műveit közölte, sőt fiatalkorában maga is írt verseket, kisregényeket, berlini éveiben pedig németre fordította Katona József BÁNKÁN-ját, amelyet „Beregi Oszkár kérésére Max Reinhardt elő is adott”.⁸

A pszichoanalízis hazai recepciójának elvi „tisztaságán” örökődő, taktikus Ferenczi úgy érezhette: kapcsolatépítési szempontból talán előnyösebb, ha köztisztületben álló külföldi kolléga hívja föl a főszerkesztő figyelmét a lap tévedéseire, egyúttal a téma legjobb hazai szakértőjének a személyére: azaz őrá.

Ferenczi ekkor már Jones terepismeretére is építhetett – hiszen az angol analitikus néhány hónappal korábban kiképző analízisben vett részt nála Budapesten⁹ –, s a neki írt levélben a *Nyugat* főszerkesztőjének emlegetésével a közvetett hízelgéstől sem riadt vissza: „Talán ráveszem majd Ignotust, hogy írjon egy választ arra a szennyíratra. (N. b. Ign[otus] sokat emlegeti és szeretné hamarosan viszonzlítani Önt. Ő a [buda]pesti meghódítottjai közé tartozik).”¹⁰ Ferenczi kétségkívül tudatában volt annak, hogy jelentékeny befolyást gyakorol a modern irodalom hazai orgánumára, s bármikor számíthat a főszerkesztő támogatására.

S valóban: Ignotus – aki maga is alapító tagja volt az 1913. május 19-én létrejött Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületnek – készségesen helyet adott lapjában az új „embarnézetet” hirdető írásoknak. Ferenczitől hét, pszichoanalízist népszerűsítő, részben irodalmi jellegű cikket közölt,¹¹ megnyitotta a *Nyugatot* a jó tollú pszichoanalitikusok

publikációi előtt¹² – Ferenczi könyvéről például Hollós Istvánnal íratott recenziót,¹³ ő maga pedig Freud önéletírásának fordítójaként is szerepelt a lapban.¹⁴

Nem Ignotus volt azonban az egyetlen „nyugatos” fró, aki nagyra tartotta és népszerűsítette a freudizmus megkerülhetetlen hazai szaktekintélyének tartott magyar orvost. Kosztolányi Dezső – aki még Ferenczinél is korábban, 1905 körül ismerkedett meg a pszichoanalízissel, amikor rövid ideig Bécsben járt egyetemre – a kor legnagyobb lángelméjének nevezte Freudot, s hazatérve az elsők között fedezte föl Freud magyarországi „nagykövetét”, Ferenczi Sándort, akit a fiatal Karinthyval és Füst Milánnal együtt „*afféle pszichoanalitikus magánképzés*” céljából is föl-fölkeresett.¹⁵ Hármuk közül Karinthy tollára illik leginkább az a versike, amelyben az ifjú poéták a mestertől hallott új tudományos fogalmakat halhatatlanították:

*„Eresz alatt fészkel
az ösztön,
gátlásomat Ferenczinél
hófehérre fűrösztem.”¹⁶*

Kosztolányi tisztelte-szerette a nyitott szellemiségű, rendkívül sokoldalú orvost, s igyekezett szélesebb körben, hírlapíróként is megértetni olvasóival a modern lélektan szempontjait. 1918 tavaszán ORVOSI KONZÍLIUM címmel hosszú, komoly interjút készített Ferenczivel az *Esztendő* című folyóiratba „*a háború és a béke kérdéséről*”.¹⁷ A „nagybeteg” emberiség jövőkilátásait firtató beszélgetés hangneméből ítélve Ferenczit már 1918-ban az első számú lélekismerőként tartották számon hazájában, aki a világ további sorsát eldöntő nagy kérdésekben is mértékadóan nyilatkozik. Amikor egy év múlva a Tanácskormány egyetemi tanárrá nevezte ki a világ első pszichoanalitikai tanszékének élére, itthoni hírneve már-már elérte az iskolaalapító Freudét – noha az „árúvédjegyet” változatlanul a bécsi mester neve hordozta.

Annak ellenére, hogy Ferenczi a pszichoanalízis budapesti iskolájának vezetőjeként szerzett nemzetközileg is jól csengő nevet, az előzményekről sem feledkezhetünk el. Jóval korábban jelen volt már publikációival a magyar nyelvű irodalmi és szakajtóban, mintsem Freudot olvasta volna. Ifjúkora óta fékezhetetlen tudományos kíváncsiság hajtotta az orvosi pályára, s akár önmagán is szívesen kísérletezgetett, hogy választ keresen a hétköznapi életben fölvetődő, sokakat izgató természettudományos és metafizikai jellegű kérdésekre. S mert elemi erejű közlésvágy müködött benne, tapasztalatait, magyarázatait nyomtatásban is közreadta; a szabadgondolkodás híveként, a felvilágosítók fanatizmusával át akarta formálni kora prüd szellemiségét.

Mészáros Judit terjedelmes kötetet állított össze azokból a – nagyon vegyes, de többnyire orvosi tematikájú – cikkekből, melyeket Ferenczi a *Gyógyászat* című szaklapban publikált 1897 és 1908 között.¹⁸

Érdeklődési körének tágasságát és polihisztorhajlamait jelzik témaválasztásai, melyek a turistaság lélektanától és a furunkulus gyógyításától kezdve meglehetősen extrém gondolatkísérletekig ívelnek: az alvajárástól, a spiritizmustól és „*a nők fiziológiai gyengeelméjűségétől*” kezdve egészen A SZERELEM A TUDOMÁNYBAN című, 1901-ben írt, ragyogó esszéjéig, melyben először értekezett „*a művészet és a lélektan egyenes ági rokonságáról*”.¹⁹

Az sem véletlen, hogy Ferenczi még jóval a *Nyugat* megindulása előtt, 1903 áprilisa és 1904 októbere között Bródy Sándor *Jövendő* című folyóiratában jelentette meg a nagyközönség érdeklődésére számot tartó „prepszichoanalitikus” írásait.²⁰ Az alkohol

mérgező hatásától a királygyilkosságokig, a mikrokozmosz csodáitól a hipnotizmus bírálatáig itt is rendkívül sokféle témáról publikált – feltűnő formai gondossággal, irodalmi igénytelenséggel fogalmazva meg mind ismeretterjesztő írásait, mind fordításait. (Két évtizeddel később, a *Pesti Napló* olvasói számára készült interjúban megvallotta: „*Fiatalabb éveimben nagy gondot fordítottam arra, hogy hogyan írok. Voltak, akik dicsértek érte, és tetszelegtem magamnak a jó stílusza szerepében. Ignotus egyszer azt mondta, hogy a stílusom nem valami híres; ezt a véleményt magamévá tettem, és egész figyelmemet a tartalomra fordítottam, másoknak engedve át a stílusztikai sikereket.*”)²¹ A XX. század első éveiben azonban még nagy gyönyörűségét lelte az írásban, mert a „*furor sanandi*”, a gyógyítás szenvedélye – mely kezdettől fogva tudományos érdeklődésének is motorja volt – gondolatai meggyőző kifejezésének vágyával párosult.

Publicisztikai működését kezdettől fogva a lapszerkesztőkhöz fűződő baráti kapcsolata alapozta meg. A *Gyógyászat* című orvosi közlöny főszerkesztője, Schächter Miksa – akihez 1897-ben egy automatikus íráskísérlete vezette el – szívesen helyet adott lapjában a kísérletező kedvű, fiatal ideg orvosnak, s konzervatív elvein felülemelkedve akkor is minden cikkét leköszölte, amikor Ferenczi már teljesen a pszichoanalízis hatása alá került – sőt más analitikusoknak (köztük Hollós Istvánnak, Lévy Lajosnak, Pfeifer Zsigmondnak, később Bálint Mihálynak) is nyilvánosságot biztosított.²²

A miskolci könyvkereskedő fia hazulról hozott műveltségét, kimagasló irodalmi, zenei, képzőművészeti tájékozottságát is kamatoztatta. A századfordulón megnyitott Erzsébet körüti rendelőjében éppúgy megfordultak írók, művészek, mint a szemközti Royal étterem vacsoraasztalánál és a társasági élet egyéb színterein. Ferenczi rendkívül kíváncsi természetű, intuitív észjárású, barátságos ember volt, akit különösen érdekelték a bonyolult művészelvek – nem véletlenül nevezték később „*a reménytelen esetek specialistájának*”. Szokatlan képzettársításait, merész ötleteit, nyughatatlan kísérletező kedvét saját kollégái – beleértve Freudot is – gyakran meghökkenéssel vegyes idegenkedéssel fogadták. A művészeket viszont éppen ez a provokáló-újító szellemű gondolkodásmód vonzotta – már csak azért is, mert Ferenczi nyíltan hirdette, hogy az irodalomból legalább olyan sokat tanult lélekgyógyászként, mint tőle az írók.

Ibsen iránti rajongásáról több írása tanúskodik. Már az 1901 márciusában publikált A SZERELEM A TUDOMÁNYBAN című írásában a nagy norvég író hősei tudományos megközelítésének szükségessége mellett érvelt.²³ Gyakran emlegette A TENGER ASSZONYA című Ibsen-drámát, amelyet 1901 szeptemberében a budapesti Nemzeti Színházban is bemutattak, s 1910-ben könyv alakban is megjelent.²⁴ Ferenczi bizonyára látta az előadást, hiszen a tenger, a szerelem, a születés és a halál gondolköre már a század első éveitől kezdve intenzíven foglalkoztatta a THALASSA majdani szerzőjét.²⁵ 1908. július 17-én kelt levelében például így írt Freudnak: „*Az elkövetkezendőkben Ibsen műveit szándékozom az Ön pszichológiája szempontjából kommentálni. Bámulatos, hogy Ibsen mennyi mindent megsejtett. A tenger asszonya pl. hasonlítható egy kényszerképzet pszichoanalitikus kezeléséhez. A többi műve is tele van találó sejtéssel és utalással. Mielőtt megismertem volna az Ön műveit, nem értettem igazán Ibsent, amint eddigi kommentátorai sem értik őt teljesen. Mellesleg ő sem értette teljesen önmagát.*”²⁶ Két évvel később arról tájékoztatja mesterét, hogy első Ibsen-témáját – A TENGER ASSZONYÁ-t – feljegyzések formájában részben már rögzítette, s ezúttal egy újabb dráma foglalkoztatja, mert egyik páciensének esete „*az utóbbi időben teljesen megvilágította Ibsen »Peer Gynt«-jét*”. Ugyanebben az 1910. február 16-án kelt levelében azonban azt is megvallja: „*Nagyon nehezen szánom rá magam, hogy irodalmi témához nyúljak.*”²⁷ S bár Freud válaszlevelében bátorítja: „*Önnek meg kell írnia egyszer Ibsen-tanulmányát*”²⁸ – a

levelezéskötet egyik jegyzetéből megtudhatjuk: „*Ferenczi nem írt külön munkát Ibsenről, az említett gondolat azonban több munkájában is fellelhető, így pl. a »Szugesztíó és pszichoanalízis« című tanulmányában, ahol az Ibsen-dráma tartalmát röviden össze is foglalja.*”²⁹

Egyik első, hosszabb lélegzetű értekezésének – mely 1911-ben, a *Huszdik Század* lapjain jelent meg – az ANATOLE FRANCE MINT ANALITIKUS³⁰ címet adta. A tíz évvel később Nobel-díjjal kitüntetett francia író BOLONDOK AZ IRODALOMBAN című tárcáját pszichoanalitikus nézőpontból elemezve megállapította: „*mennyire megegyezik az ő és a mi felfogásunk a funkcionális pszichózisok természetéről.*”³¹ France tudniillik így vélekedett az elmebajosokról: „*Bolondnak akkor nevezünk valakit, ha másképp gondolkodik, mint mi. Voilà tout! (Ez minden!)*”³²

Kísértetiesnek tekinthetjük Ferenczi témaválasztását, ha az utókor mindentudásával arra emlékeztetjük magunkat, hogy élete utolsó éveiben ő maga is megkapta kollégáitól a másképp gondolkodókat sújtó, megsemmisítő stigmát, s éppen Ernest Jones volt az, aki számtalan kiadást megért, magyarul is olvasható Freud-életrajzában³³ gondoskodott arról, hogy Ferenczi technikai újításait egy elborult elme hóbortos ötleteiként tüntesse fel, lerombolva a gyógyításra fölesküdt Ferenczi szakmai nimbuszát és érdemeit.

A *Nyugat* olvasói előtt 1912. július 1-jén bemutatkozó írásában Ferenczi megint csak olyan tárgyat választott, amely mintegy megelőlegezte majdani konfliktusát – ezúttal saját mesterével. Schopenhauernek Goethehez írt, Oidipusz sorsával példálózó, tiszteletteljes hangú levele szerinte „*úgy hangzik, mint valakinek egy olyan tekintélyesebb idősebb férfőhöz szóló köszönete, kiből, azt reméli, a rég keresett pártfogót találta meg, vagyis az apát újra feltalálta. [...] Ám az Ödipusz-mítosz idézését olybá is lehet venni, mint tudattalan reakciót ez ellen az apának szóló – talán túlságos föllengzően sikerült – háládatosság ellen, mely a fiúnak az apával szemben való, alapjában mindig kétértékű (ambivalens) lelki hajlandóságából az ellenséges indulatokat juttatja szóhoz. E mellett szól az is, hogy a levél, vége felé, mind büszkébb és öntudatosabb.*”³⁴

Noha Ferenczi akkor is tiszteletteljes hangon kommunikált Freuddal, amikor élete utolsó éveiben, a kétoldalú, szeretetteljes, gyöngéd terápiával kísérletezve kiváltotta mestere rosszállását – az 1932-ben írt, de csak halála után több mint hatvan évvel kiadott KLINIKAI NAPLÓ³⁵ Freudot kritizáló bejegyzéseiből visszakövetkeztetve nagyon is szembezőkő, milyen kifinomult érzékkel fedezte föl már kapcsolatuk harmonikus kezdetén a német filozófus levelének szövegében rejlő ambivalens tartalmat. Hiszen az önállósodás késztetése, az apaimágóról való leválás vágya nyilván akkor is mélyen benne rejtőzött, amikor még maga igyekezett szobrot faragni mesterének.

Mindez arra utal, hogy a Karinthy megfogalmazta „*nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*” típusú, rejtett önkifejezés lehetősége miatt is kultiválhatta az irodalmi témákat.

A Ferenczi körül kibontakozó kultusz éltetői azok az írók, költők, szerkesztők voltak, akikkel a kávéházban vagy vacsoraasztalnál vitatkozott – vagy akiket kezelte. Ignotus a század elején egyik első páciense volt; s később az orvos-beteg viszony mozgalmi szolidaritássá és termékeny munkakapcsolattá alakult át. Bensőséges barátság fűzte Bródy Sándorhoz is, akit határozottan orvosi talentumnak, a „*lélek ismerőjének*” tartott, s akivel hosszú barátságuk alatt leggyakrabban „*a nemi élet lélektanáról*” szokott eszmét cserélni. A *Színházi Élet* 1918. karácsonyi számában publikált portréban Ferenczi így jellemezte íróbarátját: „*Bródy Sándor pillanatok alatt átlátja a situációt, belenéz és belelát a dolgok gyökerébe, és amikor mondok neki valami újságot, a következő pillanatban már megérzi,*

*ami jön, és nem én vagyok, aki tanít, hanem átalakulok tanítvánnnyá, és hallgatom Bródyt, ahogy mesél arról, amire okoskodás által rájött.*³⁶ Ferenczi ezúttal is szavakkal gyógyította az ötvenöt esztendeje terhétől szenvedő, elmagányosodó író, éppúgy, mint Bródy 1905-ös, sikertelen öngyilkossági kísérlete után, amikor napokon át az ágya mellett ülve arról igyekezett meggyőzni a megmentett kedélybeteget, hogy „*az élet szép*”, és érdemes folytatni.³⁷

Az íróbarátokkal való intenzív szellemi kapcsolat az ő érdeklődésén-tájékozódásán is nyomot hagyott. Freudnak olykor beszámolt szakmailag hasznosíthatónak vélt irodalmi olvasmányairól: magyar szólásokat, népdalokat, találós kérdéseket tartalmazó gyűjteményeket tanulmányozott,³⁸ és egy ízben a magyar álmoskönyv előkészületeiről is említést tett mesterének.³⁹

Érdekes tetten érni, hogyan tükröződtek vissza olvasmányai előadásaiban, amelyeket később nyomtatásban is közreadott. 1923 februárjában a Kassai Magyar Orvosegyesület meghívására előadást tartott a pszichoanalízisről olyan kollégáknak, akiket arról igyekezett meggyőzni, hogy „jó pap holtig tanul” – s másképp kell viszonyulniuk a neurotikus panaszokkal hozzájuk forduló pácienseikhez, mint ahogy az egyetemen kiképezték őket a gyógyításra. Érvelésébe újra meg újra beleszótt az empátia, az intuíció, a művészi orvoslás fontosságát. „*A lélektan tulajdonképpen művelői a szépirodalmi írók voltak*” – ismeltelte ezúttal is A SZERELEM A TUDOMÁNYBAN megírása óta állandósult vesszőparipáját.⁴⁰

Krúdy Gyula, aki nem páciensként, hanem az álomfejtés iránt érdeklődő íróként gyakran töltötte együtt estéit Ferenczivel a Royal éttermében, csöndesen poharazva a bort és az új tudást – az 1919-ben megjelent ÁLMOSKÖNYV bevezetőjében tudományos forrásként hivatkozott ezekre az eszmecesterékre.⁴¹

Karinthy Frigyes – mivel maga is amolyan mesterpukkasztó „enfant terrible”-nek számított az irodalomban, mint Ferenczi a pszichoanalitikus mozgalomban⁴² – a rá jellemző csúfolódó iróniával írt a mélylélektanról és művelőiről. Freudot és Ferenczit éppúgy parodizálta, mint az ÍGY ÍRTOK TI modelljeit.⁴³ A jó humorérzékű Ferenczi csak akkor bántódott meg, amikor a *Világ* 1923. december 23-i számában elolvasta Karinthy A MACBETH-JÓSLAT LÉLEKTANA ÉS ERKÖLCSTANA című cikkét, amelyben a szerző az önbeteljesítő prófécia működéséhez hasonlította a lélekelemzést, attól tartva, hogy az ösztönök felszabadításának programja az irracionális erők elszabadulásának is utat nyithat. Ferenczi a jelek szerint könnyebben viselte a pszichoanalízist ért külső támadásokat, mint az értők kételyét, akárcsak Freud; a *Nyugatban* közölt válaszcikkében nem titkolt szemrehányással emlékeztette egykori lelkesültségére a Freud tudományából kiábrándulni látszó író.⁴⁴

Ferenczi maga is kételkedő gondolkodó volt (erre vall, hogy THALASSA című főművének kéziratát tíz esztendeig a fiókjában őrizte, s csak akkor szánta el magát a kinyomtatására, amikor Freud is megerősítette abban, hogy a korabeli tudományos gyakorlatban szokatlan analógiás metodikát követve nem csupán szellemes művet alkotott, hanem valóban közel jutott az igazsághoz).⁴⁵ De fontos volt számára az elbarátság és a hűség. Örömmel fejezte ki háláját és nagybecsülését pártfogóinak és híveinek, akik megértették és fölkarolták a pszichoanalízis kezdetben sokat támadott mozgalmát: Schächter Miksának⁴⁶ éppúgy, mint Bródy Sándornak⁴⁷ – s kiváltképp Ignotusnak.

Ötvenötödik születésnapja alkalmából 1924 decemberében különszámmal köszöntötték a *Nyugat* írói az 1919 óta bécsi emigrációban élő alapító főszerkesztőt. Ferenczi IGNOTUS – A MEGÉRTŐ című, nosztalgikus hangú, köszöntő levelében a közös ügyet fölkaroló barátoknak kijáró meghittséggel üdvözölte.⁴⁸ A honvagy gyötörte Ignotusnak szük-

sege is volt a gyógyító szavakra, mert – Angyalosi Gergely véleménye szerint – Dóczy Jenő különlenyomatban is megjelent, elmélyült elemzésén⁴⁹ kívül a *Nyugat* összes szerzője-szerkesztője csak gesztusértékű muszájzérésből írta meg a maga üdvözlő szövegét, „magyarán mondvá: lerázták magukról a feladatot”.⁵⁰ Ha azonban végigolvassuk az Ignotus-szám írásait, feltűnik, hogy Karinthy is belopta Ferenczi cikke címét saját emlékezésébe: „ki tudná méltóbban ünnepelni, érteni, megérteni Ignotust, a költőt, mint Ignotus, a Megértő, ha történetesen testben is két ember a kettő?”⁵¹ – ez pedig arra utalhat, hogy időközben kibékült Ferenczivel, s föltehetőleg már saját cikke megírása előtt olvashatta az orvos Ignotus-köszöntőjét. Ferenczi valószínűleg a „Macbeth-vita” idején sem gondolta, hogy Karinthy elfordult a pszichoanalízistől – hiszen nem nehéz fölfedezni a Thalassa-teória ihletését az író CAPILLÁRIA⁵² című regényében.⁵³

Ferenczi a napisajtót is fontos fórumnak tekintette. A *Jövendőtől* való távozása után – Zsoldos Sándor kutatásai szerint – „Az Ujság című napilapban jelentek meg cikkei majdnem heti rendszerességgel”.⁵⁴ (Egyelőre csak töredékét tárták föl a kutatók bőséges publicisztikai tevékenységének.⁵⁵ Biztosra vehető, hogy széles körű ismeretsége következtében sokkal több lapba írt, mint gondolnánk, s amit ismerünk hírlapi munkásságából, az csak az a bizonyos „jéghegy csúcsa”. Közlésre kész kéziratban maradt fenn például Somlyó Zoltán hagyatékában egy Ferenczivel készült beszélgetése,⁵⁶ de nyomtatásban még nem akadtak a nyomára. Talán meg sem jelent.)

Ahogy Ferenczi népszerűsége növekedett, mind többen kértek tőle interjút vagy szakértői véleményt. A Supka Géza alapította *Literatúrában* is több cikkét és nyilatkozatát találta meg Zsoldos Sándor.⁵⁷ Az *Est*-lapok mind a modern lélektan tudományát, mind művelőit népszerűsítette. Freud – valószínűleg az ott dolgozó Szilágyi Géza közvetítésével – rendszeresen publikált a *Pesti Naplóban*,⁵⁸ ahol személyéről, nézeteiről, tudományos pályája állomásairól is gyakran olvashattak a budapestiek.⁵⁹

Amikor magyarul is megjelent Ferenczi nagy visszhangot kiváltó tudományos víziója, a *KATASZTRÓFÁK A NEMI MŰKÖDÉS FEJLŐDÉSÉBEN* című könyve, a *Pesti Napló* – Hermann Lipót Ferenczi-portréjával illusztrált – hosszú interjúbán beszéltette az orvost „a szerelem végső titkairól”.⁶⁰ Két évvel később pedig, amikor Freud Goethe-díjat kapott, Bálint György a *Pesti Naplóban* megjelent cikkében Ferenczi Sándor vélekedését is közölte 75 éves mesteréről. Ebben a tudósításba ékelt interjúbán – melyben a szegény sorsú betegek számára felállítandó pszichoanalitikus rendelő nagy tervét is megemlítette Ferenczi – a szépirodalomra gyakorolt nagy Freud-hatásról így nyilatkozott: „*azt hiszem, óvatosnak kell lennünk az úgynevezett freudista regénnyel szemben, mert a pszichoanalízis meglehetősen kézenfekvővé tett egy bizonyos lélekábrázoló irodalmi mechanizmust, amit azután írók úton-útfélen könnyűszerrel alkalmazhatnak – egészen klisészerűen. A szabad asszociáció, ami a pszichoanalízis lényege, nem vihető át minden további nélkül az irodalomba. James Joyce Ulyssesében ezt csak keretnek használta fel, amibe saját jelentős irodalmi mondanivalóját helyezte. Ez így helyes is.*”⁶¹

Újra bebizonyította, hogy nemcsak a magyar, hanem a külföldi szépirodalmat is behatóan ismeri – nem is hagyták nyugton a szakvéleményére kíváncsi lapszerkesztők. A *Toll* újságírója 1932-ben arra szeretett volna lélektani magyarázatot kapni tőle, miért tüzdelte tele Herbert Lawrence *LADY CHATTERLEY KEDVESE* című regényét obszcén szavakkal. Ekkor azonban Ferenczi – arra hivatkozva, hogy túl kevés művet olvasott az írótól, és nem ismeri eléggé az élettörténetét – nem vállalkozott a feladatra.⁶² (Pedig maga hozta haza egyik külföldi útjáról Lawrence hazájában „szeméremsertő”-nek kikiáltott és elkobzott regényét, amelyről Kosztolányinak is sokat mesélt⁶³ – és amely kihagyásos, szelídített szöveggel jelent meg magyar fordításban a harmincas évek elején.)⁶⁴

Az orvos váratlan halála idézte elő a nagy fordulatot, amikor a pszichoanalízis legjobb hazai szakértője után Ferenczi Sándort, az embert is fölfedezték. Valamennyi napilap meggyászolta a hatvanéves korában elhunyt Ferenczit.⁶⁵ Az íróbarátok személyes vesztésékként élték meg a tragédiát. Ignotus a *Magyar Hírlapban* megjelent nekrológiájában barátságuk történetéről – félbeszakadt analíziséről, reggelbe nyúló délutáni-esti eszmecseréikről, sőt kétszemélyes gondolatátviteli kísérleteikről – is megemlékezett, s „orvos-ság-orvos”-ként jellemezte Ferenczit, aki emberként hatott a másik emberre, ebben állt gyógyításának a titka.⁶⁶

Karinthy – aki huszonegy évvel azelőtt Ferenczinek ajánlotta *FELKELÉS*⁶⁷ című humoros monológját, melyben a kirokiírás sürgető feladata elől alvásba és zűrzavaros álmodozásba menekülő, a vekker csörgésére sem ébredő író a Ferenczitől tanult fogalmakat hasznosította – ezúttal a *Pesti Naplóban* búcsúztatta Ferenczit, megint a maga módján. Mondandóját ezúttal is az *elavulás* motívumára építette, hogy az „*altató és ébresztő tudomány*”-ról folytatott egykori vitájukat is belefoglalja fájdalmas hangú emlékcikkébe.⁶⁸

Márai Sándor két nekrológot is írt: egy rövidebb méltatást az *Ujságban*,⁶⁹ majd egy sokkal személyesebb hangút, felháborodottat a *Brassói Lapokban*: „*Ferenczi halála egészen primitíven hatott rám: nem hittem el. [...] gyermeki elképzelés volt bennem, hogy éppen ő kitalált valamit, reá nem érvényes, ő majd csak akkor hal meg, amikor akar. Úgy tudtam, még nem akart.*” Intim személyes információit is megosztotta olvasóival. Megtudta ugyanis: Ferenczi megparancsolta egyik családtagjának, „*ha véletlenül meg találna halni, ne higgyék el rögtön, hanem rázzák meg erősen... Ennyit tartott a testről; mint egy rossz óráról, amely néha megáll, s csak rázni kell, hogy megint ketyegni kezdjen*”. Ez az epizód adott alkalmat az írónak, hogy analizálja önmagát, miért sértette annyira Ferenczi halálhíre: „*Talán csak rosszul rázták.*”⁷⁰

Kosztolányi a *Nyugatban* eleven hatást keltő portrét rajzolt barátjáról, akinek eltűntével üresebbé-szintelenebbé vált a világ. „*Állandóan valami lázas nyugtalanság volt benne, valami gyermeki kandiság, valami mohó érdeklődés. [...] A társaságban társasjátékokat játszott. Érdekelte a nyelvészet, a színház, az ötlet, a pletyka, minden, ami emberi. [...] Betegségén az alkalmazottjával, egy vidéki leánnyal abban versenyzett, hogy ki tud több magyar nótát élelnelni, és büszkélkedett, hogy ő győzött. Az embert – önmagát is – rejtélynek tekintette, melyet nem lehet egy-két lélektani képlettel kifejezni. [...] Egyszer rányitottam, a dolgozószobájában ült a kereveten, teljesen felöltözve, és mezítláb a talpát simogatta a két tenyerével. A Babinkszky-reakciót próbálta ki önmagán. Mindent önmagán próbált ki, a testén vagy a lelkén, csak aztán hitte el. Nem közölhetek vele olyan valószínűtlennek tetsző állítást, hogy ne keresse benne a valószínűt, s nem közölhetek vele régóta elfogadott, tankönyvekben szereplő »igazság«-ot, hogy edzett szellemével ne kételkedjék benne. Utóbb gyakran hangsúlyozta, hogy csoda a tudattalan, a léleknek az az óriási része, mely előttiünk sötét, de a tudat, a léleknek az a csekélyke része, mely teljes fényben van, talán még nagyobb csoda.*”⁷¹

Mind a szavakkal rajzolt portrék, mind Székely Aladár művészi arcképe a születésnap meglepetésnek szánt emlékkönyv⁷² élén immár személyes mivoltában idézte meg a pszichoanalitikus mozgalom legeredetibb egyéniségének alakját, s magasztalta érdemeit. A legkedvesebb, „tékozló fiát” gyászoló „*atya*” – aki a születésnap kötetbe nyilván nem írt volna köszöntőt – nekrológiájában más dimenzióba helyezte korábbi elvi ellentéteiket, s a kötet bevezetőjében leírta azt a mondatot, melyet oly szívesen hallott volna életében a megboldogult: „*tanítványává tett minden analitikust*”⁷³ – hozzáfűzve: „*Nem hihető, hogy tudományunk története meg fog feledkezni róla.*”⁷⁴

Freud proféciaja óriási fáziskéséssel igazolódott. A halott Ferenczi művei csaknem fél évszázadig tartó tetszhalálra ítéltettek. Jones rágalmái – amelyeknek minden fórumon és Freud-életrajzában is hangot adott – hosszú életűnek bizonyultak. A második világháború, a zsidóüldözés, a budapesti analitikusok emigrációja, majd a békekötés után az itthon maradottak szakmai ellehetetlenülése – mind-mind az erőszakos felejtés tendenciájának kedvezett. Az ötvenes években Freud és a pszichoanalízis neve Magyarországon tabuvá vált. A különös napfogyatkozást ezúttal a csillagok mozgását is megszabni vágyó földi akarat idézte elő, amely persze nem tarthatott örökké – ám az évtizedekig tiltott, majd túrt tudomány rehabilitációs folyamata túlságosan lassan ment végbe.

A hatvanas években már újra lehetett írni Freudról, Ferenczit azonban senki sem emlegette – Dénes Zsófia írónon kívül, aki unokahúga volt, s a hetvenes években közreadott írásaiban nemcsak Freudról és a pszichoanalitikusok körében szerzett élményeiről, hanem Ferenczi személyiségéről, orvosi gyakorlatáról, kísérletező szenvedélyéről s egykori közös gondolatátviteli kísérletükről is beszámolt.⁷⁵

A nyolcvanas évek elején – a külföldi Ferenczi-reneszánsz nyomán – lassanként itthon is fölfedezték a „*pszichoanalízis anyjaként*” elnevezett⁷⁶ magyar orvos méltatlanul elfeledett-eltetett életművét. A kutatók buzgalmának köszönhetően egyre több publikációja válik közismertté⁷⁷ – a Freud–Ferenczi-levelezéskötetektől pedig nemcsak a pszichoanalízis fejlődéstörténete, hanem a két fő mozgalmár: Freud és Ferenczi egymás tükrében formálódó önarcképe is kirajzolódik – természetes létformájában: az egymást inspiráló közös gondolkodásban.

FÜGGELÉK

Sigmund Freud és Ferenczi Sándor levele(i) Ignotusnak

Schulcz Katalin fordítása

1

(Képeslap, nyomtatott felirata szerint az adriai Brioni szigetén található Hotel Carmen teraszát ábrázolja. A címzett Ignotus, a lapot a Magyar Hírlap szerkesztőségébe [Budapest, Báthory utca 3.] küldték.)

Kedves Barátom,

Úgy gondolunk Rád, mint a Budapesti Csoport [egyetlen] tagjára.⁷⁸

Ferenczi

Dr. Rank

Freud

914. IV. 11.

2

(Freud levele Ignotushoz, fejléces levélpapíron; a bal felső szélén előre nyomtatva: Dr. FREUD. Ezzel egy sorban jobbra: WIEN, IX. BERGGASSE 19. A dátum kézírással a cím fölött.)

17. 1. 22.

Igen tisztelt Uram

Most örülök, hogy bátorkodtam szólni folyóiratának elmaradása miatt. A honorárium már dec[ember]-ben megérkezett. A tanulmányomból ebben a formájában egy szót sem értek,⁷⁹ de örömmel hallom, hogy tetszett, meggyőzőnek találta. Amíg engem így elhalmoz a dicséretével, még ha ez csökken is valamelyest, kitűnően megleszünk majd egymással.

Ha Bécsbe jönne, ne mulassza el valóra váltani az ígéretét.

Ön Ferenczitől hallotta, hogy a Harmonia felkért, tartsak egy előadást Önöknél B[uda]pesten. Végül igent mondtam, de az eseményt tavaszra halasztottuk. A ΨA⁸⁰ témájáról rendkívül nehéz idegen embereknek egy órában valami olyasmit mondani, ami kielégítő hatást kelthet.

Szívélyes üdvözlettel
Az Ön
Freudja

3

(Freud levele Ignotushoz, fejléces levélpapíron; bal felső szélén előre nyomtatva: PROF. Dr. FREUD. Ezzel egy sorban jobbra: WIEN, IX. BERGGASSE 19. Kézírt dátum a cím fölött.)

17. 6. 22.

Igen tisztelt Uram

Önök valóban nincs köszönnivalója. Engem viszont annál inkább hálára kötelez, hogy közli velem az ötleteit, ha nincs jobb dolga, mint hogy a ΨA-en járjon az esze. Míg a „morálszadista” [fogalma] változtatás nélkül elfogadható, az „autoszadista” [fogalma] ellen az a kifogásom, hogy ennek az összetételnek a közkeletű használata nem az Ön által vélt jelentéssel ruházná fel, hanem más értelmet adna neki.

Az igazi autoszadista éppen az arte legis mazochista volna, [aki] szadista módon fordul saját maga ellen, vagy élesebb megfogalmazásban, először is az önkínzó, aki még tudja nélkülözni az idegen szubjektumot, olyan szadista, aki tulajdon személye ellen fordítja a szadizmust.

Tudja-e, hogy július 1-jétől, legalábbis mint vendég, magyar leszek? Ferenczi beutalt a Csorba-tóhoz.⁸¹ Lehetséges, hogy ez majd közelebb hoz bennünket egymáshoz?

Szív[élyes] üdvözlettel
Az Ön odaadó
Freudja

Jegyzetek

1. Erős, 2004. 41.
2. *„Zavart költők, ki meri őt dicsérni, / ki élettani bábként / látja mindünk / üvegerünkben kék és piros vérrel? / Én, én merem a hősi hetvenévest, / káromkodó, agg / szájának dicsőség. / Föld, tartsd erősen legnagyobb fiad.”* Kosztolányi Dezső: VERSSOROK. FREUD. *Nyugat*, 1928. 6. sz. I. kötet, 419.
3. József Attila: AMIT SZÍVEDBE REJTESZ. A 80 ÉVES FREUD SZÜLETÉSNAPIJÁRA. *Szép Szó*, 1936. május. 211.
4. Márai, 1937. 90.
5. Szilágyi Géza (1875–1958) költő, újságíró, Ferenczi pácienseként vált a hazai pszichoanalitikus mozgalom aktív tagjává. Tudományosan képzett riportert és pszichoanalitikus orientációjú irodalmár volt. Költőként „a magyar Baudelaire”-ként emlegették merész hangú, a nők nemi kizsákmányolását bíráló perditaverseiért, amelyekben a freudi lélekelemzés kulcsfogalmait is alkalmazta. Személyesen ismerte Freudot, magyar és német nyelven számos pszichoanalitikus témájú írást publikált, köztük a VAJDA JÁNOS POKLA című patográfiát, mely a Ferenczi halála után kiadott emlékkönyvben jelent meg (LÉLEKELEMZÉS, 1933. 249–265.).
6. Ferenczi–Jones, 2008. 82–83.
7. Lásd: Széchenyi Ágnes: A JUNG UNGARN ÉS A NYUGAT. Előadás 2008. október 8-án, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, az MTA Irodalomtudományi Intézete, az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete szervezte *Nyugat*-konferencián.
8. Széchenyi, 2008. 260.
9. Lásd: Erős–Székács, 2008. 58.
10. Ferenczi–Jones, 2008. 82–83.
11. Dr. Ferenczi Sándor írásai a *Nyugat*-ban: SCHOPENHAUERNAK GOETHÉHEZ ÍRT EGY LEVELE, PSZICHOANALITICUS NÉZVE. 1912. (5), 13; II, 43–49.; A PSZICHOANALÍZISRŐL S ANNAK JOGI ÉS TÁRSADALMI JELENTŐSÉGÉRŐL. 1913. 22. sz. (6), I, 704–711.; A VESZEDELMEK JÉGKORSZAKA. 1914. (7), 16–17; II, 268.; A MESE LÉLEKTANÁRÓL. (VÁLASZ LESZNAI ANNA CIKKÉRE.) 1918. (11), 17; II, 376–377. Kötetben: Erős, 2000. 58–59.; A MECHANIKA LELKI FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE. KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK ERNST MACH EGY TANULMÁNYÁHOZ. 1918. (11), 19; II, 487–494.; PSZICHOANALÍZIS ÉS TÁRSADALOMPOLITIKA. 1922. (15), 8; I, 554–555.; ALTATÓ ÉS ÉBRESZTŐ TUDOMÁNY. (LEVÉL KARINTHY FRIGYESHEZ.) 1924. (17), 1; I, 72–73.; IGNOTUS – A MEGÉRTŐ, 1924. (17), 23; II, 23.
12. Hollós István: EGYVERSMONDÓ BETEGRŐL (1914. I. 333–340.), NEMZETI GÉNIUSZ ÉS PSZICHOANALÍZIS (1929. I. 195–200.), A PSZICHOANALÍZIS MINT MÓDSZER – HERMANN IMRE KÖNYVE (1933. II. 87–88.), Róheim Géza: ÁDÁM ÁLMA (1934. II. 323–325.).
13. Hollós István Ferenczi Sándor könyveiről: LÉLEKELEMZÉS. ÉRTEKEZÉS A PSZICHOANALÍZIS KÖRÉBŐL. – IDEGES TÜNETEK KELETKEZÉSE ÉS EGYÉB ÉRTEKEZÉSEK A PSZICHOANALÍZIS KÖRÉBŐL. Budapest, 1914. Dick Manó Kiadása (1914. I. 570–572.).
14. PROF. DR. FREUD ZSIGMOND: FREUD ÖNÉLETRAJZA. Fordította és utószóval kíséri: Ignotus. (*Nyugat*, 1925. II. 101–135.)
15. Harmat, 1994. 252.
16. Hegedűs, 1988. 28.
17. Kosztolányi, 1918. 5–16.
18. Lásd: Ferenczi, 1999.
19. Lásd: Ferenczi, 1901.
20. Ízelítő a *Jövendőben* közölt Ferenczi-cikkek témáiból: A SZESZ; A MIKROKOZMOSZ CSODÁI; AZ ÖNTUDAT FEJLŐDÉSE; A LELKIISMERET EREDETE; KIRÁLYGYILKOSSÁGOK; A HŐMÉRSÉKLET HATÁSA A LÉLEKRE; A HIPNOTIZMUS BÍRÁLATA; EGY KIS FIZIOGNOMIKA; A TUDÁS MÉRLEGE; A HIT SZEREPE A GYÓGYÍTÁSBAN; KÍSÉRLETI EMBRIOLÓGIA; BIOLÓGIAI EGYSÉGSÉG; A CSODÁS ELEM AZ ÁLOMLÁTÁSOKBAN; KERESZTÉNYSÉG ÉS ORVOSTUDOMÁNY; A KÉT NEM KÉTFÉLE JELLEME. Lásd: Zsoldos, 1996.
21. Ferenczi, 1928. (Kiemelés az eredetiben.)
22. Lásd: Mészáros–Hidas, 1991.
23. *„Ha tudományos érzékű orvos fogja felszántani ezt az eddig csak regényírók által művelt területet, úgy ebből bizonyára több haszon fog ránk háramlani, mint azokból a kirándulásokból, amelyeket modern szépirodalmi írók tesznek az orvostan mezejére. Mert ha ahhoz értő ember Ibsen darabjaiban játszó degeneráltakat és paralitikusokat minden valóság nélkül szűkölködő fantazmagóriáknak ismeri fel, azoképpen a szerelem lélektana terén is csak események, eszmék és érzések regisztrálására van a költőknek jogosultságuk; mihelyt tudományos akarnak lenni, tudákosakká lesznek és együttal unalmasakká is. Példárá az »analitikus« Bourget és iskolája. / A szerelemmel – tudományosan – csak tudós foglalkozhat.”* (Ferenczi, 1901. [Ferenczi, 1999. 77.]
24. Ibsen Henrik: A TENGERSZÖNYV. Színmű öt főlvonásban. Norvégból fordította: Forbáth Sándor. Lampel R. Könyvkiadása (Wodianer F. és Fiai) R. T. Kiadványai. Budapest, 1910.
25. Ferenczi Sándor főműve, a KATASZTRÓFÁK

A NEMI MŰKÖDÉS FEJLŐDÉSÉBEN, az 1924-es német nyelvű első kiadás – VERSUCH EINER GENTALTHEORIE – után 1928-ban a Pantheon gondozásában magyarul is megjelent. Később az angol fordítás – THALASSA: A THEORY OF GENTILITY – mintájára, THALASSA címen vált híressé a könyv, melyben Ferenczi merőben új, szokatlan aspektusból vizionálta és magyarázta az élővilág – és az emberiség – szexualitásának biológiai történelmét. A genitálteória a földtani katasztrófák során kiszáradt őstengerből – a jelképes anyaméhből – származó, szárazföldi létformára kényszerülő élőlények szexuális törekvését ábrázolja, amelyet az életadó vízbe, a gondtalan magzati környezetbe való visszatérés tudattalan vágya motivál. Grandiózus elméletével Freud elismerését is kivívta, hiszen korábbi közös gondolataikat fejlesztette tovább.

26. LEVELEZÉS, I/1. 81.

27. Uo. 238.

28. Uo. 244.

29. Uo. 81.

30. Ferenczi, 1911. (Erős, 2000. 47–52.)

31. Uo. (Erős, 2000. 47.)

32. Uo. (Erős, 2000. 49.)

33. Ernest Jones: SIGMUND FREUD ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA. Magyar kiadásai, Félix Pál fordításában: Európa, 1973, 1983.

34. Ferenczi, 1912. SCHOPENHAUERNAK GOETHÉHEZ... Lásd: 11. jegyzet első *Nyugat*-beli cím. (Erős, 2000. 54.)

35. Lásd: Ferenczi (1932), 1996.

36. Lásd: Ferenczi, 1918. (Erős, 2000. 59.)

37. Lásd: Dénes, 1979. 57.

38. LEVELEZÉS, I/1. 64–65.

39. Uo. 95.

40. Ferenczi, 1923. A PSZICHOANALÍZIS A GYAKORLÓ ORVOS SZOLGÁLATÁBAN. Lásd: 77. jegyzet.

41. Krúdy, 1983. 15.

42. Lásd: Nemes, 1998.

43. A GÖRBE TÜKÖR carcolatai, humoreszkjei között feltűnik például a Ferenczi nevére rímelő „Berenczy idegorvos”, aki nem a „névadó” karikatúrája, hanem a pszichoanalízis vulgáris fel fogásának parodisztikus megtestesítője. Lásd: Karinthy Frigyes: AZ IDEGORVOSNÁL. Karinthy, 1975. 131–133.

44. Lásd: Erős, 2000. 215–223.

45. Lásd: Ferenczi, 1928.

46. Lásd: Ferenczi, 1917. BARÁTSÁGOM SCHÄCHTER MIKSÁVAL. Lásd: 77. jegyzet.

47. Lásd: Ferenczi, 1918.

48. Ferenczi, 1924. IGNOTUS – A MEGÉRTŐ. Lásd: 11. jegyzet utolsó *Nyugat*-beli cím.

49. Dóczy, 1924.

50. Angyalosi, 2007. 153.

51. Karinthy, 1924.

52. Karinthy, 1921.

53. Nemes Livia feltételezése szerint – mivel a KATASZTRÓFÁK bevezetőjében Ferenczi azt írta, hogy már 1914-től foglalkoztatta a téma, melyet Freudnak is elmondott 1915-ben Pápán, majd mestere biztatására 1919-ben a bécsi egyesületben is ismertette – nem lehet kizárni, hogy „budapesti barátainak is beszélt akkoriban új elméletéről”. (Nemes, 1998. 47.)

54. Zsoldos, 2001. 120.

55. Zsoldos Sándor mellett Lengyel András is több elfeledett Ferenczi-írást azonosított már, s jegyzetei közül rendszeresen közreadja a pszichoanalízissel kapcsolatos, regisztrálatlan tételeket. Lásd: Lengyel, 2001. – Mészáros Judit kutatásai szerint 1903-tól „más újságok is közölnek tudománytörténeti, ismeretterjesztő cikkeket Ferenczitől (Az Ujság, a Politikai Hetilap, a Politikai Hetiszemle, a Jó Egészség)”. Ferenczi, 1999. 16.

56. Somlyó Zoltán-interjú: FERENCZI SÁNDOR – A PSZICHOANALÍZIS TÉRHÓDÍTÁSÁRÓL. In: *Thalassa*, 1991, (2), 1: 89–90.; kötetben: Mészáros, 2000. 197–199.

57. Lásd: Zsoldos, 2001.

58. Freud (Sigmund): ELLENFELEIM. (Tanulmány.) – *Pesti Napló*, 1925. szeptember 11., 203. sz. 9–10.; A GIMNAZISTA LÉLEKTANA. (Tanulmány.) – *Pesti Napló*, 1926. szeptember 18., 211. sz. 3–4.; AZ ÉLET ÉRTELME. (FREUD PROFESSZOR ÚJ KÖNYVÉBŐL.) (Részlet a DAS UNBEHAGEN IN DER KULTUR c. műből.) – *Pesti Napló*, 1930. január 19., 15. sz. 43.

59. Szilágyi Géza: FREUD ÖNÉLETRAJZA. (Tanulmány.) – *Pesti Napló*, 1925. április 12., 83. sz. 41.; Szilágyi Géza: FREUD. (Születésének 70. évfordulójára.) (Tanulmány.) – *Pesti Napló*, 1926. május 7., 102. sz. 7–8.; „AZ EMBERISMERET TUDOMÁNYÁT FREUD ALAPOZTA MEG.” (MAGYAR PSZICHOANALITIKUSOK ÜNNEPLIK A 70 ÉVES FREUDOT.) (Cikk.) – *Pesti Napló*, 1926. június 6., 125. sz. 11.; Fodor László: FREUD PROFESSZOR ÉS A FIAM. (Jelenet.) – *Pesti Napló*, 1928. április 12., 84. sz. 9.; Szász Zoltán: ÖDIPUSZ-KOMPLEXUM. (Elm.) – *Pesti Napló*, 1928. szeptember 8., 204. sz. 43.; „GOETHE KÖZEL JUTOTT A PSZICHOANALÍZISHEZ...” (FREUD PROFESSZOR BESZÉDE A GOETHE-DÍJ KIOSZTÁSÁKOR.) (Frankfurti tudósítás.) – *Pesti Napló*, 1930. augusztus 30.,

196. sz. 4.; Szántó Rudolf: FREUD HETVENÖT ÉVES. (Cikk.) – *Pesti Napló*, 1931. május 6., 101. sz. 2.

60. Lásd: Ferenczi, 1928. – Elismerés illeti Lengyel Andrást, aki az *Est*-lapok repertóriumának hiányos dokumentációját észrevette, és fölfedezte ezt az elfelejtett interjút, amelyben Ferenczi az újságíró kérdésére élete legfontosabb művéről mint „alkotásról” beszél.

61. Bálint György (b. gy.): A LEGNAGYOBB NÉMET IRODALMI DÍJAT KAPTA MEG FREUD. (DR. FERENCZI SÁNDOR A 75 ÉVES FREUDRÓL.) (Cikk a Goethe-díj odaítéléséről.) – *Pesti Napló*, 1930. augusztus 5., 176. sz. 6.

62. Lásd: Ferenczi, 1932.

63. Lásd: Kosztolányi, 1933; Mészáros, 2000. 54.

64. Lásd: <http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/euproza/dhlawrence.htm>

65. Lásd: Mészáros, 2000. 19–67.

66. Ignotus, 1933.

67. Karinth Frigyes: FELKELÉS. ELMÉLKEDÉSEK AZ ÁGYBAN FÉL TÍZKOR. DR. FERENCZI SÁNDORNAK. (IN: Karinth, 1975. 137–139.)

68. Karinth, 1933.

69. Márai, 1933a.

70. Márai, 1933b.

71. Kosztolányi, 1933.

72. LÉLEKELEMZÉS, 1933. 2.

73. Uo. 6. – Freud bevezetője Szilágyi Géza fordításában jelent meg az emlékkönyvben.

74. Uo. 8.

75. Dénes, 1970, 1972, 1979.

76. „Axel Hoffer említi Grubrich-Simitis nyomán, hogy ha Freud a pszichoanalízis atyja, akkor Ferenczi az anyja.” Lásd: Benedek László: AZ ANALITIKUS IS EMBER. GONDOLATOK FERENCZI SÁNDORRÓL. *Thalassa*, 1995. (6), 1–2: 143–162.

77. A *Thalassa* – a Ferenczi Sándor Egyesület folyóirata – rendszeresen közli Ferenczi Sándor „elfelejtett írásait”: SZUGGESZTÍÓ ÉS PSZICHOANALÍZIS. (*Gyógyászat*, 1911. április 9. [51], 15: 242–246.) *Thalassa*, 2006. (17), 2–3: 187–195.; BARÁTSÁGOM SCHÄCHTER MIKSÁVAL. (*Gyógyászat*, 1917. december 30. [57], 52: 26–27.) *Thalassa*, 1992. (3), 2: 140–143.; RECENZÍO OTTO GROSS „HÁROM TANULMÁNY A BELSŐ KONFLIKTUSRÓL. ÉRTEKEZÉS A SZEXOLÓGIA TERÜLETÉRŐL.” C. KÖNYVÉRŐL. Friedrich Melinda fordításában: *Thalassa*, 2006. (17), 2–3: 197–201.; A PSZICHOANALÍZIS A GYAKORLÓ ORVOS SZOLGÁLATÁBAN. (A Kassai Magyar Orvosegyesület meghívására 1923. február 2-án tartott előadás:

Gyógyászat, 1923. június 10. [63], 23: 332–333. és június 17. 24: 350–351.) *Thalassa*, 2007. (18), 1: 107–117.; A HIT SZEREPE A GYÓGYÍTÁSBAN. (P. C. Kalloch cikkének fordítása, Ferenczi rövid kommentárjával. Eredetileg: *Gyógyászat*, 1904. [44], 1: 12–13. A szöveg csekély változtatással megjelent még: *Jövendő*, 1904. [2], 3: 47–49.) *Thalassa*, 1996. (7), 2: 157–159.; ÖNÉLETRAJZ. Budapest, 1925. aug. 1. (Gulyás Pál hagyatékából, OSZK, Kézirattár, közreadta: Lengyel András.) *Thalassa*, 2001. (12), 1: 143–144.; ÉROTIKUS NEHÉZSÉGEK A HÁZASSÁGBAN. G. Grodeckkel. (Eredetileg megjelent a *Die Arche* című folyóirat 1925. november 11-i számában.) Pfitzner Rudolf fordításában: *Thalassa*, 2000. (11), 2–3: 221–228.; GULLIVER-FANTÁZIÁK. (Eredetileg angolul GULLIVER PHANTASIES címmel a New York Society for Clinical Psychiatry 1926. december 9-én tartott éves összejövetelének nyitóelőadása.) *Thalassa*, 2005. (16), 1: 98–115.; PSZICHOTERÁPIAI JELSZAVAK. (*Pesti Napló*, 1928. máj. 27.) *Thalassa*, 2001. (12), 1: 144–145.; A SZERELEM VÉGSŐ TITKAI. BESZÉLGETÉS DR. FERENCZI SÁNDORRAL AZ EMBERI ÉS ÁLLATI ÉLET ŐSI KEZDETEIRŐL ÉS FEJLŐDÉSÉRŐL A MAI FORMÁKIG. (*Pesti Napló*, 1928. december 25. 53–54.) *Thalassa*, 2006. (17), 2–3: 203–206.; ELŐSZÓ ÉS ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK AZ „EGY PROLETÁRLÁNY GYERMEKKORA. FELJEGYZÉSEK EGY 19 ÉVES ÖNGYILKOS LÁNY ELSŐ TÍZ ÉLETÉVÉRŐL” CÍMMEL KÖZREADOTT DOKUMENTUMHOZ. (Eredetileg németül: VORBERICHT UND SCHLUSSBEMERKUNGEN ZU „AUS DER KINDHEIT EINES PROLETARIERMÄDCHENS”. In: *Zeitschrift für Psychoanalytische Pädagogik*, [3], 5–6: 141–172.) Martényi Erzsébet fordításában: *Thalassa*, 2004. (15), 3: 127–154.; MAGATARTÁSTAN. (*Századunk*, 1930. 524–525.) *Thalassa*, 2005. (16), 1: 117–118.

78. A Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület tagszervezeteként 1913. május 19-én megalakult Budapesti Csoport elnöke Ferenczi Sándor, alelnöke Hollós István, titkára Radó Sándor, pénztárosa Lévy Lajos lett. Freud monográfiusa, Ernest Jones beszámolója szerint: „Magam is jelen voltam a csoport második ülésén; Ferenczi szokott szellemes modorában tájékoztatott, hogy a fennmaradó tagra, Ignotusra ruházták a közönség funkcióját.” (Ernest Jones: SIGMUND FREUD ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA. Ford.: Félix Pál, Bp. 1983. 376.) Tehát a kis létszámú szervezetben a tisztviselők mellett Ignotus képviselte a tagságot, ő volt az egyetlen valódi tag, ezen élcelődik a lap rövid üdvözlő szövegét megfogalmazó Ferenczi.

79. Prof. Dr. Sigmund Freud A PSZICHOANALÍZIS EGY NEHÉZSÉGÉRŐL című, a *Nyugat*nak ajánlott cikke a folyóirat 1917. január 1-jei számában jelent meg (X. évf. I. 47–52.). A szerző levélbeli megjegyzése tanulmányának magyar fordítására utal: értelemszerűen a magyar szöveget nem érti, melyet minden bizonnyal Ignotus fordított. – Nyolc évvel később Freud önéletrajzát is lefordította Ignotus; a szöveg vezető helyen

jelent meg a *Nyugat* 1925. augusztus 1-jei, 14–15. számában, a fordító utószavával (1925. II. 101–135.).

80. Freud és Ferenczi leveleiben így rövidítette a pszichoanalízist.

81. Freud 1918 nyarán a tátrai Csorba-tó mellett pihent családjával; az utazást és a szállásfoglalást lelkes magyar munkatársa és barátja, Ferenczi Sándor intézte.

Irodalom

- Angyalosi Gergely (2007): A KÉNYELMETLEN TÚLÉLŐ. In: A. G.: IGNOTUS-TANULMÁNYOK. KÖZELÍTÉSEK AZ „IMPRESSIONISTA” KRITIKA PROBLÉMÁJÁHOZ. Klasszikusok. Az Irodalomtudomány és kritika társosozata. Universitas Kiadó, 153–178.
- Dénes Zsófia (1970): SZIVÁRVÁNY. Gondolat Kiadó, 411–18., 47–65.
- Dénes Zsófia (1972): FERENCZI SÁNDOR. *Vigilia*, (38), 3: 196–200.
- Dénes Zsófia (1979): FERENCZI SÁNDOR ÉS SIGMUND FREUD.; FREUD ÉS FERENCZI. In: D. Zs.: SZIVÁRVÁNY PESTTŐL PÁRISIG. Gondolat Kiadó, 51–72., ill. 177–188.
- Dóczy Jenő (1924): IGNOTUS IRODALOMTÖRTÉNETI SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE. *Nyugat*, december 2. (17), 23: 672–696.
- Erős Ferenc (szerk.) (2000): FERENCZI SÁNDOR. Magyar Panteon, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Erős Ferenc (2004): MIÉRT FERENCZI? In: E. F.: KULTUSZOK A PSZICHOANALÍZIS TÖRTÉNETÉBEN. EGY FERENCZI-MONOGRÁFIA VÁZLATA. Jászöveg-könyvek, 35–54.
- Erős Ferenc–Székács Judit (2008): „VÁLTAKOZVA ÉGTÜNK ÉS FAGYOSKODTUNK”. FERENCZI SÁNDOR ÉS ERNEST JONES KAPCSOLATA LEVELEIK TÜKRÉBEN. In: Erős Ferenc–Lénárd Kata–Bókay Antal (szerk.): TYPUS BUDAPESTIENSIS. TANULMÁNYOK A PSZICHOANALÍZIS BUDAPESTI ISKOLÁJÁNAK TÖRTÉNETÉRŐL ÉS HATÁSAIRÓL. *Thalassa*, 2008. 53–78.
- Ferenczi Sándor (1901): A SZERELEM A TUDOMÁNYBAN. *Gyógyászat*, (41), 12: 190–192. Újraközzölve: in: FS, 1999. 76–79.
- Ferenczi Sándor (1911): ANATOLE FRANCE MINT ANALITIKUS. *Huszedik Század*, 2: 151–157. Kötetben: Erős, 2000. 47–52.
- Ferenczi Sándor (1918): A LÉLEK ISMERŐJE. *Színházi Élet*, december 22–29. (7), 51: 17. Kötetben: Erős, 2000. 59.
- Ferenczi Sándor (1928): A SZERELEM VÉGSŐ TITKA. „AZ ÁLLATVILÁG, DE AZ EMBER IS ÖRÖKRE VISSZAVÁGYIK A TENGERBE...” (Interjú.) *Pesti Napló*, december 25. 53–54. Újraközzölve: *Thalassa*, 2006. (17), 2–3: 203–206.
- Ferenczi Sándor (1932): NYILATKOZAT. *A Toll*, (5), 32: 195–196. Újraközzölve: in: Mészáros (2000): 204–205.
- Ferenczi Sándor (1996): KLINIKAI NAPLÓ, 1932. Akadémiai Kiadó.
- Ferenczi Sándor (1999): A PSZICHOANALÍZIS FELÉ. FIATALKORI ÍRÁSOK 1897–1908. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Mészáros Judit. Osiris.
- Ferenczi, Sándor–Ernest Jones (2008): BRIEFE / LETTERS / LEVELEK 1911–1933. *Thalassa*, (19), 2: 15–76. (Magyarul: 77–112.)

- Freud, Sigmund, Almásy Endre stb. (1933): LÉLEKELEMZÉSI TANULMÁNYOK. DOLGOZATOK A PSZICHOANALÍZIS FŐBB KÉRDÉSEIRŐL. Somló Béla Könyvkiadó. Reprint: Párbeszéd Kiadó (1993). Lásd: LÉLEKELEMZÉS.
- Freud, Sigmund–Ferenczi Sándor (2000): LEVELEZÉS, 1908–1911. I/1. kötet. Szerkesztette: Eva Brabant, Ernst Falzeder, Patrizia Giampieri-Deutsch, Haynal André irányításával. A magyar kiadást előkészítette: Erős Ferenc és Kovács Anna. Fordította: Berényi Gábor, Schulcz Katalin és mások. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó. Lásd: LEVELEZÉS.
- Harmat Pál (1994): FREUD, FERENCZI ÉS A MAGYARORSZÁGI PSZICHOANALÍZIS. A BUDAPESTI MÉLYLÉLEKTANI ISKOLA TÖRTÉNETE, 1908–1993. Második, átdolgozott és bővített magyar nyelvű kiadás. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Szombathely.
- Hegedüs Géza (1988): FERENCZI ÉS AZ IRODALOM. In: Dr. FERENCZI SÁNDOR EMLÉKKÖTET. *Borsodi Orvosi Szemle (Borsod's Medical Journal)*. Főszerkesztő: dr. Madácsy László. A kötetet összeállította: dr. Aszódi Imre. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kórház-Rendelőintézet Igazgatósága, Miskolc. 28–29.
- Ignotus (1933): BÚCSÚZTATÓ. *Magyar Hírlap*, május 28. Újraközzölve: *Thalassa*, 1999. (10), 1: 148–150.; Mészáros, 2000. 37–41.
- Karinthy Frigyes (1921): CAPILLÁRIA. Kultúra, Budapest.
- Karinthy Frigyes (1924): IGNOTUS. *Nyugat*, 23. sz. II. 697–698.
- Karinthy Frigyes (1933): LÉLEKBÚVÁR. FERENCZI SÁNDOR HALÁLÁRA. *Pesti Napló*, május 28. 38. Kötetben: Karinthy, 1984. 115–118.; Mészáros, 2000. 43–46.
- Karinthy Frigyes (1975): GÖRBE TÜKÖR. KARCOLATOK, HUMORESZEK. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Ungvári Tamás. Karinthy Frigyes összegyűjtött művei. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Karinthy Frigyes (1984): SZAVAK PERGŐTÜZÉBEN. Válogatta és a szöveget gondozta: Ungvári Tamás. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kosztolányi Dezső (1918): ORVOSI KONZÍLIUM. *Esztenő*, április 5. I. évf. 4. sz. 5–16. Újraközzölve: *Helikon*, 1990. 2–3. sz. 293–296.; Mészáros, 2000. 189–193.
- Kosztolányi Dezső (1933): FERENCZI SÁNDOR. *Nyugat*, június 16. (26), 12: 663–665. Kötetben: Kosztolányi, 1977. 127–130.; Mészáros, 2000. 53–56.
- Kosztolányi Dezső (1977): EGY ÉG ALATT. Összeállította és a szöveget gondozta: Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Krúdy Gyula (1983): ÁLMOSKÖNYV. TENYÉRJÓSLÁSOK KÖNYVE. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Barta András. Kilencedik, bővített kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Lengyel András (2001): FERENCZI SÁNDOR ELFELEJTETT ÍRÁSAL. *Thalassa*, (12), 1: 142–150.
- Márai Sándor (1933a): FERENCZI SÁNDOR. *Ujság*, május 23. 7. Kötetben: Mészáros, 2000. 27–30.
- Márai Sándor (1933b): ÉLŐK ÉS HOLTAK. FERENCZI SÁNDOR. *Brassói Lapok*, június 14. 11–12. Újraközzölve: *Thalassa*, 1999. I. 151–153.; Mészáros, 2000. 47–50.
- Márai Sándor (1937): A LÉLEKIDOMÁR. *Új Idők*, január 17. XLIII. évf. 3. sz. 89–90.
- Mészáros Judit–Hidas György (1991): A PÁLYAKEZDŐ FERENCZI. *Thalassa*, (2), 1: 44–53.
- Mészáros Judit (szerk.) (2000): IN MEMORIAM FERENCZI SÁNDOR. JÓSZÖVEG MŰHELY.
- Nemes Lívía (1998): KARAKTER ÉS KORSZELLEM. PÁRHUZAMOK FERENCZI SÁNDOR ÉS KARINTHY FRIGYES KÖZÖTT. In: N. L.: ALKOTÓ ÉS ALKOTÁS. Animula, Budapest, 42–49.
- Széchenyi Ágnes (2008): VÉSZI JÓZSEF, A MŰHELYTEREMTŐ ÉS DINASZTIAALAPÍTÓ (1859–1940). *Budapesti Negyed*. Lap a városról. EMANCIPÁCIÓ UTÁN II. 60. szám, nyár, 243–271.
- Zsoldos Sándor (1996): FERENCZI SÁNDOR, A PUBLICISTA. *Thalassa*, (7), 2: 137–179.
- Zsoldos Sándor (2001): PSZICHOANALÍZIS A LITERATÚRÁBAN. ADALÉKOK FERENCZI SÁNDOR IRODALMI KAPCSOLATAIHOZ. *Thalassa*, (12), 1: 119–141.

Szép Ernő

INDISZKRÉCIÓ***Regényke**

Elmesélem a drága „Színház” drága olvasóinak életem első úriasszonyát. Huszonöt éves voltam, mikor ez a história megesett velem.

Addig ilyen hölgyhöz, akinek az urának dr. címe van, és aki szobalányt, szakácsnőt tart, és a ruháit divatszalonban rendeli, szóval akit az egész világ mint úriasszonyt ismer, ilyenhez eddig nem volt szerencsém.

Hódítottam idáig bonne-t, trafikos kisasszonyt, fogorvosi asszisztensnőt, táncosnőt, színinövendéket, kezdő kis színésznőt, olyat, aki kabaréban működik; asszony is részeltetett kegyeiben, igen, egynéhány hites feleség is volt már a múltamban: háziasszonyaim, akiknél a hónapos szobát élveztem; ezek csarnokba jártak, főztek, takarítottak; volt köztük, aki mosott, vasalt is rám; az ilyeneket persze nem éreztem valami előkelő hölgyeknek.

Nahát, megfog egy délután a „New York”-ban Potyándi színész:

– Ide hallgass, szereztem neked egy felolvasást. Műsoros est lesz jövő szombaton az Erzsébet Casinóban. Írjál valami hülyeséget, amin röhögni lehet. Nem kell hosszúnak lenni. Ötven krónt kapsz. Rendben? Tíz órára ott légy pontosan.

Ötven korona, óriási. Ötven koronából én egy egész éjszakát végigkártyázom.

Híres színész ez a Potyándi. Arról híres, kijelentette, hogy negyvenéves korára kertés háza lesz Balatonalmádin. Harmadrendű szerepeket kap, szerény kis gázsija van, semerről nem vár valami örökséget. Hanem tudni való, hogy Potyándinál élelmesebb tagja nincs a Színészsövetségnek. Van néki olyan adománya, aminek a színpadon nem veszi hasznát, tudniillik utánozni tudja a népszerű színészeket. Ezzel a tudományával aztán öröme Potyándi azoknak a vidám estéknek, amelyeket kaszinók meg társaságok tartanak Pesten, és házakhoz is eljár, gazdagok házaikhoz névnapi, születésnap cécókra, meg olyan vacsorákra, mikor sok vendéget hívtak, nagyszerűen mulattatja az imitációval a vendégkoszorút, pénzt kap persze, s mellékesen pazarul bezabál; meg kell jegyezni, nagyon szereti a hasát. Leruccan vidékre is, mikor nem játszik, szombat estékre, társulván valami facér művésznővel; azzal kétszemélyes vidám szkeccseket ad elő, a színészutánzáson kívül. (A szkeccseket a kabaré műsorából cseni el magának.) Szóval életrevaló fickó Potyándi.

Arra a szombat estére szmokingot húztam, fölmentem az Erzsébet Casinóba. A művészsobába irányítottak, az különben irodája volt a Casinónak. Ott találtam már Potyándit, meg ott legyezte magát egy fotójben a szép Komlóssy Emma, népszínházi primadonna; a legyezőn kívül egy hasas bácsi is csapta néki a szelet, a bácsinak a kopasz fejére hátulról három hajcsík volt felhúzva s leragasztva; olybá tűnt, mintha csak fekete lakkal volna az a három görbe csík odafestve. Potyándi bemutatott a bácsinak, ő volt a

* A könnyed-könnyű *regénykét* a *Színház* című hetilap közölte 1946-ban, folytatásokban; könyv alakban nem jelent meg, a szakirodalom nem tartja számon. – Az INDISZKRÉCIÓ-t az év folyamán a Noran Libro jelenteti meg.

Casino háznagya. Rögtön konyakkal kínált, és egyiptomi cigarettával. Egypár perc múlva befutott Veres Vili kupléénekes, aki hiányzó humorát hörgéssel és grimaszokkal pótolja; legkedveltebb számait fogja leadni. Elkezdte rögtön, türelmetlenül:

– Apuskám, mikor kezdünk? Tudod, hogy nekem kell első számnak lenni, háromfaltály tizenegykor kerül rám a sor a kabaréban, ha nem vagyok ott öt perccel előbb, megbüntetnek. Leszel szíves bekonferálni, miért Veres Vili az első szám, hogy a renomémom csorba ne essen.

– Az első szám, apa, mindig én vagyok, senki nem lehet megsértve, a magam renoméjára füttyölök.

Kinézett a háznagy a nagyterembe, visszajött: rögtön lehet kezdeni, körülbelül mindenki megvacsorázott, már alig zörögnek.

Tényleg, Potyándi kezdte, először is konferált; minden hülye viccelődésre azt mondták ezek a vidám estéken kikiáltó gyanánt működő alakok, hogy konferansz, konferáltam, konferálok. Azután leadta a Molnár Ferenc „Fogorvosnál” című krokiját, azzal mindig meg lehetett nevetetni a közönséget. Azután jött Veres Vili, szerencsére csak a hörgést hallottam belőle. Közben megérkezett az operai énekesnő (bizony isten nem tudom már, melyik) az ismert hosszú zongorista társaságában; ez mint zongoraművész hamar levitézlett volt, felváltotta az álmait kísérésekre, ő kísért zongorán minden énekesnőt, aki valahol fellépett; zeneszerző is volt, de senki nem játszotta a szerzeményeit, csak ő maga.

Harmadik szám megint Potyándi, most hozta az utánzatait, tényleg úgy hallatszott be a művészsobába némely percben, akár Ujházi meg Hegedűs meg Szacsвай állanak azon a dobogón. Úgy bukott be a produkciója végével a művészsobába Potyándi, mintha a tapsvihar söpörte volna át a nagyteremből. Azért futott be olyan sürgősen, hogy rögtön visszamenjen, még több tapsot bezsebelni. S kinn maradt egypár perccig megint konferálni.

Most jött, vagyis ment ki Komlóssy Emma, megállott az ajtóban, a plafonra meresztvén tüzes fekete szeméit, Istentől sikert könyörögni. Meg is hallgatta a jó Isten, muszáj volt néki legalább tizenkét nótát a Géczy István meg a Bokor József népszínműveiből elcsattogni.

A Népszínház primadonnája után azután én következtem; röhögtek eleget, nem panaszkodhatom. Valami humoreszket firkantottam előző nap; mi volt abban, azt csak az Isten tudja már; pardon, ezt rögtön visszavonom, szemtelenség az egek uráról föltenni, hogy evidenciában tart mindent, amivel idelenn a papirost bemaszatolják.

Az a nyurga muzsikus, ahogy visszajöttem a művészsobába, nekem esett, látogassam meg valamelyik délután, eljátssa majd egy csomó új számát, és hogy írjak operettet, ilyen fiatalon kell kezdeni operettet írni, azt mondja, s ő megesküszik, hogy ha összeszedem magam, egész tűrhető könyvet tudok majd adni néki. (A könyvön az operett szövegét kell érteni.) Nem győzte azután várni, hogy elmegyek hozzá, meghalt szegény.

Mikor lezajlott az utolsó szám is, az Opera művésznőjének tündöklő visítózása, kivitt bennünket Potyándi a nagyterembe, terítve volt egy külön asztal a művészeknek, ott kellett vacsorázni a Casinóban. Megjegyzem, Veres Vilinek a háznagy beadatta a száma előtt az abrakot a művészsobába.

Telis-teli volt az a nagyterem, láttam sok szmokingot (kemény volt még abban az időben az urak inge, mint a cement), akiken nem volt szmoking, azok is sötét öltönyben jöttek el; a nők is mind szépen kiöltöztek, mint mikor színházba mennek. Némelyik asztalnál csak cigarettáztak, szivaroztak a feketécsészék fölött, de a legtöbb abroszon

boros-, szódásüvegek állottak, sőt imitt-amott már robbant a pezsgő dugója, mint a bomba. S frissen zsinatolt az egész terem, akár a verébnép az Erzsébet téren február végén, mikor udvariasan süt a nap, fogadni lehet már a tavaszra.

Igaz: mielőtt a művészszobát elhagytuk, a háznagy nekem is a tenyerembe simította (melegen gratulálván a humoreszkhez) a borítékot, az ötvennel.

Alig ültünk le vacsorázni, benyomult a nagyterembe egy cigány détachment; a dobogón foglaltak helyet a hangászok, székeket tettek oda nékik; ilyen divat volt akkor, az ún. vidám estékre is, meg nagyobb polgári vacsorákra is cigányt szereztek, a hangulatot biztosítani.

De valami még nem volt divat. Te fiatalság – alig tudod ugyebár elhinni, magam is nehezen képzelem már el, hogy vacsora után ebben a nagy teremben nem gyalogoltak urak, hölgyek azonnal a közép-re one stepelni, charlestonozni vagy tangani. Az a világ csak bálokon meg lakodalmakon táncolt; nem is álmodták a nemzetek, hogy jöhet olyan idő, hogy hétköznap vacsora után vagy uzsonna után elkezdjenek valahol bokázni, s nemcsak a fiatalok, de nagypapák, nagymamák is, mintha megkergültek volna.

Odaült az asztalunkhoz öt-hat kaszinóbeli gavallér, szerencsénk volt művésznőket ismerni. A legjobb hangulat uralkodott ennél az asztalnál is; élvezet volt Potyándit figyelni, hogy kéjeleg a zabálásban; már a halnál lecsukta áhítattal a szemét, és így csinált, a fejét csavargatva: mmh, mmh; a sült csirke fölött pláne szűkölt a gyönyörűségtől, ki is jelentette becsszávára, hogy ennél istenibbet a Wampetics se tud előállítani.

– Csak egy hibája van a sült csirkének – azt mondja –, az, hogy mire megeszi az ember, megéhezik.

Mikor a feketét beszűröcsöltük, odalép az asztalhoz egy ismerősöm, fiatal nőorvos, pardont mond, felállít engem, elvisz kétlépésnyire.

– Öregem, egy szép asszony szeretne megismerni. Szépen kéret és mind szépen kérnek, gyere oda az asztalukhoz egy pohár pezsgőre.

Pezsgőt mi is kaptunk már, különben se érdekelt az a pezsgő, hanem arrafelé pillantottam, amerről jött a doktorkám; ki kellett találnom, melyik az az asztal: onnét az asztalfőről idemosolygott az a szép asszony, gyorsan biccentve kettőt, mikor a szemünk találkozott: igen, igen, én vagyok az.

Igazán szép asszony, ismertem látásból, a New Yorkból, ott vacsorázik néha színház után, mindig ül az asztaluknál egynéhány fiatal úr. Rajta is felejtettem már egypárszor a szememet.

Lelkesen nevetett föl rám, mikor a doktor bemutatott. Jólesett az illatos meleg kezét megcsókolni. Még egy asszony ült az asztalnál, se nem szép, se nem csúnya, az mikor kezet csókoltam, azt mondta mosolytalan képpel: örvendek, és úgy éreztem, mintha vissza akarná a kezét rántani. Az asztalfői szép asszonynak az urát rögtön megismertem, mert ő volt az, aki fizetett mindig, ha a New Yorkból elmentek. Szőke férfi, olyan szőke, mint a borotvaecset; vágott bajuszkát tart a szája fölött, sose tudtam belenyugodni, hogy a nők megengedik, hogy olyan bajusszal megcsókolják őket, hiszen ez a merev sörte csúnyán szúrhatja az ajkukat. A férj is nagyon nyájas volt, túl nagyon, olyat szorított a kezemen, mint szobrász pajtásaink szoktak, mindig összetapad az ember öt ujjá. A többi úr felől (a doktoron kívül) fogalmam nem volt, kicsodák.

A szép asszony maga mellé telepített, jobboldalt, eldirigálván azt a kurta pakompartos sima szájú urat, aki ott csücsült.

– Edus, tessék hátrább menni.

Már pohár pezsgő is állott előttem; a szép asszony a maga poharát koccintani tartotta, könnyedén, de kitartással nézett a szemembe, s a korty után:

– Gratulálom, kedves, azért kérttem, hogy gratulálhassak magának, olyan jól mulatunk, ugye? (Mindenkire nevetett.)

S a hajamra pillantott, meg a füleket megnézte gyorsan, a csokrot is, akit a szmokinggallér alá rántottam, mintha csak ennek mindnek valami köze lehetne a humoresz-kemhez.

Az összes urak illendőnek érezték, hogy megdicsérjenek. Egy kis tömzsi szmoking boldogan kiabált rám, a poharát emelve:

– Röhögtem, drága poétám, röhögtem! Éljen a magyar irodalom!

Erre muszáj volt mindenkinek inni.

A szép asszonnak fekete a haja, de olyan fekete, amelyik megéri a legszebb szőkeiséget. Kicsi kontya hátul fekszik lent a nyakában. És szép piros a szája, piros, mint a korall. És olyan kreolféle bőre van, se nem fehér, se nem barna: fakó szín, de valami finom, finom. És az orra sasorr, annyira, amennyire szabad sasornak lenni egy nő orrának. Ami a legérdekesebb, az a huncutkája. Az két bátor félkör a két füle mellett, éppen olyan, mint az Oteróé, kinek a fényképét az egész világ ismeri. Fekete brokátruha van a szép asszonyon, a blúz sárgás zsabót hány bal felé, mint a selymét a tengeri hányja; és ez a sápadt csipke fut ki a kézelő alól is. Láttam valami gyönyörű nőt, nemtudomhol a múzeumban, mintha múlt századbeli festő pingálta volna, az jut erről az asszonyról eszembe; eszembe jutott már a New Yorkban is egy este, mikor ugyanebben a ruhájában vacsorázott. Meg egy gyönyörű lovarnőre is emlékeztem, itt szerepelt a pesti cirkuszban egy pár éve; ez az asszony is itt olyan végig fekete (a zsabót leszámítva), ez is oly regényes, oly ábrándadó jelenség, mint a lovarnő, meg mint az a múzeumbeli festmény.

Persze míg én az asszonyt suttyomba közelebről megnéztem, addig nem várt a társaság; folyt már a fecsegés, miről, színházról, színésznőről, ez az urasabb polgári világ legkapósabb témája az ünnepelő óráiban. Nem tudom, hogy került szóba megint az irodalom, sőt a költészet, talán Ady révén, mert ővele sokat foglalkozott a lateiner polgárság. Voltak, akik a tűzbe mentek volna érte, sokkal többen voltak, akik heccből idézgettek a fekete zongorát meg a disznófejű nagyurat, és örültnek kiáltották ki Adynkat, meg hazaárulónak vagy szélhámosnak, aki kineveti, akiket beugratott az értelmetlen hülyeségeivel. Egyszer azután idefordul megint az a kis teli szmoking:

– Mondjad, kérlek szépen, az izgat engem, hogy írjátok ti azt a költeményt? Azt mondd, na, most írok egy verset, avval leülsz, és kész, vagy tényleg ihlet kell hozzá? Hogy jön, kérlek, az az *ihlet*, milyen az, mit érzel olyankor, és hogy csakugyan őszinte dolog az, amit költész, vagy csak kiszámítás?

Legokosabb lett volna persze felkapni a pezsgősüveget a vederből, avval ezt a buta szmokingos gombócot fejbe vágni. Mit mondhatok neki, hogy udvariatlan ne legyek. És hogy hülye ne legyek zavaromban. Nem beszél az ember a versírásról, pláne nem idegenek előtt, civilek előtt. Úgy jön a vers, olyanformán, mint az eső; elborul eső előtt az ég; a lelket is megszállja valami borulatféle, megejti valami, valami kis önkívület; talán a csók előtt való hangulathoz lehet ezt a lelkiállapotot hasonlítani, mikor ül az ember a padon avval a lánnyal, akibe szerelmes, és hallgatni kezdünk. Ilyesmit, ugye, nem fecseg az ember társaságban. Se olyat nem mondanék ezeknek a füleknek, hogy úgy jön a vers néha, oly könnyedén, oly meglepő mód, mint ahogy májusban felbúvik a meleg földből a giliszta. Nem. Nevetgettem a kegyetlenül felém mosolygó arcokba,

idegesen, a végén úgy csináltam, mintha két ujjal kikapnék a mandzsettából valamit, kurta füttyöt adtam, és aztán sikeres képpel pillantottam körül, mint a bűvész: voilà.

Megnevették ezt a viccet, szabadultam a kicsit kínos szituációból. De az a kis tömör szmoking még megmaradt a témánál, kijelentvén, hogy ő képtelen volna akármilyen rossz verset is írni, még diákkorában se tudott egy rímet összehozni, nem érdekes? És olyan szemekkel nézett mindenkire, mintha ez roppant érdekes volna. Erre másik úr is, az ott ült a nem szép asszony mellett, két aranyfogára emlékszem, az is föllekedett:

– Én se, öregem, becsületszavamra, még egy emlékkönyvbe való kétsoros verset se tudsz énbőlölem kiszorítani, ha a fejem levágod se!

S ez is olyan büszkén tekint rám, oly dicsó pofával, azt várja, hogy leborulok előtte, a zseni előtt, aki nem tud verset írni.

A cigány már rárántott volt, szerencse, mert a Vilja-dallal kezdte a banda, az asztalok egymás után énekelni kezdtek a zenével, asszonyok meg lányok, meg fiatal urak, sőt ötvenévesek is kísérték a cigányt. Olyan hangulatos világ volt akkor, nemcsak zártkörű mulatságon, hanem zenés kávéházakban is a muzsikával karöltve bőgték, nyávogták a nótát, a valcert meg a kuplét. Az orfeumban a jókedvű pasik a nézőtérre heccet csináltak abból, hogy vele bömbölik Gyárfással, bőgik, hörgik, kukorékolják a Zsigát, a Zsigát, a Berger Zsigát.

A Vilja-dalt, azt persze ünnepi lélekkel énekelte a pesti nép, mámor volt az és áhítat. A nők majd elsírták magukat, olyan romantika dúlta a Vilja-zúgás alatt őket, az urak félrehajtották a fejüket, úgy jártatták jobbra-balra, s mintha mindőjüknek a legszemélyesebben volna ahhoz a Viljához közük, úgy kántáltak panaszosan, epedezve, lehunyva szemüket is hozzá, hogy jobban lássák a távoli Vilját, vagy mondjuk, a csábos Ötvös Gittát, aki a Király Színházban az a Víg özvegy volt:

*Vilja, ó, Vilja, te szép, te csodás,
Légy az enyém, soha el ne bocsáss!*

Pesten meg Bécsben, meg Berlinben, meg Párizsban is, meg Bukarestben, meg egész Európán végig, keresztbe-hosszába a teremtett világon a Vilja, a Vilja hegedűkön meg zongorákon a luxushotelek éttermében, táncpalotákban, fürdőhelyeken, uszonnázópa-vilonokban, szőnyeges lakásokban mindenütt Vilja, ó, Vilja, ó, polgári kéj, amihez Lehár szolgáltatta a zenét; gyanútlan jólét és édes unalom; ilyen marad az élet örökké, a földön mint tündér imbolyogsz, és mint sellő hancúrozol az óceánok színén Vilja, ó, Vilja, te szép, te csodás.

De Magukat, kedves olvasók, most nem a Lehár Viljája érdekeli, hanem az én Viljám. Ő is énekelt persze, szép halkán, lehunyt szemekkel, mosolyogva s ringatva felsőttestét; a szemét egyszer-egyszer felnyitotta lassan, és éppoly lassan hunyta vissza, közben rám nézegetett; akár csónakáznánk, és azt mondaná pillantásaival: milyen jó itt, milyen kellemes.

A Vilja végivel az ura felállott, és felállott még egy úr az asztaltól, mentek kártyázni. Sok asztaltól állottak fel már előbb, leginkább idős urak, azok is a kártyaszoba felé vonultak, nagyobb gyönyörűség az alsós a zenénél.

Akik itt maradtak, mármint a mi asztalunknál, fecsegték tovább színdarabokról, színésznőkről meg a teremben ülő hölgyekről, nevetgéltek, nem tudom, min, nemigen figyeltem oda. Az én szép, fekete asszonyom alig beszélt máshoz, mint csak hozzám; felém volt fordulva, s ha szólt, mindig olyan nevetős volt a szava, találkoztam sok ilyen

növel életemben, ez a természetük, mindig nevetve diskurálnak, nevetgélnek jólnevelten, kedvesen örökösön, hogy kellemesek legyenek.

Újra megdicsérte az asszony a humoreszkemet, és aztán azt mondta, mintha gyufaszálakkal csináltam volna valami kunsztot:

– Ilyen ügyes fiú maga?

A szemének, a szemének olyan tudománya volt, ha másra is kellett néznie, mikor szóltak hozzá, útközben az a tekintet pillanatra az én szemembe csusszant, oly finoman, mint a balerina lába, s ha tartósabban kellett másfele nézni néki, az asszony akkor is elhúzta a szemét, mintha körül akarna nézni, s egy pillantást ide csempészett, hogy lás-sam, hogy számon tart, sose felejt el, hogy itt vagyok. És mikor felém volt fordulva, némely percben belémártotta a tekintetét a szemembe, akár a kanalat a levesbe; előbb mindig körül tudott pillantani, nem figyel-e valaki. Olyan mélyen nézett a szemembe, fenéki; amellett azt is csinálta, benne felejtette a szememben a nézését, úgy nézett, mintha szórakozott volna, azt se tudná, hogy itt ül, és velem beszél. Ilyenkor belém nézett, egy-egy pillanatra elkomolyodott az a nevetős arca.

Képzhetni, milyen zavarba hozott a szemének ez a játzsása; észrevettem, hogy innen is, onnan is ide néznek a közel asztaloktól.

Mit diskuráltunk mi ketten? Annyira még emlékszem, hogy érdeklődött azok felől a híres írók felől, akiket a New Yorkban szokott látni, ki mikor megy haza, ki ír már gépen (mert akkor kezdett a gépírás elragadni), kiket szeretünk mi fiatalok (mármint a személyüket), még azt is megkérdezte, melyik nagy írónak melyik színésző a babája, igaz-e stb. stb.

Egyszer csak elkéri a jobb kezem, a körmeimet akarja megnézni.

Jaj, csak nem lett piszkos a körmöm alja? Arra kíváncsi tán, ápolom-e a kezemet. Nem: azt mondja, a körmökből sokat látni. Azt ő egy doktortól tanulta.

No, aztán megnyugtató: semmi baj, sokáig fogok élni.

– Remélem, ön még tovább, nagyságos asszony.

– Isten ments, semmi kedvem vén maminak lenni.

Mikor a kezem elengedte, végighúzta rajta finom meleg tenyerét, szinte csak elsu-hant a kezem fölött; úgy meglepődtem, azt is mondhatnám, megijedtem. Két nagy lélegzetet kellett vennem.

Még jobban megijedtem vagy két perc múlva, mikor azt éreztem, hogy a cipőmet éri a cipője. Buta fejvel elkaptam a lábam, pardont hadarván. Szemembe nevetett, olyan vígan, mintha jó viccet hallott volna. S öt perc múlva megint odaértette a cipellője orrát a cipőmhöz. És kicsit keresztbe jártatta a fejét, és olyan *mmh* hangot adott, igen halkán, mint az anya, ha elalvó kicsijét babusgatja, s úgy is pillantott közben rám, végéretlen jóindulattal. Olyan izgatott lettem, a térdem elkezdett rezegni, s lüktetett a vesém; a szívem hogy dobolt, és hogy melegedett mindenem, azt nem is kell, ugye, referálni, de leg-jobban a rettegést éreztem. Cipője, cipője, hű, ha ezt itt észreveszi valaki.

És fölemelte a poharát, koccintott velem, csak úgy biccentéssel és nézéssel; mikor a korty pezsgő lecsúszott, kidugta gyönyörű lángpiros karcsú nyelvét a felső ajkát lenyalni, s aztán a poharat nézve, édeset sóhajtott. És még mindig a poháron volt a szeme, jobbra-balra billentette azt a poharat, odáig, hogy a pezsgő ki ne loccsanjon, úgy kérdezte nagyon halkán, aléltan szinte:

– Hova lehet magának telefonozni?

Istenem. Olyanformán éreztem magam, mint a kis cseléd, mikor jól meglöki neki hátul a hajóhintát, és rögtön az égben találja magát, olyat szédültem én is, olyat ragyogott az eszméletem, a lelkem.

Mikor a hangom megkaptam, hezitálni kezdtem, a szerkesztőséget ajánljam-é vagy az Otthon-kört. Féltem mind a két telefontól, kivált a szerkesztőségitől. Meg is mondtam.

– Szóval nincs még neki telefonja. Tudja, mit, maga hív engem, csakugyan, az lesz az okosabb. Délelőtt is fölhívhat, kilenc és tizenegy közt, de délután is, három után. Megtalál a könyvben. Az uram neve...

Első pásztoróránk

Fekete-fehér szobalány engedett be, amikor csöngettem, úri szobalány, nem afféle, akit mindenesnek hívnak.

– Erre tessék parancsolni. – Bevitt az előszobából az ebédlőn át a következő szoba küszöbéig; ahogy odaértem, kinyílt a szobának az ajtaja, elébem lépett a nagyságos asszony:

– Pá, isten hozta. – Pongyolában volt, halvány rózsaszín pongyolában, selyempapucs a lábán, aranyhímzés a papucson. Csuda jó volt a kezét megcsókolni, azt az illatos szép kezét. A szoba, amelybe bementem utána, az volt az ő szobája; Louis XV. asztalka, nagy toilette-tükör, kicsi fauteuilök, alacsony, széles dívány, teli pufók selyempárnákkal. Onnét ugrott talpra egy filigrán kutyus, az a fajta, amelyet törpe ratlernek neveznek, ugatott vékonyan; azokkal a dagadt szemével rám meredve, míg az úrnője le nem intette nevetve:

– Fifi, Fifi, te kis hülye.

Rögtön cirógatni kezdtem Fifit, hogy behízelegjem nála magamat. Reszket a Fifi az ember keze alatt, pedig megszokhatta, hogy sose bántják, csak játszanak vele szelíden. Nem is azért reszket, mintha félne, nem, hanem olyan gyöngye ez a species, oly degenerált; az, hogy élnie kell, az maga olyan sok az izmainak, idegeinek, remegni, reszketni kell szegénykének örökösön.

A nagyságos asszony ráborult a kutyusra, féltem, hogy agyonnyomja. S aztán felült vele, két kezébe fogva a Fifi két mellső lábát, összedörzsölte annak az orrát a maga orrával, és aztán adott egypár kis pofont néki nevetve, mire kényeskedve vinnyogott a Fifi.

– Jaaj, jaajh, bántották a drágámat! – és a keblére kapta a kutyust az asszony, gyógyító, hízelkedő nyögdciséssel cirógatta, mint a kisgyereket szokták.

– Lássa – azt mondja –, ez az én egyetlen boldogságom. Mit mível ez, mikor elmegyek és mikor hazajövök. Ez nem az az okos kiskutya, tudja, ez a kicsi ratler, nem, inkább hülyék ezek; én nem is kívánom, hogy a kutyám okos legyen. Hű legyen, ragaszkodó; ez meghalna, ha el kéne neki válni tőlem. Ugye, te egyetlen gyönyörű pici szívboldogság.

Nyakába nyomta a Fifi fejét, és olyat szorított a kutyuson, csuda volt, hogy el nem tört, mint valami vékony üveg. Mikor szabadult az ölelésből a Fifi, prüszkölni kezdett, rázván a fejcskáját sebesen. Muszáj volt nevetni.

Hozta a teát a szobalány, meg teasüteményt hozott, bonbont, egy üveg cherry brandy is állott a tálcán. Lerakodott, azután cigarettát tett az asztalkára. S ment.

A divánon maradt az asszony, én persze széken ültem. Míg ő citromot facsart, körülkaptam az egész szobáján a szemem. Emlékszem két kicsi gobelinképre, meg valami népszerű Könyves Kálmán-féle reprodukcióra, leomló hajjú bársonyruhás szépségre, s

aztán vagy négy színes rézmetszet is függött a tapétán, zsinóron. És volt ott egy keskeny vitrin, porcelánnal zsúfolva, legfelső polcán tucat vaskos díszpohár, lila, sárga meg alvadt vörös meg sötétkék-arany poharak; mindbe belé volt edzve valami szép ábra, szomorúfűz, meg görög templomcska, meg Venus-szobor, meg virágos váza, meg olyan gyönyörű kút, amilyenek a fürdőhelyeken a forrásvizet csurgatják. Imádom ezeket a kerek és nyolcszögletes díszpoharakat, szívem fájdul meg ma is, ha megállok olyan vitrin előtt, ahol ezeket a poharakat látom, meg a régiségboltok kirakatai előtt is, ha elmélázom egy-egy bágyadt színű díszpoháron, amelyre kopott arannyal rá van írva szépírással: Souvenir, vagy ez van ráírva: Bártfai Emlék. Valami soha nem élt boldog múltnak a nosztalgijája ejt meg, és bánat ereszkedik az eszméletemre, mint a naplemente, bánat, aminek elfogadható okát adni nem tudnám. És kicsi Mária Terézia-komót állott az egyik fal mellett (diván, székek, asztalka, vitrin, különben Louis XV. bútor volt); a komót tetején empire állóóra merengett, márványoszlopocskák közt, annyit lehetett ezt az állóórát látni tehetős, polgári házaknál. Nem járnak ezek az antik órák, nem, összebeszéltek, ennek a párvenüvilágnak nem szolgálnak, ők marquise-oknak, duchesse-eknek kettyegtek valaha.

Igen, és virág volt a szobában, begónia, sansevieria, asparagus, és e mellett a téli dísz mellett üde, friss jácint, egynéhány cserépní. Áprilist írtunk. Hűvös volt a tavasz, pláne ma egész nap garázdálkodik a szél is; jólesett a meleg, amelyet idebenn ez a mosolygó sárga cserépkályha lehel.

Míg a teát nyelegettük, hízelkedtem az asszonynak, azt az érdekes huncutkáját dicsértem, meg az egész éjszótét haját, meg a szemét, meg a fülét is; oly vékony és oly remekbe metszett füle volt néki, az ilyen szép finom fülért diákkorom óta rajongok. Nevetett mindenre, akármit mondtam, s avval reagált mindig:

– Milyen kedves. Nagyon kedves, igazán.

És aztán a hajamra nézett:

– Most nyiratkozott, ugye, ma?

– Igen – mondom –, hogy annál csicsásabb legyek.

– Csicsás! – fölkacagott a plafondra, úgy tetszett ez a parasztikus szó néki. – Csicsás! Tényleg nagyon csicsás – és az orcámhoz ért, adott két pici pofont, és aztán gyengéden, mint a szellő, elsuhant a képemen a keze, halántéktól az államig.

Olyan jó volt ez, olyan öröm, élvezet. Megkérdeztem, szabad-e már rágyújtani. Cigaretta nélkül nincs boldogság.

De hát még a teasüteményből semmit nem ettem. És talán még egy teát is. Hát legálább bonbont. És tolja a bonbonos tányérkát, ő maga már egyet bekapott.

– Az én bonbonom a cigaretta – mondok.

– No az én kezemből enni fog. – A számba dugta a bonbont. Most már nem írom ide, de kérem, tartsák számon, hogy mindig nevet, nem a mondatai közt, csak úgy, hogy amit mond, az könnyű, kellemes nevetésbe van mártva.

Úgy nyaltam-nyeltem a bonbont, cigarettázva, hármát is muszáj volt az ujjai közül a nyelvemre venni. Kezéről az orromba lebbent a parfümjé: véletlenül ismertem azt a parfümöt, úgy hítták: *Sousbois*, s annak is az a klasszikus négyszögletes üvegecskéje volt, ibolyacsokrocska volt az etikettjére festve. A *Sousbois*-t is szerették Pesten; az első világháborúban, vagyis virágháborúban legyőzték, legyőzték az erős kompozíciók, tizennyolc után az ilyen finom, szelíd *Sousbois*-knak el kellett halniuk.

Az asszony nem cigarettázott, akkor még nem cigarettáztak a nők, alig lehet ugye elhinni.

Mikor aztán én a cigarettám elszívtam, odaütögetett maga mellé a díványra:

– Na csüccs le ide.

Áthelyeztem magam a díványra, úgy egy méterre tőle.

– Közelebb, pubi, közelebb. Ne féljen.

Biz én féltem. Bejöhöt a szobalány. Kicsit azért közelebb húzódtam hozzá.

Ő is közelebb csúszott, majdnem összeérték a térdeink. Combomra tette a tenyerét, másik kezét a vállamra, a túlsó vállamra, így nézett a szemembe, nevetve jó hangosan, akárcsak a gyávaságomért nevetne ki. S fölvitte a kezét hátul a hajamra, simogatni kezdte szép lassan, azalatt csak mosolygott rám, olyan arccal, mintha azt várná, hogy én beszéljek. Kuka voltam. Mosolyogtam én is, de nehéz volt a farkasszemet állni, forróságom a fejem búbjáig nyargalászott. Hát aztán ő szólalt meg:

– Kár, hogy nincs hosszú haja magának. Mondja, mért nem hordanak már hosszú hajjat az írók? Se a festők. Még a zenész se mind. Úgy szeretem azt a szép nagy művészhajjat.

Avval feleltem az asszonynak, amit már megtanulhattam a mi berkeinkben: a hosszú hajról lehet a tehetségtelen frátert messziről megismerni. Az igazi művész nem tart hosszú hajjat, se bársonykabátot nem hord már, ezeket a külsőségeket átengedi a műkedvelőknek meg a svindlereknek. Még a zenész is, amelyik hosszú hajjat hágy, az is arra gyanús, hogy avval a kopaszodását ellensúlyozza.

– Tényleg, ebbe van valami. De nekem, kedves, úgy hiányzik, hogy nem simogathatom lejjebb a maga hajját, így, a nyakában is, meg itt is, oldalt, a füléről hátra, úgy, ahogy a fiúk szokták a lányok hajját simogatni. Olyan drága érzés az, mind a kettőnek, nem?

Levettem a kezét, megcsókolni. S nem beszéltem már, úgy lángoltam, olyan buta lettem. Csak nyöszörögtem hálásan, elbűvölve.

Elkezde csavarni lassan a fejét, nyöszörgött ő is, nevetősen, utánozván engem, és közelebb, közelebb jött a fejével. A combját éreztem a combom mellett. Lehunyta a szemét, és azt súgta:

– Na, pubi, mit vársz?

A szája már, félig felhasadva, ott volt a szám előtt, mint a csésze, melyből innom kínál.

Átkaroltam a nyakát, megcsókoltam. És rögtön összeöleleztünk rendesen. Csókolózhattunk tíz percig. Az ilyen tíz percbe belefér az örökkévalóság. Egyszerre váltak el a fejeink, pihenni kellett, kilihegni magunkat. Álmos szemmel tekintett rám, elhúzta lassan a vizes száját édes mosolyra, s megint betette a két szemét, megint elkezdtek a csókot. Egy-két perc múlva hátrahanyatlott; derekán volt a karom, utána aléltam. Közben mint a röpke álmat, úgy láttam a pongyolának az elcsúszott szárnyán belül a bugyogó fehér csipkét meg a mezítelen lábászárát. Csókolóztunk tovább, csókolóztunk hang nélkül. A szívem olyanokat lökött, szinte fájt.

Egyszer csak elengedte a nyakamat. Fölemelkedett:

– Várjál, édes, rögtön.

Felállott, a két papucsot a lábára kapta; egyik a díványon volt, a másik lenn a medvebőrön. Sietett befele a szomszéd szobába. Mikor annak az ajtaját nyitotta, a hálószoba volt az; láttam a két összesimult ágyat, jelentéktelen magyar képeket a falon, az ágyak felett valami sötétséget, bágyadt Blondel-rámában, olyasmit, amivel mint régi olasz mester alkotásával csapják be a régiségkereskedők a vevőt. Ami bútort pillanthatam, fényes borult barnát, enyhén görbe lábút, az az volt, amire akkor azt mondták: chippendale. Persze nem figyeltem, nem érdekelt engem a bútortzat, oly kótyagos fővel fordul-

tam arrafelé; hanem eltevődnek a dolgok néha az ember fejében, ha nem is vette tudomásul azokat; én is csak másnap láttam így emlékemben a bútorokat.

Perc se telt belé, jött vissza, összefogva fél kézzel a pongyolát. Nekem borult, átölelte a nyakamat, mind a két szemem megcsókolta, s aztán a hajamba dugta az orrát, és súgta, mintha titkot súgna:

– Olyan jó szagú a hajad. (Hogyne, fejet is mosattam, bay-rummal.)

És édesen nyögdecselve adott négy-öt csókot a hajamba.

Ez mind álomszép, hanem nekem szörnyű gondjaim támadtak:

– Istenem, a szobalány nem nyithat be?

– Neem, neem, ne félj semmit.

No és az ura. A férj. Azt nem, valahogy nem mertem kérdezni. Csak azt tudtam kinyögni, hogy felöltöm, kalapom, pálcám kinn van az előszobában.

Megrázta vígan a fejét:

– Ne törődj semmivel.

És a számra nyomta a száját. Sokáig ott tartotta, teljes percig is talán. Leolvadt rólam. A papucsát a szőnyegre csusszantotta. A díványra dobta magát, háttal, és hátraengedte szép lassan a fejét, ahogy elfekszik a Balatonon a hátúszáshoz, és ahogy meghalnak. Széjjelesett a pongyolának a két szárnya. A meztelen Ég volt előttem, nincs több rajta, mint egyetlen felhőske.

No most, kíváncsi vagy, ugye? Mesélem-é tovább, ami történt?

Mesélem, igen.

Hát, kérlek, nem történt semmi se. Nem. Nem tudom, megijedtem; a szobalány, a férj, az előszobában maradt holmim, vagy tán valami zörejt hallottam, vagy a lelkemben keletkezett hirtelen valami, valami üzemzavar, mintha a gépezetben lazult egy csavar, egy rúgó, s attól megáll hirtelen a gép; nem tudom, s nem tudom, mi lehetett, úgy lángoltam pedig, mint a lángoló spanyolviasz.

Ó, türelmes volt az a kedves asszony, támogatott minden gyöngédségével, amit csak elképzelsz. Négy-öt pohárka cherry brandyt is belém diktált, azt is hiába. Nem nevetett ki, nem, sőt mikor aztán a végén kínomban és szégyenemben elsírtam magam, akkor ő szeretettel nevetgélt, csókolgatva, simogatva, s szólogatott lágy hanggal, gyógyítólag.

– Jaaj, jaaj, szegény kis cicám. Nem szabad búsulni. Semmi, semmi, én nagyon meg tudom ezt érteni.

És avval búcsúztatott, mikor azután illendőnek láttam elpályázni, hogy az lesz az okos, ha most három vagy négy napon át nem látjuk egymást, föl se hívjam, csak negyednap, de mindig, mindig gondoljak rá szeretettel. És megcsókolta a számat, és elkérte a zsebkendőm egy csöpp Sousbois-val megnedvesíteni, s a zakóm hajtókájára is dörzsölt egy picit az üveg dugócskával, hogy azt mondja, velem maradjon az ő illata.

Mégis, rettenetes csúnyán éreztem magam, mikor lementem az utcára. Még nem sötétedett be, de már égtek a lámpák; lehúztam, amilyen le csak lehetett, a kalapom; biztos meglátszik a szememen a sírás; rögtön le is mentem az úttestre, a járdán szembejöhöt valami ismerős, micsoda butaságot hazudjam néki, ha észreveszi a vörös szememet.

Rettentő csúnyán éreztem magamat, gondolhatni. Föl volt az idegzetem dülva, s gondolkozni is alig bírtam, mintha görcs fogta volna meg az eszemet. Úgy lépegettem meredő szemmel; ott pattogott szembe velem egy fiáker: ha le nem ordít rám a kocsis, biztos elkaptak volna a lovak, nem vettem azt a fiákert észre, akárcsak vak volnék. És aztán jobb felé meg bal felé kaptam a fejem, hogy ráismerjek Pestre.

Igaz, hogy a világon vagyok? Igaz, ami most velem történt? Életemben nem hallottam, hogy ilyesmi fiatal férfival megessék. Elöntött frissen a szégyenérzet, és így mace-rált ez a malheur, forróságom lett, olyan, akárcsak a Rudasnak a legforróbb gőzébe léptem volna be.

A Vilma királynő útra értem ki, vagyis a Városligeti fasorba, akkor úgy hitták; neki-borultam ott egy gázlámpának, mint a részeg, aki el akar esni. S azt a lámparudat ölel-ve, megint sírtam egy kicsit. Azután leültem a fasori padra, mert már visszaneztek rám egypáran, akik itt a lámpa előtt elmentek. Most is ellépett előttem férfi, férfi meg nő együtt, meg egy-egy nő is; le-lesütöttem a fejem, mintha csak kiolvashatnák a szememből a balesetet. Elvonult többi közt egy jóvágású asszonyka is előttem, magában; megnézett. Úgy ítélték, hogy nem lenne reménytelen dolog utána mennem. Sőt egypár másod-percig haboztam is, ne vállalkozzam-é. De persze veszteg maradtam; elképzeltetik, mennyire nem volt lelki diszpozícióm a kaland irányában. Emlékszem, elnevettem magam ebben a buta kínlódásban ott a padon. Komikus, ami velem most megesett, komikus. Ott ültem tán félóráig, elkezdtem borzongani, mert már esteledett. Akkor aztán sétáltam a fasorban fel-alá, akár nőt várnék. Mondhatom, régen éreztem magamat olyan hülyének; pöccengtettem a botommal a tavaszi szélről levert gallyacskákat; így mennek, akik mélyen elgondolkoztak; én meg elkezdtem az agyamat ellenőrizni, vajon mire gondolok? De nem sikerült egyetlenegy gondolatot letartóztatni. Lehet, azért ilyen üres a fejem, mert fáradt vagyok; a padról is oly nehezen emelkedtem föl, még vissza is pottyantam egy kicsit, ahogy az öregeket látni, kiknek mindig oly nehéz felállni.

Fáztam már a sétálásban; végre fölvettem a felöltőm, ezt is elfelejtettem volt idáig fölvenni, csak úgy lógott a karomon, ahogy lejttem vele. Negyed kilenc múlt csak; mit csináljak? Még a kártyához sincs kedvem. Se senkivel beszélni nem kívánok. Legjobb lesz bebújni ide a Cairo kávéházba, itt biztos nincs ismerős.

Két tojást kértem, éppen csak hogy éhen ne maradjak. Meg egy üveg sört. De még a sörhöz is kell valami kis kedvének lenni az embernek. Kortyoltam kettőt-hármat, a többi ott maradt. Fölvettem a székről azt az esti „Magyarország”-ot, kinyitottam. Az az empire óra, az a gyönyörű nemes empire óra, fene egye meg, biztos az az oka. Mert úgy hallgatott. Idegessé tett abban a csöndben a némaságával. Jární kell az órának, ketyegni. Gyötört az a megnémult empire óra. Az az oka, igen, a szobalány, az előszobában maradt holmim, meg a férj, aki hazajöhet, még csak ez a döglött óra kellett mindeh-hez. Az empire óra buktatott meg. Neuraszténiás vagyok, ez az alapja persze. Istenem, milyen szerencsétlen vagyok.

Hazamentem kilenc órára. Ilyen rendetlenség nem fordult elő az életemben, mióta pesti vagyok. Lefeküdtem; oly kimerült voltam, akárcsak kétszer megkerültem volna gyalog a Svábhegyet. Olvasni sincs türelmem. Ott feküdt pedig egy halhatatlan Dosz-tojevszkijem az éjjeliszekrényen, még ha reggel nyolckor másztam is haza, elolvastam még legalább óra hosszát. Ha jól emlékszem, Szász Zoltán hozta azt a törvényt, hogy azt mondja, aki reggel hét előtt lefekszik, nem lehet tehetséges ember.

Hiányzott az olvasás; hánytam magam jobb oldalról a bal oldalamra; addig hányko-lódtam, egyszer csak a fejembe állott a fájás. Halántékomba szoktam akkoriban a fejfá-jást kapni, csúnya valami ez a fiatalkori fejfájás, sokszor a legerősebb kombinált porok se bírják pacifikálni. Egész nap vagy egész éjszaka őrjti az embert.

Volt az éjjeliszekrényem fiókjában valami porom, meg se próbáltam most; ha már

szenvedek, hadd szenvedjek mennél jobban. Nem én találtam fel ezt az önkínzásban való kedvünk telését, de hűségesen szoktam beléhajszolni magamat.

A reggeli kapunyitást meg a letett tejeskannák koccanásait még hallottam; azután aludtam el valahogy. Aludtam délután ötig.

Kis adag boldogság

Szerkesztőm kedves, jó ember volt, nem csinált kázust belőle, hogy hiányoztam délelőtt (mert déli laphoz jártam be dolgozni), és be se izentem, hogy beteg vagyok. Még meg is sajnált, mikor délután a kávéházunkban elbeszéltem neki, hogy hogy kínlódtam egész éjszaka a fejfájásommal. És azt a jó tanácsot adta, ha máskor is rám szakad így éjjel a fejfájás, erős altatót kell bevenni, semmiféle altató nem árthat úgy, mint az álmatlanság. Néki, természetesen, szóval se árultam el, mibe fájt belé tegnap a fejem.

Egyetlenegy barátomnak meséltem el az esetet, velem egykorú, fiatal piktornak, őt szerettem a mi világunkban a legjobban. Könnyíteni kellett a lelkemen. Elmentem érte a Japánba, a festőkávéházba, ott tanyázott ő is ozsonnától vacsoráig; lecsaltam a Kéményseprőbe, kettesben vacsorázunk, én fizetem. Sétálván a Ligetig lefele, elmondtam néki, hogy jártam tegnap délután. Sajnál, de röhögött is, nahááát... és míg csak ott ültünk a Kéményseprőben, akármiről is diskuráltunk azután, el-elröhentette magát: naháát, öregem... nahááát... én is röhögtem; olyan szerencse most evvel a kedves pofával együtt lenni, úgy tudtam a blamázsomon derülni, mikor az ő vidám szemébe néztem, mintha, ami tegnap történt, valaki harmadik személlyel történt volna, nem énvelem. Különbem nem árultam el néki, ki volt a nő, csak annyit mondtam: valami privát. Nem is firtatta, tisztességes gyerek. Ővele ilyen baj soha meg nem esett. Vacsora után konfliktus csíptünk, mentünk a Stefániára kocsikázni, ez a piktor pajtás ötlete volt. Kaptunk pokrócot a térdünkre, mert elég hideg este volt; nem járt egy lélek a Stefánián, csak némelyik padon szállott meg egy-egy szerelmespár; még téli este sincs, hogy ne láthatna az ember legalább egypár cselédet itt kucorogni a szép szív szerelem képviselésében. Jólesett az az erős levegő a füst meg a sörszag után; jókedve volt az én Jancsimnak, jól belakott, és leszívott egy liter rizlinget; elkezdte azt az álmos kocsist biztatgatni, hogy kocogtassa a lovát, mert csak lépésben haladtunk.

Nemigen hajtott a kocsis a szóra, avval csábította végre Jancsi:

– Kapsz egy koronát a fuvaron felül, ha üget a bestia.

Öreg bácsi volt a kocsisunk, az illetet mindig tegeztük.

– Gyűh, nyee, nyeee! – ráncigálta a gyeplőt az öreg, a ló nem szívesen elevenedett, álmos volt az is.

Akkor az öreg az ostort mozgósította:

– Affenyegyenmeg, nem mégy? Gyűa, Helén!

Helénnek híjják a lovat; úgy elkezdünk kacagni, Jancsi hátravágta magát az ülésen, a lábát meg a levegőbe, úgy járt gyorscsárdást a két cipője.

Egy kicsit trappolt Helén, azután lépésbe lankadt megint; öreg ő is, mint a gazdája. Aki most újra verni kezdte Helént, igazán csúnyaság egy nővel így durváskodni.

– Ne bántsa – mondtam –, ne bántsa már szegényt.

Jancsi, az a kegyetlen Jancsi, az meg döfölte az öregembert:

– Rajta, rajta! Galoppba! Két kroncsit kapsz, ha galoppba megyünk! (Ezt mind az én kontómra!)

– Nyeeee, hő, Helén! – felállott a bakon az a vén hóhér, az ostort megfordította, nyelével kezdte azt a kiaszott gebét sújtani.

Muszáj volt a karját lefognom, hátraráncigálnom, hogy üljön le, vérig verte volna a szerencsétlen párát. De még mindig erőlködött, kajabált szenvedélyesen:

– Helén, Helén, hogy az a...

Mi meg úgy kacagtunk megint a Helén néven, az oldalamat éreztem már.

Boldogtalan volt az egész fiatalságom, amellet annyit nevettem húsztól harmincig, egy komolyabb természetű férfiúnak elég lett volna háromezer esztendőre.

Becsületére legyen mondva Helénnek: se az ostornyél, se a kocsis lehangosabb uszítása nem bírta a vágtaiba belécsalni. Jancsinak olyan jókedve kerekedett, elkezdett danolni. Volt egy tucat nótája olyan, mindig mulattatni tudott bennünket azokkal. Szolnoki fiú Jancsi, ott szedte Szolnok tájékán a dalait. Igen élveztem, amit most is énekelt, vagyis óbégatott keservesen:

*Idesanyám, mossa ki az ingemet,
Mossa ki az én pirosló véreimet.
Kilenc helyen, kilenc helyen
Varrta be a fejemet a főorvos,
Zsandárokkal ingerkedni de bajos.*

Pláne szerettem, tiszteltem a második nótát, azt én kértem, hogy danolja:

*Cukort adnék ennek a madárnak,
Hogyha megmondaná a babámat.
Mer olyan szépen ki tudja fityölni,
Melyik legény melyik jánt kedvelli.*

Ezt már vele danoltam, ezt a halk szavú nótácskát. Azután a vállára buktam Jancsinak, felsőhajtottam a csillagokhoz, kitalálja mindenki, mire gondoltam. És azokba a didergő csillagokba nézván, gondolatomban könyörögni kezdtem a jó Istenhez... de rögtön abbahagytam, nem tudom, nem szemtelenség-e ilyen ügyben az Isten segítségét kérni.

Ugye, mi olyan jóba vagyunk, kedves Olvasó, elmondhatom Neked bizalmasan, ami másnap, azaz a hölgnél tett látogatás után való harmadnap a Casino de Paris-ba történt; volt ott egy kis táncosnő, akihez nemrégén már intéztem egynéhány nyájas szót. Három óra tájban, mikor szabadult egy szeparéból, melléje telepedtem, elkezdtem néki szabályosan udvarolni. Ötör azután, akkor mehetnek haza a táncisták, hazakísértem az édest, és nála maradtam nyolcig. Evvel a kis szerelmeskedéssel nyugtattam meg magam férfiúi erényeim felől. Ilyen esetekben nem mentem már haza, gőzfürdőbe vonultam; fürdés után lefekhetett az ember egy órára; cipőjét azalatt kifényesítették, azután reggelizhettünk, borotválkozhattunk; tíz óra előtt frissen vonultam be a szerkesztőségbe.

Másnap délután aztán telefonoztam. Hogy örült! Nehezen várta már, hogy jelentkezem. És hogy holnapután menjek föl. Holnap, sajnos, nem lehet.

Ó, az a holnapután, az nagyon szép volt. Gyönyörű volt. Bánataim, kiábrándultságaim közt életemben sokszor idéztem ennek a délutánnak az emlékét vissza, nem árthatott annak semmi, ami azután történt a fekete szépséggel való barátkozásom napjaiban.

Olyan édes volt és olyan kedves volt az asszony, igazán, amilyennek elképzeltem, mikor megismerkedésünk után hazamentem, mikor már az ágyban voltam, és utolsó cigarettám füstjébe belémerengtem.

Megmagyarázta most, pihentünkben, a nyakam ölelve, suttogósan, mintha hallgatóznának, magyarázta, mi volt az oka a minapi malheurnek.

– Az volt a baj, drága kisfiam, tudod, nagyon hamar értél el engem, túl hamar. Belül még nem voltál elkészülve erre a nagy szerencsére. És még alig is ismertél, ugye, a lelkemben egy kicsit idegenkedtél tőlem, nem, nem, ne szólj bele, gyerekem, ez így van. Védekeztl, igen, mert az illúziódat, az ábrándodat el akarják rabolni. Én voltam a hibás, persze. Váratnom kellett volna téged egypár napig. De nagyon kíváncsi voltam rád. És én nem szeretem a faksznikat. No most tessék megcsókolni, legalább öt perce nem kaptam pusztit.

Mulatságos volt az asszony, vagyis most már jogom van csak Lolát mondani, ugyebár; nem Lolának hitták, de a Lola jobban is illett volna rá, mint az igazi keresztnéve. Ő már első nap tegezett, én meg magáztam. Persze buzdított a tegezésre, de ez nagyon nehezen ment volna. Először is tiszteltem mint feleséget, és valahogy közönségesnek éreztem a férfi meg a nő tegeződését. Pláne ez az asszony, ez a Lola idősebb is volt nálam; lehetett harminc-harminckét éves; nem éppen magas kor, de arra elég, hogy nekem imponáljon. Ez az érzésem mai napig megmaradt, hogy ti. húzódozzam az asszonyokkal való tegezéstől. Az urak vígan tegeződnek a barátaik feleségével, ha semmi nincs is köztük, csak ugyanahhoz a kompániához tartoznak. Kicsit meglep ez mindig engem. Nem tudom, beléjártszhatik ez is az én tartózkodásomba, hogy szegények gyereke vagyok; nem, nem szabadul az ember egy életen át attól az elfogódottságtól, ami megszállotta, mikor legelőször úri nép közé keveredett.

Igen, Lola tegezett, hanem per maga is szólott hozzám, a legmélyebb gyöngédség pillanataiban (én meg az ilyen pillanatokban tegeztem őt), sőt úgy is csinált néha, mintha harmadik személyről volna szó: jó neki, a drágának? Meg kényeskedve, kedveskedve szokott így kínálni: most ő kap egy bonbont. Vagy: most pedig rágyújt az édes.

Hogy semmi nyugtalanság, semmi félsz ne bántson, megmondta Lola, a szobalánya meg van nevelve, sose jön be, miután az ozsonnát felszolgált, csak ha csöngetnek néki. Az urától sincs mit tartani, az ügyvédi iroda az Andrássy úton van (valami másik ügyvéddel együtt működik), háromkor megy az irodába, onnan hat után a kaszinójába, haza sose kerül nyolc előtt, kivéve, ha színházat beszéltek meg, vagy meghívásuk van vacsorára, s hamarabb kell itthon lennie, hogy átöltözzék. És hogy az urának eszébe se jutott soha féltékenykedni. Úgy megbízik benne.

– Látod, cica, a virágodat is nyugodtan betehetem ebbe a pohárba, nem kíváncsiskodik majd.

Úgy bocsátott el, háromnegyed nyolc tájban, az előszobában még egyszer odahúzta a fejemet, és mind a két szemem megcsókolta:

– Hogy csak engem szeress, csak engem. Ha megcsókoljuk a kedvesünk szemét, nem fog tudni mást szeretni.

Milyen fellobogózott lélekkel léptem ki a kapun, micsoda büszkeség, boldogság öntött el, szép volna, ha le tudnám írni. Siettem, mintha sürgős utam volna. Mély lélegzeteket vettem. És kifeszültem, felvágtam a fejem, úgy, mint aki a Talpra magyart készül elszalválni. Jött ott rögtön a járdán szemben egy rendőri riporter, névtelen siheder, az a fajta szerkesztőcske, aki kollégámnak szereti az embert szólítani. Szépen kalapot emel, buk-

tatva a fejét, én meg, mint a bolond, kinyitottam a két karom, szervusz!, és megöleltem, és pofon csókoltam.

Soha persze meg nem állottam azelőtt, ha találkoztunk, és nem is tegeződtem vele. Azt hihette, becsíptem. A Körút sarkán meg a legelső lánynak (olyannak, akit Párizsban régente *peripatéticienne*-nek híttak, Hellas sétáló bölcsészei példájára), aki nyájasan megszólított, adtam egy koronát, ezek, szegények, boldogok, ha húsz fillért kapnak az utcán némelyik jószívú úrtól. És mindenkire ráragyogtam, aki szembejött a járdán; Istenem, ma is csudálom, hogy azok, akik szerelmesek és boldogok, azok is olyan közömbös pofával tudnak az emberek közt járni, oly szeretetlennel, oly részvétlen.

Fel-felnyílt a szám, mintha szólni akarnék vagy dalolni; egyszer-egyszer hangot adtam lelkesedésemben, csak annyit: aaa. Persze, nem volt ez szándékos, félig öntudatlanul engedtem a számra ezt a hangot. És aztán elnevettem magam, félhangosan, többször is; nyéríteni szerettem volna, mint a csikó, s nekiiramodni, nyargalni, olyan tüzes jókedvem volt, úgy áradt bennem az élet.

És aztán emlékszem, rágyújtottam, és eközben megéreztem a kezemen a Lola parfümjét. És szagolgattam a kezem fejét, le-lehunyt szemmel, így szoktam valaha kisfiú koromban mosdás után a kezem szagolgatni, olyan kellemes volt, olyan finom nekünk, szegény gyerekeknek, annak az olcsó kókuszszappannak az illata.

A szelet se felejtettem el, azt a lelkendező tavaszi szelet, elkezdett a fülem mellett suhogni, suhogni, mint a zászló, s aztán zendülni-zúgni, mert azt is tud, oly sejtelmes, rejtelmes zúgással, akár a telegráfrót; valami elbűvölt érzést kaptam: mintha hozzám szólna ez a szél, és mintha az én hírem vinné, szalad, szalad újságot a szerencsém, a boldogságomat.

Diszkreció

Úriasszony szeretőm van. Úrinő a kedvesem. Úrinő. Úriasszony. Így tetszett jobban: úriasszony. Ez mintha még előkelőbb volna. S szebb is ez a szó, élvezetesebb. Kóstolgattam a szót, szopogattam, úgy tettem, mint a gyerek, amikor nem tartja a nyelvén a cukrot, hanem a kezében van, és be-bedugja a szájába, két ajka közt végighúzza. Meg úgy voltam vele, mint aki likórt iszik, sajnál magától egy tisztességes kortyot, vagy az élvezést kívánja fokozni, s egy-egy csöppet ejt csak a pohárkából a nyelvére. Dolgozás közben, meg a levest nyelve, meg a füstöt húzva a cigarettából, előkaptam ezt a rangos és kéjes szót, egy-egy kis adagot merengeni rajta, sőt mikor olvastam is, fölvettem a fejem, a szememet lehunytam, úgy idéztem azt az úriasszony szót, és élveztem, nem gondolva hozzá semmit se. Még el is suttogtam magamnak, hogy halljam: úriasszony, úriasszony. És aztán válogattam, hogy szebb, hogy úribb: ha úgy fogalmazom, hogy úriasszony a szeretőm, vagy úriasszony a kedvesem, vagy úriasszony a babám. A legkedvesebbnek a *kedvesemet* éreztem, mindenesetre, hanem a legjobban csábított a *babám*, ezt hittem az igazán elegánsnak, egynéhány gavallért már hallottam, hogy úgy említik a nőjüket: a babám, és úgy tippeltem, hogy a gróffiak, bárófiak mind csak babámnak ejtik a nőt, akit elszédítettek, vagy akit bizonyos havi gáziért bérelnek.

Szeretném összeszedni apró adatait a külső-belső viselkedésemnek ezekben a napokban, mikor friss volt a Lolával való viszonyom. Igaz: a *viszony* szót is szerettem. Viszonyom van egy úriasszonnyal. Úriasszonnyal van viszonyom. Az addigi privát szoknyák esetében sose fogalmaztam így a gondolatomat.

Azokkal egyszerűen csak dolgom volt. Lolával viszonyom van. Olyan érzés, mintha tisztí rangot kap az önkéntes, aranycsillagot a nyakára. Lola lesz életemben az első, akivel majd szakítok. A többit csak otthagytam, szó nélkül. Képződtem, olvasmányok nyomán, hogy a végén lázas jeleneteink lesznek, drámaiak, sírni, zokogni fog, elájul, azután fényképet, leveleket küldünk majd vissza egymásnak. És aztán elszégyelltem magam, hogy már meg tudott a fejemben a szakítás fordulni. Mikor lesz még az, Istenem.

Igen, annak az emléke futott át az imént a homlokomban, hogy megkívántam egy finomabb fajta öltönyt, meg szerettem volna drágább ingeket, szebb zsebkendőket, meg még egy pár új cipőt is. Kicsit elegánsabbnak kell lenni egy úriasszony babájának. Szabó, suszter régen nem láttak egy vasat se tőlem, nagyon utáltak már, szó se lehet róla, hogy még valamit felírjanak. Honoráriumot, előleget mindig elkártyáztam, tartoztam az összes főpincéreknél. Tíz-hús koronánál többet különben sem adnak az embernek. Nagy bajomban Gergely Pista bácsihoz fordultam. Annál a lapnál dolgozott Pista bácsi is, amelyiknél én. (Félek, hogy nagyon felejtik már elfele Gergely Istvánt, azt a gyönyörű és kellemes embert, aki poéta volt és vezércikkíró, zenekritikus. És nagy kártyás, nagy szerelmes, regényhős. Tudtuk Gergely Pista bácsiról, hogy mindég adnak kölcsönt néki kisebb bankoknál, muszáj adni ilyen szép és híres embernek.)

– Hol térdepeljek le egy kis bankkölcsönért, drága Pista bácsi?

– Mennyi kéne?

– Vagy háromszáz korona.

– Megállj csak. Eredj el, fiam a Tűzhely Szövetkezethez. Annak az igazgatójával talán lehet beszélni. Ne sírjál neki, akkor vasat se ád. Legjobb ancúgod vedd fel, és lakkcipőt. Kesztyűd van, ugye, a kesztyű a kezedbe legyen. Azzal kezded, legyen szíves, fizettesse ki a konflisodat, a kocsis nem tud visszaadni. Vedd elő ezt a húszkoronást, hogy lássa, van pénzed, ne, a húszkoronást átadom erre a célra, visszaadd, gazember, mert agyonváglak. Megkínál majd cigarettával, princeszsásza van, nem veszed el, bocsásson meg, nem tudsz szívni, csak egyiptomit. Kihúzkod rögtön az egyiptomi dobozt, visszakínárod. Ennek a piszkos kis haramiának imponálni kell.

Igaza lett Pista bácsinak. Úgy ítélte tudniillik, hogy a Tűzhely nem ad majd háromszáz koronát, legfeljebb kétszázat. Pedig két kezesem is volt a váltón. Egyik maga Pista bácsi. S persze, szörnyű nagy kamatra kaptam azt a kis kölcsönt.

Amit különben sohase fizettem meg: az első törlesztés előtt megbukott a szövetkezet, az igazgatót bezárták.

Egy délután elvittem Lolához Verlaine-t, felolvastam néki olyan verseket, amelyekért a legjobban rajongtam. Itt-ott meg kellett egy szót magyaráznom; tanult Lola franciául, de elhanyagolta ezt a gyönyörű nyelvet. Különben élvezettel hallgatott, a hajam simogatva gyengéden, és egy-egy gyönyörűen zenélő sort négyszer-ötször elsuttogott behunyva szemmel.

Megkérdeztem, ki a kedvenc költője.

– Tudja isten, nem is gondolkoztam még rajta. Leánykoromban Kiss Józsefet nagyon szerettem. Meg Farkas Imrét.

– De most kiket szeret?

– Téged, csak téged. Mm...

Meg kellett csókolni. A költészet abbamaradt.

Nem láttam könyveket Lola körül, ez bizony fáj egy kicsit. Se az ura ágya mellett az éjjeliszekrényen soha könyvet nem láttam feküdni. Vagy elviszik onnan reggel? Képte-

lenség volt az én szememben, ma is az, hogy polgári rendű valaki olvasás nélkül aludjék el.

A magamfajta a barátaival legtöbbit az olvasmányairól beszélget. Lolához is lelken-dezve szaladtam Balzacról meg Tolsztojról referálni, meg Flaubert-ről, ha új Flaubert-t olvastam. Lázítottam, muszáj elolvasni néki ezt, azt, amazt a halhatatlan szép könyvet. Igen, igen, csak hozzam el, majd, bár el se képzelhetem, mennyi dolga van mindig. A vicceket, azokat roppant szereti, ahányszor tiszteletemet tettem, megkérdezte, hoztam-e valami jó viccet. Óriási nagyokat tudott mindig kacagni.

Bizony nem esett jól nekem, hogy Lolának nem olyan életszükséglete a könyv, mint azt egy művelt úriasszonyról gondoltam volna; de ez a csalódás csak az eszméletem mélyeiben foglalkoztatott, azt, hogy ártott volna az illúziómnak, nem mondhatom, annyira rajtam volt az én szép úri kedvesem bűvölete.

Tudtam, éreztem, természetesen, hogy a legszentebb diszkrecióval tartozom Lolának, az úriasszonynak.

Volt már eset rá, több is, hogy diszkkrét voltam: mikor ti. szégyeltem volna, ha kisül, micsoda méltatlan nőkkel szerelmeskedem.

Pedig most milyen büszke lehetnék, ha tudnák ezt a barátságomat, hogy irigyelnének Lolát látván, és mennyire imponálnék! Fáj, hogy erről a dicsőségről le kell mondani. Kárpótol majd a magam finom, szép érzése, olyan díszem lesz a diszkreció, mint ha gyémánt nyakkendőűm lenne, olyan értéknek és olyan szépségnek fogom magamon érezni.

A mi berkeinkben, ott aztán nem volt divat a diszkreció! Azok az ifjú szerkesztők, akik kritikusok voltak, vagy már novellát is írtak, szóval akiknek nevük volt, és akik barátok voltak, azok mind a nőket elárulták egymás közt, és a legrészletesebben számoltak be egy-egy kalandjuk felől. Kötelesség volt ezzel egymást szórakoztatni. Ez mind élet, irodalom és ez a legeslegszentebb szentség.

Valamint szenvedély lett a kompániában az éjszakai álmainkat mesélni. És rávetettük magunkat az álmokra, fejteni, magyarázni. Akkortájtban ragadtak el minálunk is a Freud atya tanai.

Kivált két barátunk volt olyan tüzes, nem hagytak békét senkinek, aki fiatal szerkesztőt, piktort, muzsikust, színészt valami nővel láttak, az asztalukhoz hívták a New Yorkban, leültették, és rögtön: ki az illető nő? És hogy kezdődött az ügy? És hol tartanak? Amelyik ifjúnak nem akaródzott vallani, annak az inkvizítor az álla elé tartotta a tenyerét, úgy biztatgatta:

– No, öregem, pökd ki.

Vagy:

– Ide csurgassa, fiam.

(Tudtuk egy népszerű detektív felől, az vallatta így akkoriban a gyanúsítottakat, a markát odatartva: köpjél, pajtás, köpjél!, egy-egy izmos pofonnal is bátorítva azt a szégyény tettest.)

Amellett hordta az ember áhítatosan a szíve titkát Sándor bácsihoz, Bródy Sándorhoz, úgy uralkodott ő felettünk, mint az indián törzs felett a kacika. Odatelepedhettünk az asztalához a New York erkélyén délután, ozsonnatájt. Semmi érzésünk, eseményünk, se boldogság, se bánat addig nem volt érvényes, míg azt Sándor bácsi előtt nem referáltuk. Ő ítélte meg a szívügyeket, betegséget, a betűvel való vergődésünket, minden problémánkat.

Önuralom kellett, mondhatom, hozzá, hogy Sándor bácsi előtt is elhallgattam Lolát. Nem mertem a szemébe nézni. A lelkiismeretem nem volt tiszta.

Szerellem, ó, szerellem

Május lett már; olyan üde volt az a május, délbe se lett igazi meleg, csak a nap sütött tündökölve, élvezettel tartották oda a napnak a képüket, akik a korzón a Buchwald-székekben napozni szoktak, a szemüket összehúzza. Olyan május volt, nem győzte az ember a levegőt beszédni, szinte vágyott arra, hogy szétszakadjon a melle, mikor lélegzik mélyen és még mélyebben, mert nem bír az ember a szabadság és boldogság vágyával, az álmaival, nem bír a szívével, lelkével.

Jaj, hogy nem sétálhatok Lolával, de gyönyörű lenne járni most kettesbe délután, alkonyatig, késő estig a Ligetet, a Szigetet, Budává menni, bujkálni, kézen fogva egymást a Várhegy bokrai közt, meg a Bástyára könyökölve nézni a zöldbe borult dombokat, azt az ismeretlen Sváborgszágot. Egymáshoz szorulva hallgatni, csak össze-összemosolyogni, merni az egymás szeméből a szerelmet, boldogságot. Vagy a propellerre ülni, amelyik Leányfalura visz; annak a fényes fehér hajócskának, hajókázásnak mindég oly ünnepi hangulata van, pláne, ha két szerelmes áll a propeller orrán egymást derékon fogva, s nézván előre a napfénytől csillagos vízre, két idegen, akiről itt nem tud senki semmit, se ők nem tudnak senkiről, semmiről, nem is a mi nyelvünket beszélik. Álomországba valók, utaznak a messze-messze Üdvösség szigetére. Hogy irigyeltem mindig az ilyeneket, ha könyvvel ültem a propelleren, hogy tiszteltem őket, akármilyen buták és műveletlenek. Magasztosabb szimfónia hömpölyög őbennük, mint a Beethovenéi; Goethénél, Danténál külön poéták ők, mert ők a Költészet; őbennük lángol és ragyog a legjobban az őrült tűz, ami az isten. Mert ők ketten a Szerellem.

Szerelmes szerettem volna lenni, azt érezni, hogy szerelmes vagyok Lolába.

Igaz lelkemre nem mondhatom, hogy voltam-e már vagy se valakibe szerelmes. Tetszettek sokan, hogyne, diákkoromban például közel se férhettem olyan lányhoz, aki a *flammém* lehetett volna; azok a bús merengések, amelyekbe estem, mikor tizenhat meg tizennyolc éves koromban egy-egy szép úrilányra gondoltam, és azok a mély sóhajtások, az nem éppen szerellem, ugyebár. Akiket azután elértem, az egy se olyan volt, hogy az álmom teljesedett volna. De mégis, nem akarom letagadni, szerettem egynéhányat egy kicsit. Meg olyan nő is, aki után csak sóvárogtam; hiszen az a vak epekedés, az is valami szerellem, nem?

Mi a szerellem, milyen mélység és milyen magasság az? Hány hőfok és hány karát a szerelem?

Szeretni akarom Lolát, ő megérdemli, mert úriasszony. Talán amit eddig érzek, az is egy kis adag szerelem már. Mondjuk, annyi, mint egy kuplé zenének.

Mindig jobban ragaszkodom ehhez az édes nőhöz. Tanulok is tőle, nevelődöm, mármint szerellem dolgában. Nem is sejtettem, mennyi tanulnivalóm van még.

Úgy hiányzik Lola némely nap, alkonyatkor, mikor olyan szép együtt sétálni, s némely este fáj, hogy nem lehetünk együtt. Nem csak arra a futó ölelkezésre kell nő; milyen jó mellette lenni, gyönyörködni benne, beszélgetni vele, lelkünket összeszűrni, élvezni a hangját s az illatát, mikor a kezét emeli, vagy közelebb hajol, és az ember orrát a parfüm meglegyinti. S milyen jó vacsorázni kettesben, rendelni néki, büszkének lenni az ő sikeres kalapocskájára, büszkének őrá mindenestül, mert ide-idesandítanak az urak, tetszik önagysága. Ő és színházba menni együtt, a két földszinti széken egymást mindig érezni, kezünket suttyomban összeakasztani, s egymásra pillantani néha, egyszerre; milyen titok az, milyen csoda, hogy másodperc késés nélkül pillant át a másik is, mikor az egyiknek eszébe jutott a párjára nézni.

Fájdalom, ezek az örömök az én számomra tilalmasak; diszkrétnek kell lennem, sejtetem se szabad, hogy én itt udvarló vagyok.

Azt mondom egy délután néki:

– Drága Lola, kérek valamit magától.

– No mit, mókuskám?

– A fényképét. Egy kicsi képet, akár csak valami Kodakot.

– Nohát... – elnevette magát, még a kezét is összecsapta.

– Fényképet, aranyom? Itt vagyok magam neked, minek az a fénykép?

Mondom, olyan keveset látom, és olyan sokat nem látom; jólesik majd nézni a képét, nézegetni. Megvallottam néki, mert olyan különös valami, s tudom, mások is ismerik ezt a tünetet, hogy néha, mikor az arcát magam elé képzelem, egyszer csak eltűnik előlem az arca, sőt van rá eset, hogy egyáltalán nem, pillanatra sem akar megjelenni a lelki szemem előtt. Pedig hogy kívánom!

Igen, ő is tapasztalta már ezt, ijesztő! Mi minden titokkal teli az élet, meghülyül az ember, legjobb nem gondolkozni.

– Olyan kicsi fényképem nem hiszem hogy volna; ami van, albumba van ragasztva. De majd kérek kópiát valamelyik fickótól, aki fotografálni szokott, ha kiránduláson vagyunk. A tárcámban hordasz majd, édes? – és megcsókolt, mert azt hitte, a fényképet a tárcámba kérem.

– Isten őrizz, elveszíthetem azt a tárcát. Az éjjeliszekrény fiókjában fogom tartani, rajtam kívül senki se látja.

Azt mondta, nagyon meg van hatva, hogy a fényképre gondoltam, hogy énbennem ilyen szép idealizmus lakik.

És aztán, emlékszem, rám támadt vidáman, miért nem hívom soha énhozzám. Csak szabad hölgyeket fogadnom? Úgy szeretné a szobámat látni, s talán illenék is, hogy néha ő jöjjön hozzám, hiszen az a rend a világon, hogy a nő járjon a kedveséhez.

Hű, azt aztán nem! Isten őrizz! Megláthatják. Sose lehet tudni, dolga lehet egyszer abban a házban valakinek, aki ismeri.

– Ugyan! Nem kell az asszonyokat féltetni, mindig ki kell tudni vágni magát egy asszonynak. Minden házban lakhatik varrónő vagy jósnő, annál voltam.

De nem, nem, nem engedem eljönni. Egy kicsit azért is nem, röstellném azt a közönséges hónapos szobámat.

Annyira mentem a diszkreciómban, hamarosan elmentem a New Yorkból, ha néha bejöttek oda Loláék színház után vacsorázni. Félttem, hogy odahívát az asszony az asztalukhoz. Fájt a szívem pedig, jólesett volna közel lenni hozzá. Odalestem; úgy tudtam élvezni, hogy a fátyolát fölcspentti az orra alá, mert egyet kortyol a sörből, amit már letett a pincér elébük. És élveztem a fejének azt a finom kényes kis buktatását, mikor a dekoltázsba lepillant. Ó, elveszték az idővel ezek a drága nüanszai az asszonyi életnek; nincs fátyol, merő meztelenség már a nő; s azt se látjuk, a járdán hogy fogják össze tanult ujjukkal asszonyok, lányok a szoknyát, hogy a bokát se szolgáltatassák ki a férfiszemnek.

Milyen mohón gusztáltuk, mikor kocsira szállottak a hölgyek, akkor egyik lábbal föllépve, látszik a másik láb a szoknya alól, néha térdig is látszik, ha csak pillanatra is!

Azért is nem érzem még, hogy szeretem az én Lolámat, mert nem tudok eleget reá gondolni. Sokat ülök a barátaim közt, még többet a baccarat-asztalnál. A kártyát, azt a gyalázatos kártyát, legalább azt kéne leszokni. Mennyi munkát, mennyi olvasást, meny-

nyi jó levegőt mulasztok; mennyi idő vész kárba, mennyi ifjúság és mennyi lelkem pusztul a kártyázásba. Nem is foganhat és nem mélyülhet valami nemes érzésem ebben a züllött állapotban.

Két napig nem mentem fel az Otthonba. Szentnek kezdtem magam érezni.

Harmadik nap nem állottam; fölmegek, mondok, de csak egy órára.

Nem lehet rajtam segíteni.

Igen, a minap, mikor a New Yorkban volt Lola, egy jóképű szőke fiú is ült az asztaluknál, monoklis; oly szemtelenül csillant-villant az a monokli Lola felé, s ő is, az asszony, szemmel láthatóan nyájásabb volt az új ficsúrhoz, mint a másik két ipséhez, akik velük ültek. És még azt is észre kellettennem, hogy beléereszti Lola a pillantását a szőkének a szemébe, olyan illanó módon, ahogy az én szemembe látogatott volt a kaszinóban. Nagyon nem szerettem ezt látni. Rögtön meggyűlöltem azt a monoklit. És Lolára is dühös lettem. Hanem a sötét dühömbe valami kis öröm is beléragyogott: nini, féltékeny vagyok! Azám, eljutottam a féltékenyséig. Nem lehet már a szerelem messze. S igyekeztem mindjárt úgy magyarázni a Lola csábító munkáját, hogy csak hódítani akar és nem hódíttatni, mindig kell a siker néki, mint a színésznőnek; hiszen szinte minden takaros asszony űzi ezt a játékot; és talán az urát is mulattatja az én Lolám azzal, hogy bűvöli a hímeiket.

Mulatságos: az urának is volt monoklija, de csak vasárnap. Hétköznap nem láttam a szemén; ha bejöttek a New Yorkba. Szóba hoztam Lola előtt a monoklit.

– Igen – azt mondja –, hiába csúfolom érte, felrakja azt a hülye monoklit minden vasárnap, meg hordja karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor, meg ha lóversenyre megyünk, meg ha fürdőhelyen van nyáron. Ilyen majom.

Összeadhattam aztán Pesten egész típust azokból az ábrándos polgárokból, akik vasár- és ünnepnap monoklit húznak.

Közeledem a szerelem felé, közeledem, mint a hajó az Aranyszarv felé. Szigorúan hű vagyok Lolához. Megígértem annak a kis táncistának, akit meséltem, hogy fölmegek másnap a kaszinóba: nem mentem. Azóta se mentem, félni kellett, hogy megint hazacsábít, nagyon kedves kis bogár volt. Aztán meg ostromot indítottam volt egy színházunk pénztáros hölgye ellen, már egypár este belátogattam hozzá az előcsarnokba, kezdés után, mikor egyedül kuksol ott a ketrecében; özvegyecske, a könyveket imádtta; vonzott hozzá, hogy színháznál van, de civil; ami még jobban ingerelt, az az, hogy a szép fehér bőre teli van szeplővel. A szeplős nő mindig is érdekelt; ez csak nem perverzitás? De jött a kaszinóban való felolvasás és Lola, többet nem jelentkeztem a pénztárnál.

Meg azután dolgom van a kabaréban, meg főpróbára megyek; ilyenkor mindig ütközik az ember kezdő színészlánnyal, növendékkel; némelyiknek még ilyen gyönyörű májusban is lakatlan a szíve, s oly repesve várja azt a valakit, akit méltónak ítélhet kvártélyosának lenni. S jön a járdán legalább minden negyedórán olyan guszta leány, az ember felkapja rá a fejét, és utána is fordul; nincs támadó szándék az emberben, csak konstatálja a lány arcának a bájos voltát és valami kis egyéniségét, meg konstatálja hátulról, hogy a testalkata milyen elfogadható. A lánynak illik közönyösen tovalépkedni, de megesik, hogy ügyesen rávillant egy mosolyt az emberre, vagy hogy visszafordítja a fejét, mikor utána néztél, az ilyen pillanat bevezetése lehet egy kalandnak, egy hosszú szerelemnek, akár egy boldog vagy szerencsétlen házasságnak. Akad olyan lány is, aki megsértődik attól, a buta, hogy megnézték, félrerántja a fejét, csúnya grimaszt ad, eset-

leg végigméri büntetőleg az embert, sürgősen; ó, kaptam eleget én is életemben ilyen kellemetlen tekintetet, mikor pedig én se akartam semmit, csak odapillantottam a lányra, meglepődötten, üdülni, szépet élvezni, egy kis témátlan álmot látni. Mi volna itt illetlen, tolakodó? Hiszen ez bók, hódolat, sőt egyenesen istentiszteletnek vagyok ezt hajlandó mondani. Egy szép kutya sose morog az utcán arra, aki szeretettel megnézi.

Csak azt akartam mondani, eszem ágába nem volt most reagálni szívélyes visszánézésekre, idelopott mosolyokra. Nem kérek a szerencséből, köszönöm, senki nem kell, Lola kell csak, mindennap több Lola kell.

Májust írtunk már, de némelyik este még koncertre lehetett menni. Ó, azok a nagy zenék elmélyítik majd a szívemet. Hát elmentem mind a koncertre, hallgattam Csajkovszkijt, Bachot, Beethoent; jó hátra ültem mindig, hogy valamelyik zenekritikus mellém ne telepedjék (gyéren ülnek már ilyen meleg esteken a teremben), hogy ne zavarjon senki az áhítatomban, a nosztalgiámban; becsuktam a szemem, úgy adtam át magam mindig a szentséges szimfóniának. Lolára gondoltam, természetes; kigomboltam a lelkemet, zúduljon belé a fény, a tűz kapjon belé, lángoljak, rajongjak, lázat kapjak; valami csodálatos megrendülést vártam, valami bibliai felmagasztosulást vagy az életérzés boldog megvadulását, valami őseemberit. Azt vártam, vízióim lesznek, hallucinációim. A vége mindig az lett, sőt már a közepe, hogy elaludtam. Minden szimfóniás estén elalszom, nem vagyok zeneértő. (S mindig restanciában vagyok az alvással.) És aztán, biztos mással is így történik, mikor nagyon el akarok vonatkozni, átszellemülni, akkor az isten tudja, micsoda gonosz szeszélye ez az agynak, csak azért is észreveszek mindenféle buta dolgot ott közel, egy előttem ülő bácsi nyakán a keresztvágást, és az foglalkoztat, meg ennek a csúnyácska lánynak itt oldalt tije van, az orrát rángatja; azt kezdem figyelni, s el próbálom képzelni az ő ismeretlen életét. Hiába vergődöm magamba, hogy hagyjam már a fenébe, nem sikerül, nem, nem, megint csak visszánézek arra a profilra. Meg a jegyszédő duruzsol odakint az ajtónál valakivel; kényszerít valami, hogy füleljem. Az egész hangulatom tönkre van persze téve.

Mire emlékszem még? Igen: emlékszem, azt hallottam valakitől, hogy a szerelem akkor kezdődik, mikor álmodik az ember a nővel, végződni pedig akkor végződik, mikor elfelejtjük a nő telefonszámát. Nohát, vártam, vártam, hogy álmodom egyszer Lolával. És álmodtam is csakugyan: de olyan jelentéktelen hülyeséget álmodtam, a New York előtt mentem el, láttam a forgóajtón kifele jönni Lolát más nővel, és férfiak is tolakodtak ott. A tünedező alakok közt elveszett Lola, s aztán mikor újra megláttam, bajusza volt, olyan kifent bajusza, mint a cirkuszigazgatóknak. Mit jelenthet ez? Semmit, az ilyen butaság nem számít. Ha tudnának a barátaim Lola felől, biztos nem merném elmesélni nekik, szégyelleném. Szóval, ez az álmocska még nem a szerelem.

Azért néha reméltem, képzelődtem; emlékszem, egyszer például a villamoson voltam, újságot olvastam. Egyszer csak Lolára kezdtem gondolni, mert holnap fel kell hozzá menni. Észrevettem már előbb, hogy a szomszéd belésandít az újságomba. S hirtelen az arcomba néz az az ember, türelmetlenül, hogy mért nem lapozok már átal? Még pardont is rebegtem zavaromban. Kiestem abból a szenzációból, amit olvastam, Lola miatt. Ez szép, ez már valami, ó, istenem!

Vittem néki könyvet, már másodszor. Az első valami Balzac volt (magyarul), a Cousin Pons, ha jól emlékszem. Nem volt hozzá türelme; másodszor a Manon Lescaut-t adtam oda Lolának, ó, milyen kezessé teszi majd a szívét ez a szépséges szomorú regény, százszor többet kap a könyvből, mint ha az Operában látja a Manont. Milyen jó lesz, milyen édes, Manonról meg Des Grieux-ről beszélni vele.

Valami tíz napja kapta a könyvet, felét se olvasta még el. Borzasztó, igazán, mennyi elfoglaltsága van egy asszonynak. Szabóné meg hajápolás, meg gyöngyfűzőnő, meg a köteles látogatások, barátnékkal való randevúk, zsúrok, az a sok öltözködés, és még az édesanyjékhoz is minden másodnap felszalad. Anyjának olyan rossz szokása volt, bejelentetlenül jött mindig a lányához, Lola aztán leintette, s ő jár a mamihoz azóta; azért is, azt mondja, mert fogalmuk nincs a mamáknak, milyen drága az idő, elülnének déltől késő estig az embernél.

Igaz: arra is emlékszem, ezekben a napjaimban hogy sajnáltam azokat a csúnya s jelentéktelen fiúkat, akiknek semmi dolguk nőikkel nincsen. Akik mindig hallgatnak, mikor asszonyról, lányról beszélünk. Akik csak az úgynevezett örömeánnyokkal ölelkeznek. Hogy nem jajgatnak ezek szegények. Hogy bírják így az ifjúkort, mikor az ember főfoglalkozása a szerelem kell legyen.

Egy délután szép, finom émail kezelőgombbal lepett meg Lola.

– Úgy megtetszett, megvettem neked, cica.

(Igen egyéni valami a mi barátságunkban, hogy ő cicázott engem, a fiút.)

Nagyon meghatott a Lola figyelme. Kicsit zavarba is jöttem. Hogy is jutott eszébe, milyen alkalomból.

– Abból az alkalomból, cicám, hogy se névnapod nincs, se születésnapod.

Ilyen kedves ez a Lola.

Május vége felé meg avval rukkolt elő, nyaralni megy egy hónap múlva, milyen rossz lesz egymástól távol lenni. Vagy szabad lehetek én is júliusban? Hát hogyné. Éljen, hát jöjjenk én is oda, ahol ő lesz. Valószínűleg Toblachban, az valami búbajos hely, Tirolban valahol. Persze nem az urával szoktak nyaralni. Egy édes barátnéjával mennek együtt, tavaly is avval volt; annak is külön nyaral az ura.

Föllelkesültem. Ó, de kellemes lesz. (Annyi előleget szedek majd fel, amennyit csak tudok.) Csak attól ijedtem meg, hogy abban a Toblachban pestiek is lesznek, megláthatnak együtt. Hát aztán, nem lehetek én is ott véletlenül? Nem, nem, hogy kerül a magamfajta Tirolba, hacsak nem egy szép néni kedvéért ment oda. Mennyivel szebb lenne valamelyik kis erdélyi fürdőhelyre menni, amelyik nem divat, amelyiknek még a nevét is alig hallották Pesten, ott szép igazán együtt lenni, erdőben lakni, fából való csöndes, kedves kis villában, hegyi patak morgása mellett aludni el, az erdőt járni, a néppel ismerkedni, madarakkal, virágokkal is megismerkedni nekünk kettőnknek, igazán egymást megismerni, lelkünk fenekéig, azt Pesten ebben a felületen, mindig sietős életünkben sose fogjuk elérni. Menjünk abba a tündér Erdélybe, meglátja, milyen szép lesz ez a nyár, akár valami szépet álmodnánk. A barátnéjáról szívesen lemondok. Tetszett a beszédem Lolának, kicsit elábrándozott. Hát majd meglátjuk. Meglátjuk, mókuskám. Hiszen még ráérünk. Biztos Erdélybe megyünk, és kettesben leszünk, ó, de várom, de nagy élmény lesz, de szenzációs; olyan lesz, mint a Nyugatban egy finom, szép novella, amelyikben nem történik semmi, csak ami a lelkekben történik. Erdélyben hajt ki majd a virág a szívemen, az a szívemnél pirosabb rózsa, a szerelem.

És azután, ősz felé majd, bebúvok esténként valami messzi, rosszul menő kávéházba, versciklust írok Loláról. A Nyugatba írom majd, oda fog illeni, megírom, a mélysége-sebb motívumok mellett, mindenféle kis egyéniségét, a nevetését, a gyönyörben nyögött félszavait, a kelméket, amelyeket szeret, öntudatlan mozdulatait a tagjainak, bátran megírom, és a körme pici fehér holdjait, meg azt a fekete félholdat is, az imádott huncutkáját; nem, azt nem, ráismerhetne valaki.

Szörnyű meglepetés

De milyen!

Május végén egy délután találkoztam az Andrássy úton Nett Nándival, a tervezővel. Ez is piktornak indult, de nem jósoltak valami jövőt néki. Ő maga se; le is tette a palettát, elkezdett bútortervezéssel, lakásberendezéssel foglalkozni. Úri nevelés volt Nándi, ízlése volt, értett a szép anyagokhoz. És szép fiú is volt, elegánsan öltözött, zsúrra, vacsorára járt; félig a civil társaságban élt, félig a művészvilágban. Fölment minden nap a Fészekbe, meg a Japánba is sokszor benézett, a régi jó pajtásaihoz, akikkel együtt cigánykodott Párizsban, Münchenben.

Mindig „megvágta” a fiatal zsenik Nándit; jó gyerek, ád mindenkinek. Azt mondják, nagyon sok pénzt keres. Még harmincéves sincs. Borzalmas, hogy valaki már ilyen fiatalon gazdag. Magamnak lelkiismeret-furdalásaim vannak, ha egy teljes hétre van pénzem. Mintha valahogy ez nem volna becsületes dolog.

Nahát, mikor kezdet fogtunk, nem engedi el Nándi a kezem, még ránt vagy hármat:

– Gratulállok, öregem. Ejha, ezt már szeretem. Ügyes fiú vagy – és beléragyog a szemembe, lelkesen, vidáman.

– Nem értelek.

– Ugyan. Bizonyos fekete delnő. Hogy is hívják? – És megmondta Nándi a nevét is, az ura nevét.

Szememet-számat eltátottam. Hallottam én ezt igazán, amit most Nánditól hallok?

Mikor magamhoz tértem, azt tudtam csak nyögni:

– Viccelsz, öregem.

– Na, csak ne affektálj, fiam – azt mondja, s megütögette szeretettel a karomat. – Nem is tudtam, hogy ilyen nagy szívödöglesztő lettél. Szép nő. És remek figurája van. Már mutatták nekem is valahol.

Még mindig támolyogtam, igazán, alig bírtam a lábamon megállani.

– Ki mesél neked ilyeneket?

– Nem mindegy? Egy zsúron hallottam, harmadnapja. A Finoméék zsúrján.

– Ki mondta?

– Egy asszony.

– Ki az?

– Tudom is én már, melyik volt. Mit dühöngsz? Inkább örülj, te vadszamar. Kézről kézre fognak a hölgyek adni.

Egy asszony mesélte Nándinak. Asszonyt meg se pofozhatok. És az az asszony, az kitől hallotta? Hogy nyomozzam ki azt az asszonyt? És aztán mit csinálhatok?

Ott hagyott Nándi, röhögve. Ott hagyott a járdán, abban az iszonyú lelki zavarban, kétségbeesésben. Nem tudom már, hová akartam akkor menni, megfordultam, hazamásztam. Ilyen állapotomban úgyse tudok senkivel beszélni. Levágtam magam az ágyra, hanyatt, fölmeredtem arra a fakósárga mennyezetre, arra a Szaharára, melyen nem fogok oázist találni. Azon a sárgaságon sötét titokba furkáltam a szemem: hogy tudhatta ezt meg valaki? Hogy sültetett ki, hogy került ez az én dolgom a Finoméék zsúrjának a pletykái közé? Szent isten, és hány mindenkinek adta már tovább az a gaz nő, meg más is, akinek elpletykálták. Egész Pest tudhatja már, mindenki, aki Lolát ismeri, meg aki magamat ismer!

Evvél a hülyítő gondolattal vergődtem az ágyon, vergődtem fizikai értelemben is, emelgettem és ráncigáltam a fejem, mintha ki akarnám a nyakamból szakítani, és dobtam jobb felé meg bal felé, mint álmatlanságunkban szoktuk csinálni, meg egyik kezemmel a másikat markoltam és mángoroltam. Azután felállottam az ágyról, nem bírtam

tovább a fekvést; járni kezdtem sebesen, fel-alá, nyolc lépést lehetett a szobámban hosszába megtenni. Éreztem, hogy forró a fejem, és a két tenyerem is forró, mint az algebraórákon valaha, mikor feleléstől kellett rettegnem. El-elnyögtem magam abban a ködös gondolkodásomban, és minden percben kiszaladt a számon halkan: istenem és istenem, istenem, azután izgalmamban hangosabban és még hangosabban és szaporábban, hét-nyolcszor szinte ordítottam, hogy istenem, istenem, istenem!

Meglátott tán egy ismerős, mikor a házukba bemegyek vagy mikor kijövök azon a kapun? Hogy találhatja ki valaki, kihez megyek, azaz kinél voltam? Egyáltalán hányan tudhatják, hogy Lola abban a házban lakik? Abban a házban engem nem ismernek; nem találkoztam egyszer se a lépcsőházban vagy a folyosón olyan valakivel, akit ismerek, és akinek szintén dolga volt akkor abban a házban. Azt se láttam soha, hogy kikukucsálnak valamelyik lakás ablakán, mikor Loláékhoz becsöngetek, vagy mikor kibocsát a szobalány. Az a szobalány, az csak nem árult el? Á, nem, azt hiszem, nem is tudja a nevemet. És különben is úgy nézem, szereti az asszonyát; tudom, Lola jó hozzá, csak nem fog az a lány az asszonya ellen ilyen csúnyaságot elkövetni. Igaz, a telefont egyszer kihallgathatta valaki, akit véletlenül bekapcsoltak a vonalba. Az az idegen éppen olyan valaki lett volna, aki ismeri a Lola hangját, meg az én hangom is ismeri? Ez egészen fantasztikus volna. De, mondjuk, ez esett volna meg: az a mi telefonunk olyan ártatlan pár mondat volt mindig, abból nem kellett az illetőnek mindjárt a legrosszabbra, vagyis a legjobbra gondolni. De annak elég lehetett azt hallani, hogy: négykor vagy hogy: fél ötkor. Mi másért megy föl egy asszonyhoz egy ifjú hím, mint szerelemért. Pfüj, piszkos, aljas világ.

Eszembe jutott az is, negyednapja az Otthonból egy kedves színészemmel mentem el vacsorázni; szeret nekem a vidéki múltjából mesélni, mert én olyan jó hallgatója vagyok; csuda ízesen mesél, és oly mulatságos dolgokat, sokszor fuldokolnom kell a kacagástól. Nagyon borozhatnékja volt a színművésznek, illeté vele tartanom, részeg lettem, mint a csacsi. Csak nem fecsegtem ki néki Lolát részegségemben? És csak nem ő az, akinek ezt a szerencsétlenséget köszönhetem?

Elnyargaltam este ahhoz a színházhoz, nekiestem, mondja meg becsületesen, nem beszéltem-e tegnapelőtt este egy nőről?

Nem, szót se. Emlékezném pedig, színjózan voltam, két litert szíttam le, annyi még nem árt meg. Miért kérded? Ki az a nő, valami baj van vele? Nincs semmi baj. Ha talán álmomban beszéltem ki Lolát, azt ki hallhatta? Ha úgy ordítottam volna, hogy az azon a sűrű falon áthallatszhatik, hát arra a hangra biztos fölébredtek. Nem, nem, butaság. Nem tudok már mit gondolni, szét akar szakadni a fejem.

Szurkoltam erősen, mikor este bementem a kompániámhoz a New Yorkba. Jaj, ha ezek is megtudták valahonnan, jaj nekem. No nem, itt még nem tudnak semmit. Ki se nyitottam ott köztök a számat, csak fordítottam a tekintetem egyikről a másikra, aki beszélt; figyelni nem bírtam, csak az én ostoba bajomon járt az eszem.

És képzeljék, másnap föl kellett menni Lolához.

Tyhű, de félttem, de reszkettem. Hátha már ő is tudja, hogy tudják; hátha akadt egy jóakarója, aki elárulta néki, hogy a titka kipattant, vége a becsületének.

Úgy vert a szívem, mikor becsöngettem, rászorítottam a tenyerem a szivarzsebemre, mintha avval lecsöndesíthetném. És össze kellett magam szedni, a képem nyugodt legyen, sőt vidámnak lássam. Míg a szobalány kijött ajtót nyitni, még az a csúnya rettenet is általnyilallott bennem, hogy úgy járhatok ma is izgalmamban, ahogy legelőször, mikor Lolát megviziteltem...

Hát, hát nincs baj. Vagyis a baj megvan, csak Lola nem tud még semmit.

Csurom jókedve volt ma, ruhája készül, délben volt a szalonban próbálni, tündérszép lesz, alig várja, hogy lássam majd abban a virágos japonaise-ben, most lopta el azt a modellt Párizsban a directrice. Pukkadni fognak a divathölgyek!

Csőppet se érdekeltek akkor még az asszonyok ruhái, a japonaise-eken, charmease-ökön, a legszebb crèpe-eken és brokátokon túl csak a testét láttam, vagyis képzeltem a nőnek. És abban a lelkiállapotomban úgy hallgattam ezt a lelkesedést, akár egy vádlott az ügyészt hallgatná. Megérezhette, a hangomon talán, vagy a szemem árulkodhatott, megérezte, hogy nehéz lélekkel ülök ott szemben vele; megcirógatott, a szemembe hajolt nyomozni, úgy vallatott:

– Mi lelt ma, cicám? Mintha valami bajod volna. Megbántottak? Vagy talán nagyon beteg valakid; anyád vagy testvéred? Mondd meg szépen nekem.

Fájt a gyöngéd kedveskedése, fájt, gyötört. Dehogy nézel ilyen édesen rám, dehogy, ha megtudod, hogy be van a neved mocskolva, hogy nem vagy már tisztességes asszony. Mi lesz ebből, istenem!

Egész délután olyan extra gyöngéden kezelt, mintha csak azt akarta volna, hogy még jobban szenvedjek. A díványon a képemhez tapasztotta az orcáját, elkezdett a fülembe sutogni, odalehelt meleg csókocskák közt, nevetős és nyögős, kislányos hangokon:

– Szeret egy picikét engem? Icikét-picikét. Icurkát. Iccipicurkát. Csak olyan picipicit, mint az a pirinyó cachoucukorka.

Érdekes, csak olyan pirinyó szerelmet kíván, aki az első pásztoróránk után avval csókolta be a szememet, hogy más nőt ne szerethessenek. Mi ez? Talán csak a szívnek a szívvel való kacérkodása, azt várta tán, hogy hevülve vallom majd, lázasan, hogy nem icipicit szeretem, hanem nagyondenagyon, a többi nőt nem is látom, és hogy inkább meghalok, semhogy tőle elszakadjak. És el akart bájolni evvel a szépséges női alázatával, még jobban evvel magához kötni. Vagy a fénytelen hangulatomból olyat sejdített, hogy talán unni kezdem már a barátságunkat, és ezért volt ilyen alázatos, szinte meg akarván nyugtatni, ne féljek tőle, nem szándékszik egészen birtokba venni, nem számít rá, hogy hosszú évekig mellette maradok.

Nem hiszem, kedves Olvasóm, hogy valami nagyon izgatna, hogy teltek ezek az én napjaim. Jaj, de csak a helyemben lettél volna, ha Neked kellett volna szenvedni, amit én szenvedtem.

Borzasztó nehezen ment a dolgozás. A rendes munkám mellett chansont kellett a kabarénak írni, meg vidám kuplét, képzelhetik, micsoda hasrágás volt az rajtam. Olvasni nem bírtam, csak a könyvben a szemem, állott, akár a légy. Még az újságokhoz se volt türelmem; elolvastam a barátaim cikkeit, meg azokat a tárcákat, amelyeket a jó írók írtak, azt nem lehet elmulasztani, de félig értettem, amit olvasok, nem ott járt az eszem.

Nagy kínnal aludtam el éjszaka, vagyis hajnalban, és micsoda undok álmaim voltak! Korcsolyáztam, a jég alá estem. Elgázolt a villamos. Meg oláh cigányok közt állottam megvasalva, Debrecenben a Nagytemplom előtt tenger nép nézte az akasztást, mert ott állott a bitófa, s egymás után húzták fel a cigányokat; engem is odavonszoltak azután, nyakamon volt már a kötél, sőt fojtogatott, rémes nyöszörgésem ébresztett föl, merő verejték voltam, és szakadásig vert a szívem. Mindent elhisz álmában az ember.

Egyik délután a Japánban, mikor bementem, Jancsi csoda lelkesen üdvözölt, szeervusz-szeervusz! és a szemembe kacsintott, többször egymás után. És mikor kérdeztem, nyugalmat színélve: mi lelt, Jancsi? csak köhögött vígan, és kacsintott megint. Hát ez is tudja. Persze, Nándi pletykált el neki. És míg csak ott ültem, ahányszor találkozott a szemünk, rám kacsintott Jancsi, egyszer-másszor bölintott is vidám pofával, oly elismerőleg, mintha eltaláltam volna a tojást a lövöldében.

Borzasztó állapot volt ez. Egy este megpróbáltam a szeszhez menekülni. Bebújtam a Sztanoj kávéházba, ahol éjfél felé már csak két sakkozó bácsi ül, ott szép csöndesen beko-nyakoztam. Két napig beteg voltam utána. A tömény szeszt nem nekem találták ki.

Sejthetik, kérem, egyre jobban féltem Lolához fölmenni. (Három-négy naponként rendelt föl.) Hátha tudja már, éppen ma délben tudta meg a városban, hogy a világ szájára került. Jaj nekem.

Nem, még mindig nem hallotta. És milyen jókedve van mostanában; sose volt ilyen eleven, ilyen csapongó. Említettem, a vicceket mennyire kedvelte Lola; azt is megmon-dom most, hogy legjobban a pikáns viccet kívánta. Meghökkenem, mikor először biz-tatott, hogy valami jó pikáns viccet meséljek. Nehezen indult el a számon az első malac-történet, lesütött szemmel mondtam el, akadozva; rajtam is mulatott, nem csak a viccen; emlékszem, milyen fölényesen intett le, mikor kinyögtem, hogy nem mertem hinni, hogy úriasszonyok előtt is szabad ilyesmit mesélni.

– Miért ne, cicus? Nincs az asszonyoknak éppannyi joga mindenhez, mint az urak-nak? Ne nevetsek ilyen nagyszerű dolgokon, mert én úriasszony vagyok? Dehogysis engedem el ezt a mulatságot, eszem ágába sincs.

Azt is némi megdöbbenéssel fogadtam, mikor először hallottam Lolát, hogy sans géne kimondja azokat az élettan körébe vágó szavakat, amelyeket a kéziszótárakba nem szokás bevenni. Igaz, hogy a legtöbbször, pláne eleinte, a becéző nevükön nevezte az illető testrészeket és ténykedéseket. Meg még az is megijesztett először, hogy pucéron jön-megy a szőnyegen. Gyönyörűség volt, igen, a meztelen testét nézni; élveztem a vál-lain elszóródó kontyot, a szórakozott, lankadt lépegetését, mellei moccanatait, ha hajol, inak jelentkezését hátul a lábaszárán, a szögeket, amelyeket a térdekel a lépések közt a felső meg alsó lábszára képez, ami mind nem látható, ha a nő fel van öltözve, s ami-ben mindben művészi és vademberi szépség bűvöli az embert. Igen, igen, de mégis, egy úriasszony...

Az orromra nyomta egyszer a mutatóujját, az elején, mikor lekaptam a pillantásom róla, mikor a nevéen nevezett valamit:

– Jaaj, te pubi, de keveset tudsz te még erről a világról.

Olyan szívből tud kacagni, olyan bátor, olyan szabad, mint a szabadságszerető szí-nésznők.

Szóval megtetszett azután a Lola asszonyi magaviselete, s élvezet lett, izgalom az ő szabad beszédét hallani, a nagyságos asszonyét, akinek a szobájában Louis XVI. székek vannak, és a cimpáin drága bouton tüzel. A pucérsága pedig költészet, amelyet csak imádnom lehet. És mégis, mintha evvel minddel ártott volna magának, vagyis az én illúziómnak az úriasszony irányában, talán ennek is köszönhettem, hogy a szerelemig még el nem jutottam.

Szerelem: ó, dehogysis epedeztem ezekben a napokban a szerelem után; a szerelem felé való erőlködés megállott bennem, elbújt az álmom a lelkem sötét fenekén, fel se mert onnét kukucskálni.

Jancsi már tudja. Rettegni kellett új meg új ismerőstől, aki szintén hallotta s a sze-membe vágja vígan a titkomat, cinikusan, azt is hiheti, hogy örülök majd, hogy min-denki tudja, micsoda takaros úriasszony a kedvesem. Legjobban rettegtem a New York-béli asztaltól; jaj nekem, százszor jaj, ha azok a fiúk is meghallják.

Hát meghallották. Ők is meghallották. Negyednapra, hogy a Japánban Jancsi rám kacsingatott, ahogy késő este a New York-beli asztalunkhoz odalejtek, az én szeretve ret-tegett barátaim, mind a négyen, akár összetanulták volna:

– Á, á, á, á, á. Éljen, éljen!

A legkegyetlenebb inkvizítor, Géza barátom, jobb kézzel a füle mellett félkört kanyarított, a szemembe mosolyogva; ez a Lola spanyol huncutkája. Ismerte az asztal az asszonyt, innen a New Yorkból, látásból, egynehány elismerő szót is hallottam Lola felől, mikor egyszer szemügyre vették, ezektől az ádáz kritikusoktól, akik a női külsőt is olyan szigorúan ítélték meg, akár a novellát. Ugyancsak Gézánk volt az, aki mert elrontotta a gyomrát, egy pohár Fernet Brancát kért, azt a gyomorkeserűt evvel emelte az orra alá:

– Donna Zuloaga egészségére!

Most a tavaszon volt a spanyol piktor kiállítása Pesten, a képes lapok heteken átal tele voltak a Zuloaga képeinek a fotográfiáival.

Próbáltam, hát hogyné, komédiázni. Először szemem-szám eltátottam, mintha nem is sejténém, miről van szó. Azután úgy adtam, mintha nem ismernék rá a Géza barátunk gesztusából az illető hölgyre, csak nevettem hülye pofával a szemükbe. Mikor aztán a nevén nevezték a kedvesemet, vagyis az ura nevén, még szamarabb arcot öltöttem, mintha letagadhatnám, hogy itt a New Yorkban odaköszöngettem annak az ügyvédnek az asztalához. No és mikor még jobban szorongattak, nevetni kezdtem, viccelődni; ki az valjon, aki rám fogja ezt a hódítást, hadd köszönjem meg néki, csakugyan csinos néni az a huncutkás, hogy is nem jutott eszembe meghódítani, ejnye, ejnye, milyen szórakozott vagyok stb. stb.

Komor képpel figyelték a vergődésemet. Géza, a szóvivő vérfagyasztó hangon szólott rám:

– Mit tudsz védelmedre felhozni? – Azt jelentette ez, hogy bűnöm van, az, hogy nem meséltem el Lolát, egyikőjöknek se.

S mosni kezdték a fejemet. Mit szóltok ehhez. Tisztességes dolog ez? Árulás. Sikkasztás. Hűtlen kezelés. Diszkrét barátom! Úriember! Naháát...

Mikor széjjelváltunk, hazamenni, mind a négyen utánam kiáltottak a járdán:

– Kézcsókomat! Kézcsókom a nagyságos asszonynak!

Ha például lovagias felbuzdulásomban provokáltatnám Gézát vagy akármelyiket... örökre kiröhögnének maguk közül. S avval osztán el is árulnám magam, hiába tagadnék tovább. Itt nincs mit csinálni, nevetnem kell és szenvednem.

Az jutott azokban a kínos napjaiban eszembe, hogy az lenne az okos, ha többet nem mennék föl Lolához. Egyszerűen elmaradnék. Megvetne, de én meg elhárítanék evvel minden veszedelmet, amely fenyegeti. Igen. Igen. Nem megyek föl többé, akárhogy sóvárgok is majd az édes asszony után. Á, hisz éppen evvel feketítem be magam előtte, ha megtudja, hogy kipletykáltak bennünket. Mert honnan tudta meg valaki, hogy dolgozom vele? Biztos én fecsegetem. Igen, és most megjijedtem, azért szeleltem el. Mit tegyek, te jó isten, olyan buta vagyok, olyan tanácstalan. Sándor bácsihoz se folyamodhatom, mániám lett a diszkreció, ki nem ejteném ölöttem se a Lola nevét ezért az egész világért. Messziről elkerülöm egypár napja a Sándor bácsi asztalát, a fiúk persze hogy följelentettek Sándor bácsinál, csúnyán kikapnék.

A férj!

Mikor az jutott eszembe, mi lesz, mi lesz akkor, ha a férj is megtudja... nem mertem erre tovább gondolni, eloltottam, amint a villanyt, a gondolatot a fejemben.

Mikor az elején az urára gondoltam, érdekes, nem féltem úgy, ahogy egy férfitől félni illik, és miért nem? Azért, mert az urát Dezsőnek hívják. Ha például Károly az ura,

vagy Zoltán, vagy Viktor, pláne, ha Alajos, hűh, ettől a fogam is vacogott volna. A Dezső szelíd név. A Béla, meg a Berci, meg a Vili is jófiú-nevek, legalábbis úgy hatnak az emberre. A Fülöp, az már rejtélyes. És az Ödön felől se lehetek egészen biztos.

Láthattam, Lola mennyire nyugodt az ura felől, lassanként leszoktam, hogy rá gondoljak; eszembe se jutott már soha, mintha a világon se volna.

Nahát, kérlek, egy nap a derült égből lecsapott a férj.

Lecsapott rám egy délben, mikor kimentem a korzóra (azt is kerültem mostanában), ott akartam elcsípni egy közgazdasági lap szerkesztőjét, az ott úzi minden délben a nőket. A közgazdasággal foglalkozó szerkesztő uraknak sok pénzük van, ez a szerkesztő, ha rátámadok, mindig megsajnál húsz-harminc koronáig. Ezek az összegek kölcsön gyanánt szerepelnek, de a szerkesztő úr is jól tudja, hogy a szépirodalmat művelő fiataloknak átnyújtott pénz soha viszont nem látja.

Mielőtt azt a derék haramiát fölfedeztem volna, kit látok, amint éppen elköszön két nőtől: kit mást, mint az angolbajszos ügyvédet, Lolának az urát. Ő is rögtön észrevett; nyájasan bólint, a kezét a szívére emelve (hajadonfőtt volt); siet rögtön felém, mintha csak engem várt volna:

– Hogy van, hogy van, kedves költő úr, de régen nem láttuk.

Mondhatom, nagy feladat volt a szemébe nézni.

– Nincs itt valami randevúja?

– Nincs.

– Hát akkor lóghatunk együtt egy kicsit, nem bánja?

S indultunk együtt a Lánchíd felé; az ügyvéd elkezdett beszélni, vidáman, lelkesen, szerencse, mert én nem tudtam volna megszólalni.

– Isteni szép ez az Erzsi ma, nem? Ennyi gyönyörű nő egy rakáson. Mindig kijövök egy kis terepszemlére, hacsak a törvénytől szabadulhatok, feleségemnek ilyenkor már otthon kell lenni, az ebéd miatt. A nők, kérem, a nők, ezek az izgató csinos asszonyok, mégiscsak ez az egyetlen érdemes dolog az életben.

Ami ezt a két hölgyet illeti, akikről most búcsúzott, ezek, azt mondja, nem ismerősei, csak gusztlálni kezdte az egyiket, mire barátságosan mosolyogtak rá, hát csatlakozott hozzájuk. Németül beszélnek; az az impressziója, hogy valami bécsi kalandornők, otthagyták őket. Ő nem *pali*, azt ne higgyem, hogy őt olyan könnyű megfogni. Különben pedig nincs a német nők ellen kifogása, sőt azt mondja, legénykorában a német nevelőnő volt a specialitása. Azok olyan kedves és szerény teremtések. Nekiadták a szabad délutánjukat, amellyel egyszer-kétszer egy héten elszöktek este hozzá, mikor a gyerekek elaludtak. Gyakorolhatta velük a német nyelvet, németül ugyebár mindenkinek tudni kell.

Az úriasszony, az akkor nagyobb felelősség volt, az úrilány pláne a legnagyobb veszedelem; profi barátnőt tartani nagy teher olyan embernek, akinek nincs elég pénze; még akkor is teher, ha nem a pénzünkért szeret, mert akkor minden időnket elveszi. Színházba kell járni vele, zenés kávéházba, ülni, ülni, azt ő nagyon unta. A nő neki csak ölelésre kellett. Ha az ember elcsábít egy varróleányt, az a nyakába varrja magát; vagy ha egy kóristalányt bolondít magába, sose szabadul tőle. Ma már, azt mondja, mégis jobb világ van, szabadabbak az asszonyok, csak orientálódni kell egy kicsit: ne az a fajta legyen, aki nagyon belékap az emberbe, s rögtön válni akar az urától.

Közben, míg ilyen kitüntetett bizalommal csevegett, köszönetet jobbra meg balra a szembesétáló ismerősöknek, az irattáskát minden esetben a szívére húzva; magamnak is köszönnöm kellett ide meg amoda; lestem mindig, nem bukkan-e föl a nép közt a közgazdász, hogy majd szemmel tartsam. Akármilyen derülten beszélt az ügyvéd, nem mondhatnám, hogy valami nagyon nyugodt lettem volna; egyszer-egyszer kaptam egy kurta

kis szúrását is a szívembe; semmi célzást nem fedezhettem föl a beszédében, de kényelmetlen valami, hogy rögtön a nőkről beszél, mikor először kerülünk az életben így ketten össze, s a szemem előtt mostanában a legkékebb égére is sötét felhők ugranak.

Megfordultunk, mikor a Deák Ferenc-szobrot elértük; fölnéztem arra a nehéz emberre, a haza bölcsére, aki semmi okosat nem tud nekem mondani bajomban.

– Hej, csak az asszony, vagyis száz, száz meg száz jóvérű asszony! Három élet kéne egyszerre az embernek, hogy eleget szerethessen, mi? Nem igaz? – Átnézett rám, fölnevetve, akár a ló, nyerít, ha hozzák a zabos tarisznyát. A másik pillanatban, tekintélyesre rántván a vonásait, egy oldalt ott csoszogó császárszakállas bácsi felé hajbókol, vanszerencsémét hadarintva, szívén a táskával.

S aztán megnézte az óráját: – Igaz, édes költő úr, látja, csak most árulom el, miért örültem úgy, hogy találkoztunk: feleségemmel éppen tegnap emlegettük. Milyen kedves volna magával egyszer együtt lenni. Mindig szeretjük volna, ha odaül hozzánk egy kicsit a New Yorkban. Elfogad tőlem egy vacsorára való meghívást? Otthon, nálam. Igen, no igazán kedves. Mondjuk, mi van ma? mondjuk, pénteken este. Fél kilenc, rendben? Hogy fog a feleségem örülni. Hogy miért nem a Wampeticsbe hívom, vagy a Hungária teraszra, miért mihozzánk, azt most nem mondom meg, az titok, majd kiderül! Nohát, jó étvágyat, vizslátásra, nagyon, nagyon örültem, péntek!

Állottam vagy öt percig; már el is vezett a vigadó mögött, még mindig bámultam utána. A korzós zibolása olyan ájultan hangzott a fülemben, mint ha a Rudasban a meleg víz alá buktam, úgy hallgatom a lubickoló meg tusoló pasasokat, akik ott kiabálnak, hörögnek és csapkodják a vállukat, combjukat.

Ez az ember mindent tud. Szembesíteni fog Lolával. Játszott itt velem. Ez volt az előjáték. A nők. Az asszonyok, az asszonyok... most már értem. Milyen rafinált, milyen kegyetlen. Ordináré fráter.

Mi lesz velem, te jó Istenem? Olyan az egész, mintha álmodnám. De igaz, igaz, a leggorombább, legkíméletlenebb valóság. Mit tehetek? Ki segíthet, ki menthet most meg engem? Senki, senki a földön. Anyám, jaj te szegény kis gyöngye mama, aki nem tudod, milyen nagy bajba került a fiad Pesten. Attól kellett félnem, hogy elpityeredem a korzón, mint egy kisfiú, ha a ködben eltévedt.

Elmegyek hozzájuk holnapután este, pénteken, igen. Holnap kéne fölmennem Lolához. Persze, nem megyek, hogy is mehetnék most már. Telefonoznom se szabad. Ha nem megyek el pénteken, az utcán fog az ügyvéd megkorbácsolni. És ha ez történik, az asszonyra is ráhúztam a vizes lepedőt. Elmegyek; akkor tagadni is lehet, Lola is tagad persze, menekülhetünk. Elmegyek. Muszáj elmenni.

A titok

Hát elmentem. Fekete öltönyöm vettem föl, mintha temetésemre mennék. No és mi történt? Semmi se történt. Semmit se tud a férj.

Lola, mikor elébe léptem, a *pá, isten hozta!* alatt kíváncsian és szemrehányólag kukkant belé a szemembe, fejét is megrázva picit ügyesen, hogy mi az, miért nem jelentkeztem? De rögtön kedvesen és derülten nézett rám, kezdett diskurálni nevetősen.

Nem lehet azt elmesélni, ennek az estének azt a sok-sok öt percét meg percét, mikor rémülten figyelvén az ügyvéd szavát, fel-felszökött a szívem: most, jaj, most! Még ha mozdult is, ha nyúlt a söréért, meg később a bor után nyúlt, hogy töltsön, hogy rezzenem ott a széken; az abrosz alatt a két térdem összeverődött szaporán, és, kivált, ha el

találtunk pillanatra hallgatni, a vesémbé vagy hová kaptam rögtön szúrásokat. Iszonyatos kín volt. A szemébe pillantgattam a férjnek; rossz színész vagyok; csuda, hogy nem vette észre az ijedtséget a szememben, hogy meg nem akadt rajta.

Mi volt az a titok, annak a titka, hogy a lakásra hívott meg vacsorázni, ami *majd kiderül*. Hát az kérem annyi volt, a feketét mikor beadták, és rágyújtottunk, avval csapott le rám az ügyvéd, hogy ő is költő, tudjam meg, és most fel fogja nekem a költeményeit olvasni. Ő csak magamagának ír (olyan önző!), és már régen szeretné nekem a műveit megmutatni, hogy mi a véleményem.

Oda volt már az a nagy viaszosvászon füzet készítve a tálaló tetejére. Az ügyvéd felolvasott vagy negyven darabot. Hazafias versek voltak, meg népdalutánzatok. Az én felfogásom szerint be kéne az ügyvéd urat csukni hazaárulás bűne miatt, és a népdalaiért is le lehetne ültetni hamisításért. Hogy az egész paksamétát fel nem olvasta, azt Lolának köszönhettem, kiragadta a füzetet az ura kezéből, azzal, hogy ne gyötörjük már a mi drága poétánkat!

Ezek után pedig kimentünk fiákeren a *Jardin de Paris*-ba, megittunk egy üveg francia pezsgőt.

Az egész város

Másnap mi történik.

Elcsíp valahol a Belvárosban délután Jelen Joli, az a kis mitugrász, aki mindenütt ott van, minden *première-en*, *vernissage-on*, minden zsúron meg minden temetésen. Őrajta is sokat röhögünk tavaly, mikor a feltűnést kereső asszonyok nadrágszoknyában jártak. Jelen Jolinak pláne főnyeremény volt a nadrágszoknya, mert vastag a bokája, s azt a nadrágszoknya eltakarja. Minden délben ott sasírozott Jelen Joli a nadrágszoknyában a Kossuth Lajos utcai korzón, azt hitte, megszedíti ott a honatyákat. Nahát ez a nő, akinek ilyen lehetetlen lába van, és a szeme is úgy kidagad, ez elkezd velem kacérkodni, mint-ha ilyen kis bohóchölgy a legnagyobb megtiszteltetés volna rám nézve.

– Hol jár mindig, sehol se látni magát, kedves. Ja, persze, a fekete szépség, tudjuk, tudjuk! Annyira lefoglalja? Észre se vesszük a többi asszonyokat, mm? mm? – és abból a duzzadt pöszméteszeméből fölfele rézsútosan csábpillantásokat fröcskölt belém, elcagtam volna magam, ha nem lettem volna megdöbbenve a *fekete szépségtől*, a *tudjuk, tudjuktól*. Jelen Jolihoz is eljutott már a pletyka. Még csak ez kellett.

Másnap este meg a kabaréba kellett beadni az új sanszont. Úgy felgyűlt az előlegem, egy vasat se akartak már adni, míg nem viszek valamit. Csuda, bizony isten, hogy ebben az idegállapotban képes voltam a sanszonnak nevezett iparcikket összeszerkeszteni. Ott, az öltözők folyosóján nekem simul egy kis szöszi, új csillagocska, nem tud semmit, de vonzerő, mert az aranyifjúság igen méltányolja.

– Mér jön ilyen ritkán? És ha bejön, énhozzám sose néz be. Csak a privátok érdeklík, igen?

Privátok; ez Lola. Hát már a Kabaréban is tudják. Az egész város tudja.

Mondják, nem rettenetes valami ez? Volt már ilyen nevetni való kínos helyzetben a világon valaki?

Fogyok, mert alig eszem és alig alszom valamit. Az arcom gyűrött, mint az összegyűrt papiros. Folyton rángatom az orromat meg a vállamat az idegességtől. Ötven-hatvan cigaretta kell naponkint. Rákiabálok a pincérre; sohase tettem. Kerülöm a jó pajtásaimat, a New Yorkba a lábam be nem merem tenni. Hosszú estéket meg fél éjszakákat elcsavargok a kanálisszagú mellékutcákon; a Ligetben meg az Andrásy úti fák alatt, min-

den szép helyen cudarul érzem magam; egypárszor az Erzsébet téren üldögéltem magamban, onnan még a fiúkedvelő bácsik is elijesztettek, mellém húzódtak udvarolni.

Voltak olyan gyötrelmes, hülye percek, valami érthetetlen büntudatot éreztem, mintha én meséltem volna el valahol Lolát. Hol, kinek? Tudtam, hogy ez nem igaz, mégis vissza-visszajött ez a gonosz képzetem. Mikor egy társaságban valakinek eltűnt az arany cigarettatárcája, ott is mindenkinek oly beszámíthatatlan pillanatai támadnak; önmagára is gyanakszik.

Minden reggel avval keltem: ma tudja meg Lola. Vagy az ura. Névtelen levelet kap. Vagy föltelefonozzák. Vagy megsúgja néki valami barom jó barát, azt hívén, hogy ez kötelessége. Szegény Lola, mi vár rá, az édeskedvesre.

Minden órában elérheti a végzet. És hogy higgye majd el, hogy nem nekem járt el a szám. Még ha előtte puffantom főbe magam, avval se vagyok tisztára mosva. Leköp majd. Felpofoz. Kivájhatja a szememet.

Belé kell ebbe bolondulni.

A vége

Ötödnapra, hogy náluk vacsoráztam, telefonoztam Lolának. És másnap délután fölmentem.

Nagyon örült Lola, összecsókol, szorongatott, alig akart a két karjából kiengedni. S azután elkezdte, hogy hát mit jelentsen ez, hogy szó nélkül elmaradtam a múlt csütörtökön, és hogy a vacsora óta se jelentkeztem napokig; már arra gondolt, hogy elhagytam, de hát hogy így, hogy azt se mondom: befellegzett...

– És mér vagy ilyen túl komoly, te mókus? Hogy néz, ni, megijesztesz.

Alig bírtam megszólalni; vert a szívem, de úgy, mintha a mellemben fát vágnának. Avval feleltem Lolának, hogy utoljára vagyok ma itt, mert nem szabad tovább hozzá járnom, és hogy becsületből kellett még egyszer feljönnöm.

– Mi az, cicám, mi történt? – Letérdepeltem elébe, mert Lola már leült a díványra.

– Legyen erős, drága Lola, és tudja meg, mindenre kész vagyok magáért. Az történt, az történt, muszáj megmondanom, tudják a titkunkat! Már vagy két hete... egy barátom... és egy másik is... és egy asszony is elárulta, hogy tudja, tegnapelőtt... – Attól féltem, hogy el fog Lola ájulni. Nem. Meg se mozdult az arca. És, érdekes, mintha nevetett volna a szeme, úgy villant meg hirtelen. Biztos tévedek, ez a rémület villanása.

– Hát ezért nem jöttem... még telefonozni se mertem. De ráeszméltem, hogy muszáj magát előkészíteni. Ugye, nem kell esküdnöm, úgy is elhiszi, hogy én a maga nevét a világon senki előtt ki nem ejtettem. Valaki megláthatott a házban, vagy a telefonunkba kapcsoltak be valakit, nem tudom, nem tudom, csak már ott tartok, hogy a Lipótmezőre visznek. Ki lehetett az, aki megismert, aki kihallgatott, aki rájött, és elárult bennünket. Ki lehetett, Istenem.

Képzeljék, erre elkacagta Lola magát. Olyat kacagott, a két karját felkapkodta, paszkolta a combjait, hátravágta magát, azután avval a szenzációs kacagással rám esett, odapréselt a fejéhez, rázkódtam a karja közt keresztbe, s azt hittem, megfulladok. Elbocsátott végre, s visszaölelt magához, és nevetve-nyögve csókolgatott. És aztán:

– Één voltam, cicám, te buta cicuska, ééén, éééén! Én magam meséltelek el egy barátrnémnak, Moslék Mancinak, akivel a Zserbóban szoktam csücsülni; az a legnagyobb pletykahordó Pesten. Azt akartam, hogy mindenki tudja, mert én büszke vagyok az én édes kis poétámra. Bemutatlak majd Mancinak, remek pofa, te is imádni fogod, meglátod.

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Kemény István: Kedves Ismeretlen
Magvető, 2009. 467 oldal, 3490 Ft*

I

EGY NEM DEMOKRATIKUS REGÉNY

Az író második regénye rejtekező szálakkal öszszeszőtt szerelmi regénynek tűnhet egy erőteljesebb olvasatban, hisz az eseményeket elbeszélő Krizsán Tamás és a háttérben finoman lopotkodó Olbach Emma sorsa semmiképpen nem a mű lapjain érintkezik egymással, csupán néhány soros utalásokból értesülhetünk arról, hogy a cselekmény fősodrának folytatásaként valamikor majd egymás közelébe kerülnek, és ha nem is éppen boldog, de termékeny családban egyesülnek. Mindez a visszafogottság, elleplezés akár bravúrosnak is mondható, hiszen a regény szerkezetét, idősíkjait tekintve mesterien megkomponált szöveget, amelyben a sejtetésnél is halványabb vonalakkal van berajzolva a két sors egybefonódásának „történeti” előzménye, olyan véletlenekkel, félszavakkal, főként féltékenységre utaló, lélektanilag nagyon is hiteles mellékmondatokkal dolgozik, mintha az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-nak szerelmi szöttestét kopírozna vagy az ULYSSES Bloom–Stephen érintkezési pontjainak esetlegességét szeretné újraértelmezni. A regény lapjain tehát a szerelem „nem történik” meg, lelkileg el sem kezdődik, az elbeszélés csöndesen előérzete ennek az elkövetkező szenvedélynek. S mint ilyen, akár újszerűnek is nevezhetnénk a regényirodalom történetében, de legalábbis Kemény legnagyobb írói érdeme, hogy végig képes megtartani ezt a visszafogottságot és ezáltal az érzelmi feszültséget az olvasóban.

Az idősíkok kezelését is ügyesen oldja meg, zökkenőmentesen és átláthatóan, az olvasó szá-

mára semminemű nehézséget nem okozva teremti meg a téma teljes vázának időviszonyait. A fő történet, a „nagyszínpad” cselekménye a nyolcvanas évek elején játszódik, és tartama lényegében két nap. A Királyi Palota épületébe frissen beköltözött Korvin Könyvtár munkatársai között szövődő barátságokról, szerelmekről szól. Az elbeszélő, Krizsán Tamás nagyon visszafogott, szinte csak szemlélődően jelen lévő figura, ekkor köt barátságot Gáborral, a kissé kallódó, magának eszményeket teremtő, bálványokra áhítózó munkatársával, aki bevezeti, szinte beavatja a Kornél köré szerveződött társaságba, megismeri ez utóbbi barátnőjét, az éppen teherbe ejtett Széles Emóké, Elemért és Hugicát, a lelkes rockbandát, de még hajdani, ám itt és most fel nem ismert gyermekkori bálványa, Olbach Emma közelébe is eljut.

A második időszék 1976-ban játszódik (hősünk ekkor tizennégy éves), és arra hivatott, hogy megismertesse velünk a Krizsán családot, Apát és Anyát, testvéreit, Gerdát és a regényben teljesen súlytalan, majd szinte köddé váló Erikát. Két húsvéti locsolkodás ad alkalmat (ami azért még piros tojásokból is sok), hogy bevezessen bennünket Apa testvéreinek, Lajos bácsinak a világába, és végül az Olbach nagyszülőkhöz is eljutunk, akik a regény tengelyében állva, lényegében összekötik a legtávolabbi szálakat és eseményeket. A ma már idős Olbach bácsi ugyanis a könyvtár hajdani igazgatója volt, nagyhírű tudós, akinek A KELET HAJNALA című műve a tiltott, majd megtúrt irodalom röggös útját járta be a szocializmusban. Ő és felesége, Mara néni, ha nem is szeplőtlenek, de erkölcsileg valamelyest piederesztálra állítva, sarokkőként eligazodást mutatnak ebben a zavaros, álságos és kicsinyes világban. Az ő unokájuk Olbach Emma, az a bizonyos, akit csak egyetlenegyszer láthat hősünk, hatéves korában, amikor szülei (legalábbis az apja, Olbach Iván végleg) disszidálnak, súlyos lelki traumát okozva a kicsi lánynak (1969). Ez a három időszék szolgáltat teret a regény eseményeinek. De nem rugalmatlanul, jócskán van rés, hogy innen előre vagy hátra is kitekintsünk, egészen 2008-ig, amikor is a főhős

nekikezd, hogy élete nagy művét megalkossa, amint írja: „mert közben elérkezett az idő, hogy a világ ütőerére helyezem az ujjam” (208.).

Az eddig elmondottak alapján akár azt is gondolhatnánk, hogy fontos, jelentős művet tart a kezében az olvasó. Sajnos ezek a mindenképpen kiemelendő erények csak lehetőséget teremtenek ehhez, a megvalósításban már komolyabb gondok adódnak. A szereplők (család, barátok) ábrázolásában, a környezet, a társadalmi milió megjelenítésében megghiúsul az író ama vágya (ábrándja?), hogy valamiféle generációs Nagyregénynek vagy akár fejlődésregénynek tekinthessük a KEDVES ISMERETLEN-t, ahogy a fülszöveg vagy a róla szóló kritikák csalódottan aposztrofálják. Radics Viktória (*Műút*, 2009013) olykor talán túlzott elvárásokkal tekint a regényre, s rendkívül alapos tanulmányában ízekerre szedi, némi dühvel és fájdalommal állapítja meg, hogy mennyire hamis e műbe beleírt világszemlélet. Pedig talán csak arról van szó, hogy minden ízében ifjúsági regény ez, annak számtalan domesztikált velejárójával, ám lehetséges erényei nélkül. Ennek oka legfőképpen az elbeszélő roppant naiv, már-már bosszantóan egysíkú világlátása. Mert ha a család tagjait sorba vesszük, inkább a hetvenes években népszerű Mészga-sorozatra gondolhatunk, mint egy mai, a kor problémáit eleveenségében megragadó korszerű analízisre. Az Apa figurája már önmagában is szimptomatikusan jelzi a Kemény István-féle emberábrázolás egyoldalúságát. A regény lapjain úgy jelenik meg, mint egy Krisztusra rajzolt Schönggeist, aki nem restelli álmodozásokban leélni életét, éjjeliórként dolgozva, tetőt se híz télen átalakítandó háza fölé. Ötvenhatos „hős”, aki azért kap életfogytiglani tengődésre épp csak elég egzisztenciát a rendszertől, mert emberéleteket mentett meg lobogó Krisztus-szakállal. Aztán nem állal időgépen bütykölni években keresztül, a család teljes jóváhagyásával. A csaltság, a sutaság, a bányáság azonban természetesen az őt körüllegelő értékítéletekben mutatkozik meg a legteltesebben, és azoknak a tekintetén, akik őt nem úgy látják, mint mi, az olvasók. Ezek a „jellemzések”, vélekedések azonban a legkevésbé sincsenek beágyazva a regény jeleneteibe, az elbeszélő csak felidézi a rajongó megállapításokat, mintha legalábbis az Apa szentté avatásához gyűjtött dokumentáció paragrafusai lennének. És itt érhető tetten Kemény legfőbb, regényírásra való alkalmatlansága. „A baj az volt, hogy a szípközön

szellemes és praktikus ötleteket Apa agya azonnal próféciákká fejlesztette, ezzel szemben a Világégeszre vonatkozó vízióit rögtön találmányokká egyszerűsítette” –vallja róla az elbeszélő. (128.) „Apa egyébként sem szerette a Jézuskát. Ő Krisztust szerette. Stílust az apántól tanultunk. És hát valljuk be, keresztje neki volt a családban.” (157.) Az ilyesféle egyszerű megállapításokkal a legkevésbé sem lehet egy regényhőst felépíteni, a mondatokban megbúvó rajongó túlzások valamiként megszüntetik az igyekezet hitelességét. Az Anya kissé elmosódott figurája a szenilitás határát súrolja. Fiát, az elbeszélő Tamást „Kicsi Jézusnak” becézi, súlytalanul teng-leng a családban. Indiszkréciót követ el Olbachéknál, amikor a vendégek előtt a férj volt szerelméről érdeklődik, hogy aztán magyarázkodása, bocsánatkérése A CSINOVNYIK HALÁLA hősenek túlzásaira ragadtassa. Néha arra is gyanakodhatunk, hogy valami rejtett iróniának a fel nem ismerése, netán a vasosabb humor meg nem értése miatt érzi magát csalódottnak az olvasó.

Kellemetlen és át nem gondolt az ifjúsági regényekben és olcsóbb lektűrökben oly gyakori szépek világának ábrázolása is. Ebben a regényben majdnem mindenki mesebelien szép. Nem esztétikai ez a szépség, hanem szinte társadalmi kasztot alkotva élnek világukat ezek az emberek: Kornél, Emma névtelen barátja, a fiatal pszichiáter, Perbáli Edit, Olbach Iván és Emma lányuk. Ők mind elvontan szépek, a lelkük is nagyon szép, egyénítve, hitelesítve azonban nincsenek, de még egy anyajegy sincs az orrukon. Ebbe a szépségbe trafál bele aztán Perbáli Edit (Emma anyja) lassú öregedése, mint a regény legfőbb szervező erejének egyik oldalága. „Emma is tudta régtől fogva, hogy életük alapján az anyja szépsége elvesztésének a története.” (123.) Ugyanilyen merev mesefigurák az idős Olbach házaspár is, a lapos tetejű mézeskalács házban éldegelő két Szende és Szundi, akiket majd csak harmadik fiuk disszidálása ébreszt fel rózsaszín álmukból, egy időre örületet színlelnek, majd visszakedvesednek a régi szerepükbe.

Némileg hitelesebb talán az Apa testvérének, Lajos bácsinak az ábrázolása, ha elfogadjuk, hogy a főhős bizonyos figurákat életkori helyzetéből adódóan gyerekszemmel lát. Ez aztán így marad a regény végéig, akiket még gyermekként ismert meg, azokat mindig majd első kameraállásból láttat. Lajos bácsi történelmi rejtélyeket gyárt és mesél, többek között azt, hogy Rákosiék annak idején hozzákezdtek a

Duna fővárosi szakaszának eltereléséhez, egy száraz medret akarva örökölni Budapestnek, mert talán valami roppant kincseket rejtene a folyó, s ezzel már Hitler is tisztában volt, nemhiába védte utolsó szál katonájáig a várost. Ez a Duna-vízió összekötetésben áll egy egyetemesebb látománnyal, amely szerint a Duna éjszakánként mintegy láthatatlanul kiárad, és elborítja az egész Kárpát-medencét. És szorosán kapcsolódik Olbach bácsi híres könyvéhez is, amelynek bevezetésében ez áll: „Amióta az elmúlt évszázad végén Európa iskolapadba parancsolta gyermekeit, azóta nem akad már olyan kis falu a Duna vízgyűjtő területén, ahol ne tudná mindenki, hogy a kertek alatt csordogáló kis patakjuk víze a Dunába igyekszik. Abba a folyamba, ami kifele tart a civilizált világból.” (141.) (Ha szövegszerű összefüggés nincs is, talán Bibó István A KELET-EURÓPAI KISÁLLAMOK NYOMORÚSÁGA című művére gondolhatott a szerző.)

A szépek világánál riasztóbb csak a zordon csínyák, elzüllötték vagy sátánian gonoszok világa. Hiszen ha mese, akkor ott a helyük benne. Akad is jócskán belőlük a regény lapjain.

Ide tartozik Apa két „tanítványa”, hogyan s miként azok, az nem derül ki, talán valamiféle bibliai értelemben. Pocak és Jónás alakja kis-burleszkfigurák, nem lehet pontosan tudni, miért is időznek viszonylag hosszasan a regény lapjain. Az egyik tizenévesen önvédelemből megölte az apját, a másik mindenféle trükkkel arra spekulál, hogy beköltözzön kicsiny házukba hatodik családtagnak. A Szalai „házaspár” két csavargója már becketteti figurák, azok minden mélysége, egyénítése nélkül. Átszalad rajtuk az olvasó szeme, hisz az aluljárókban Pestszerte csupa ilyen alakot láthatunk. Ugyancsak meglepő viszont az a jelenet, amikor a Királyi Palota egyik pincéjében csövesek nagy csoportja tanyázik, olyan lecsúszott művészfélék, kábyszeresek, rockerek. Egyben az elbeszélő naiv művészi beállítottságáról is sokat elárul az, ahogyan róluk nyilatkozik: „Tulajdonképpen a pokollal kevertem össze tapasztalatlanságomban. Túl sokat tételeztem fel erről a csürhéről. Azt hittem róluk, ebben a pillanatban, hogy mind azért vannak itt, hogy nagy műalkotásokat hozzanak létre. És azért állatiasodtak el, mert nagy művészet csakis elállatiasodásból jöhet létre.” (415.) Zavaró, hogy az értékítélet több időszíntje is keveredik itt. Mikor gondolta azt, József Attila kedves népdalával szólva, hogy „aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”, s mikor változtatta meg a véleményét, s főként mi vál-

totta ki ezt, hogy már csürheként beszél róluk? S itt eszünkbe juthat egy frissen felfedezett „esztéta” regényelméleti megállapítása, miszerint „nem demokratikus arra kényszeríteni a szereplőket, hogy egyszerűen jók vagy rosszak, szegények vagy gazdagok legyenek”. (O’ Brien: ÚSZIKKÉTMADÁR. Koinónia K., 2009. 28.)

A regény központi Főgonosza Patai Péter, aki már nevében is (az ördögnek is vannak patái) a Rosszal áll bensőséges kapcsolatban. A múltja (kiugrott szerzetes, ÁVH-s, besúgó, aztán főiskolai filozófiatanár) alapján a régi rendszer tipikus figurája, akinek azonban mára semmi más vágya nincs, csak hogy valakinek egyszer elmondhassa életének összes bűnét. Erre Kornélt szemeli ki, azonban sok, lelkileg éhes fiatal hallgatja mohón szavait, egész kis kört gyűjt maga köré, mint valami Szókratész, lelki befolyásolásra tör, ám Kornél elhárítja magától a vagyont érő Patai-birtok örökségét, inkább eléldegél a Királyi Palota kupolájában. Mint ebből is látszik, ezek a fiatalok a nyolcvanas években mindent megtehettek. A könyvtárban munka nem folyik, csak napozás, nyelvtanulás, sumákolás és zenekari próba. A könyvtár egyetlen olvasója egy öreg gróf, aki a magyarországi nemesi családok genealógiájával foglalkozó kötetek között végigszunyókálja a napot. Sok gondja nincs vele a könyvtárnak, záráskor szelíd szóval ébresztgetik.

Nagyon fontos szerepe lesz a regényben egy igazi és szépen megírt mesének is, amelyik szintén Patai nevéhez kapcsolódik. Ő meséli el egy János-hegyi kirándulás alkalmával az akkor hat éves Emmának Pryck és Gríga történetét, ami átokban végződő, gyilkossággal, kísértetekkel teli igazi rémtörténet, s ami – legalábbis Emma úgy gondolja – egész életének meghatározó élménye lesz. Talán nem véletlen egy mese középpontba állítása egy ilyen prózai műben, ahol a szereplők nagy része is többé-kevésbé hasonló lelki beállítottságú, naiv életszemléletű, a valóságot inkább elfedő, mint azt felmutatni tudó részletekből kerekedik egészébe.

Az egyetlen igazán érdekesen megírt figura egy jelentéktelen mellékszereplő, Hugica alakja. Ő is szép, de valami ősi és ösztönös (lelki és testi) vágyakozás miatt az emberek átgázolnak rajta. Senki sem veszi észre emberi értékeit, így aztán öngyilkos lesz. És neki van igaza, nem szívesen tesz-vesz, „beszélget” egy ilyen regényben az ember. Mert amit párbeszéd örvén Kemény elkövet, az már túlmegy minden mérté-

ken. Ezek a párbeszéddek oldalakon keresztül a semmiből a sehová tartanak. Szinte egy tapodtat sem jutnak odébb a szereplők, ha egyszer csak beszélgetni kezdenek. Egy helyütt harminckét megszólalást áldoz egy problémának, aminek veleje ennyi: „*Szóval fontos neked a kamera. Ennyire voltam kíváncsi.*” (231.) (Hogy aztán a kameráról alig essék szó többet!)

A lírikusként kitűnő Kemény itt nemcsak a szövegformálással maradt adós, hanem majdnem mindennel, amit ma regénynek gondolhatnánk. Elég, ha csak néhányat felsorolunk az eddigi, a regény egészét érintő, megoldatlan esztétikai problémák mellett. Az író azt állítja, hogy az emberi faj fejlődése a Holdra szállást követő hónapokban megállt. Ennek további nyoma, magyarázata, a regényből kihámozható bizonyossága és értelmezése teljesen hiányzik. (Még ha egy nagyon szép versével, a MEGCSALT ŪRHAJÓS-sal szoros kapcsolatot tart is fenn az egész motívumrendszer.) Irritáló a bibliai szöveg és az Ady-vers megidézése, mert nincsenek a regénnyel se stilisztikai, se gondolati rokonságban. (Miféle stilizáció és szövegkörnyezet kell ahhoz, hogy AZ ELTÉVEDT LOVAS egy mai regényben megszólaljon!) Nevetséges és elcsépett a Bölcsék sziklájáról való ordítózás, és ahogy az író még az akkori független ellenzékét is fel-emlegeti, hogy a korrajzot színesebbé tegye. Idétlen még a borítója is az ötven fölötti fekete számmal, s közte az egyetlen fehér holló (szamáraz is!). Hogy aztán a TRAGÉDIÁ-ra emlékeztető kis igazsággal szúrja ki az olvasó szemét: „*Ide figyelj, Gáborkám – mondta Kornél. – Ha van valami ebben a szar világban, aminek van értelme, az ez az egyetlen dolog. A gyerek.*” (466.) Gábor, tudniillik, apának érzi magát a mű utolsó jelenetében.

Így aztán nem kis csalódással teszi le a könyvet az olvasó. Kellott ezt? Muszáj volt?

Sántha József

II

BELÉP ÉS ELTŪNIK

A könyvtervezés kritikákban ritkán szóba hozott, viszont alattomos dolog: Kemény István új regényének, a KEDVES ISMERETLEN-nek már a pusztá képe mintha kijelölne és ellehetetlenítene egy-egy kapcsolódási irányt. Mert egyrészt

a tipográfia, észre sem veszi az ember, és mégis képes váratlan csatornába terelni a gondolatait: bennem például végig ott motoszkált az érzés, hogy mintha Grecsó Krisztián TÁNCISKOLÁ-jának valamiféle folytatását olvasnám. Az, hogy a két könyv képe hasonlít egymásra, egyfelől tagadhatatlan, másfelől kevésbé meglepő, hiszen a Magvető már rég elkötelezte magát néhány (igen szép) betűtípus mellett – valamire mégis segít odafigyelni. Arra mégpedig, hogy mindenféle és nem utolsósorban generációs eltérés mellett mennyire hasonlít ez a két, csaknem egyszerre íródott szöveg. Feszengő fiatal emberek, küzdelem a helyért a világban, a kisserű kulisszába furcsán beékelődő természetfeletti – megvannak mindkettőben; a legfurcsább azonban talán a mesterfigurák központi helyen való felbukkanása mindkét szövegben, mikor pedig azt lehetett volna hinni, hogy minthogy a megismerhető és kompakt módon átadható igazságban aligha szokás már hinni, e figurának az irodalomban végleg leáldozott, hogy a bulvárban leljen csak új hazára. A két regény együtt azonban mintha olyan irodalomtörténeti tér kezdetét rajzolná ki, mely a posztmodern utáni visszacsapás egy lehetséges válfajaként próbál reflektálni arra, hogy az elhitteltelenedett elképzelések mögött is társadalmilag valós igények állnak, így ezek nem szívódnak fel csak egyszerűen, és tőlük meg „igazság” és „valóság” új szinten létrejövő diszkrpanciájától nem lehet eltekinteni.

Másrészt ugyancsak a könyvtervezés az, amely egy másik összefüggérendszer elvág vagy legalábbis meggyöngít: a hátsó fülön, a szerző arcképe alatt, a kiadó régi szokása szerint a Magvetőnél megjelent könyveket tüntetik csak fel – ami pedig ezáltal Kemény jelentős életműve ellenére is egyetlen kötetet jelent csak, a 2006-os ÉLŐBESZÉD-et. Ez persze lehetne ismét jelentéktelen formáság, ám vélhetően hozzájárult – azzal együtt persze, hogy a szerzőt mostanra szinte kizárólag költőként tartották számon, a korábbi prózakötetek pedig, hiába tűnt ráadásul AZ ELLENSÉG MŰVÉSZETE húsz évvel ezelőtt jelentős irodalmi eseménynek, kihullani látszanak az emlékezetből – ahhoz, hogy ezeknek az elfeledett és a borító által is elfeledtetett műveknek az előásása és felemlítése az új regény eddigi kritikáinak többségében gyorsan letudandó filológiai rutinkörként jelentkezzen. Az én értelmezésem kiinduló tétele viszont éppen az lesz, hogy az új regény nemcsak hogy újrarajzolja a

versek hangsúlyviszonyait, hanem maga is igen erőteljesen a korábbi művek által meghatározott viszonyrendszerben működik. Talán látható lesz, hogy véleményem szerint miért nem lehet elég felmutatni a korábbi regényt mint műfaji előzményt (ami egyébként önmagában véve kérdéses is, hiszen *AZ ELLENSÉG MŰVÉSZETE* címlapján olvasható műfaji megjelölés ellenére abból számos részlet került át a *VÁLOGATOTT ÉS ÚJ VERSEK* alcímű *VALAMI A VÉRRŐL-kötetbe*), amely egyáltalán nem hasonlít a mostani szövegre.

Első regénye megjelenésekor Kemény István pályája elején járt, mostanra pedig eljutott a negyvenes évei végére, abba a korba ér tehát, mikor a hagyományos leosztás szerint nekiveselkedhetne művészetében az öregedéssel való szembenézésnek – elég egyértelmű azonban, hogy Kemény már húsz éve is ezzel a problémával küszködött. A lényegi határvonal ugyanis számára nem az aktív fiatalság és a passzív, elmúlásba torkolló öregség között húzódik: Keménynél a felnőtté válás a fiatalság ellenpólusa. A három prózakötetet (a középső az eddig még nem említett, 1997-es, tárcanovellákat tartalmazó *CSALÁD, GYEREKEK, AUTÓ*) alapul véve talán a legkönnyebb felismerni ezt a kitartóan és szisztematikusan vizsgált problematikát, mely műfajtól és műnemtől függetlenül vonul végig a teljes életművön. *AZ ELLENSÉG MŰVÉSZETE*-t voltaképpen ez az antitézis szervezte: az egyik oldalon a „*Maradj szűz!*” jelszava köré, az Elvont Párt jelvénye alá és istenek és félistenek társaságába seregülő fiatalok, a másikon meg a prózaivá szürkült felnőttek – a szöveg értékítélete egyrészt egyértelmű (az értéket a fiatalság jelenti, a felnőtté válás aláhullani lehet), ugyanakkor viszont, mivel a szereplők közül alá is hullik majdnem mindenki, mintha számot vetne az ennek mélyén meghúzódó aporiával is: hogy például a szerelem hiába a fiatalok legfőbb értéke, ha végigjártva ő maga is a felnőtté válás útjára vezet. A tárcakötet azután egy éles látószög váltással már a felnőtté válás legközepéről küld klausztrófó beszámolókat, ahol nem csak a szerelem változott át egy házasság nyögős hétköznapjaivá, de még az irodalomból is pénzért történő írogatás lett. Innen nézve tehát a két nyolcvanas évekbeli, „fiatal” kötet után a kilencvenes évek versei közül azok válnak hangsúlyossá, amelyek azáltal, hogy újra és újra színre viszik a felnövekvés kényszerének, a terhes hűségnek, a megromlott házasságnak, az eladottság érzésének képeit, a

felnőttéletet privát pokoljárásaként bemutatva tovább táplálják *AZ ELLENSÉG MŰVÉSZETE*-ben megalapított dualista mitológiát.

Ha tehát új regényében Kemény a fiatalsággal kezd foglalkozni, az sok mindennek tekinthető, de meglepőnek éppenséggel nem – inkább egy általa nagyon is jól belakott tájra tér vissza ezzel a szöveggel is. Látszólag persze alig hasonlíthatna kevésbé a húsz évvel ezelőtti első regényre: az az (akkoriban divatos kifejezéssel) „nyolcvanhat utáni”, második hullámos magyar posztmodern egyik jellemző műveként átlirizált, az átlátható értelemtulajdonítás és valóságvonatkozás törekvéseit feladó (és mint ilyen, nagyjából a homályosság és az érthetlenség között ingázó) rövidpróza-fűzér volt, ez pedig egy vas-kos, hagyományosabb regénypoétikai alapokon operáló, afféle történetmesélő regény, amelyből már jóval nehezebb elképzelni, hogy részletek kerüljenek majd át egy jövőbeli versválogatásba – de hát már a *CSALÁD, GYEREKEK, AUTÓ* szikár, kopár realizitikusságukat csupán allegorikus betétekkel fellazító szövegeiből sem. Holott az a költői és álomszerű stílus, amelyet ez az új regény felad, a nyolcvanas évek végén a vele szimpatizáló kortárs kritikusok (említhető itt Petőcz András, Beck András vagy Hajdú Gergely) számára éppenséggel a felnőttek világát elutasító fiatal generáció világlátásának lényegét látszott magába sűríteni.

Mindazonáltal úgy tűnik, generációs regény ez is. Kemény István újra és újra utoléri e címke – elég csak megnézni például a *Nappali ház* 1994-es, összefoglaló szándékú Kemény-blokkját: mindkét szerző hosszú bekezdéseket szán annak tisztázására, létezik-e és miben rejlik Kemény generációs jellege (és egyúttal a határok képlékenységét is jól mutatja, hogy Babarczy Eszter mint generációtárs, Gács Anna pedig már egy újabb generáció képviselőjeként beszél – a köztük lévő mindössze néhány évnyi kor-különbség ellenére). És ahogy akkor, most is: a *KEDVES ISMERETLEN* nagyjából minden eddigi kritikájában felbukkan, és éppenséggel a generáció félreprezentálásának vádjá tüzelte Radics Viktória hírhedt írását is. Ha azonban figyelembe vesszük azt az egész hálózatot, amely a korábbi művek alapján kirajzolódott, jogos talán a kérdés: vajon tényleg az a legfontosabb-e, hogy a regényben bemutatott fiatalság a mikor születettek fiatalsága?

Ha szerkezetét tekintjük, megkockáztathatnánk akár azt is, hogy a *KEDVES ISMERETLEN*-nel

„a magyar Az eltűnt idő nyomában” cím újabb aspiránusa született meg: a regény főhőse, Krizsán Tamás elbeszélésében ugyanis az élete Marceléhoz hasonlóan az élete történetét tartalmazó regény megírásához vezető útként tűnik fel. Saját terminológiájában a szöveg időgép, amelynek elkészülte nélkül az elbeszélő élete boldogtalan és értelmetlen lenne. A történet azonban nem siklik be zavartalanul az írás kezdetének pillanatáig: valamikor a nyolcvanas évek végén félbemarad, hogy azután a megírás jelzett idejéig (néhány év a kétezres évek második felében) egy-egy elszórt utalást leszámítva töröljön is mindent. Ezek az utalások azonban igen jelentőségteliek: az eltüntetett bő másfél évtized a szimbolikusan értett család, gyerekek, autó világa, állandó lelkifurdalással végzett reklámszöveg-írói munkája pedig elég félreérthetetlenül idézi meg a Jó ég-ciklus meghasonlottságát és beszédszituációját. A törlés elszántságát és radikalizmusát jól mutatja, hogy rengeteget hallhatunk arról például, hogyan évdődött a családja az Emma nevű szereplőhöz fűződő vélt vagy valós gyerekkori szerelmén, ugyancsak bőségesen értesülünk Emma és egy szörnyűséges fiatal pszichiáter kapcsolatáról, és néhány utalásból még az is kiderül, hogy a szöveg írásakor Emma már sok év óta az elbeszélő felesége – arról azonban éppenséggel egyetlen szó sem esik, hogy hogyan és mikor is jöttek össze voltaképpen. Az időgép-metaforában több rejlik tehát, mint egyszerűen a nagy mű egy furcsa megnevezése: a klasszikus időgépes filmek koreográfiája szerint az időutazó belép az időgépbe, egy hussanással eltűnik a néző szeme elől, a következő jelenetben egy újabb hussanással megjelenik egy másik időben, miközben a kiinduló idősíkból a hűlt helye marad csak. Hasonlóképpen: a regény sem archívum szeretne lenni, amely a jelenben megmaradva teszi ugyanakkor a múltat is hozzáférhetővé, hanem az is inkább eltüntetni szeretné utasát az időgép beindításának az idejéből, hogy az elbeszélő időbe visszajuttathassa. Ekként pedig már könnyen belátható mindennek kapcsolódása az életműhöz: a szemben álló területek feltérképezése és az ellenséges területről történő tudósítás után nem marad más, mint felmérni annak lehetőségeit, lehetséges-e a visszajutás a fiatalságba, lehetséges-e a szabadulás Komolyhomból, legyőzhető-e a még Az ellenség művészeté-ben is túl erősnek látszó áramlás a felnőtté válás felé.

Így aztán hogy melyik generáció története is ez valójában, vagy hogy lehetségesek voltak-e morálisan helyesebb választások e generáció tagjai számára, a regény másodlagos kérdéseinek tűnnek számomra. A rendszerváltás az elbeszélő felnőttkorának kezdetével való egybeesés miatt annak egyik szimbólumává válik ugyan, ám annak nem valódi oka: a fiatalok prolongálása a regény végén az argentinai írőkommuna képében nem a pártállam bukása, hanem az egyik szereplő barátjának teherbe esése miatt hiúsul meg. A zárójelenet teljes könyörtelenségében mutatja be azt, ahogyan a felnőtté válás áldozatait: a terv meghíúsul, és közben ráadásul magában tudja mindenki azt is, hogy pragmatikusan szemlélve eleve képtelenség lett volna, és marad végül csak a remény, a nagybetűs Ismeretlen csábítása Lengyelország képében, amiből persze megint csak nem lesz semmi – meg az ordítás a maguk és mások lelkéért, ez a katexochén kamaszos gesztus.

És ilyesmikkel van teli ez az egész szöveg. A főhős a Duna-versekből ismert szellemet valami egészen konkrét dolognak képzei, ami elárastja az árteret, és beszélgetni lehet vele. Teljesen komolyan hisz benne, hogy az emberiség fejlődése megállt, és onnan kezdve a pusztulás felé sodródik, egy pontosan meghatározható időpont óta méghozzá: néhány héttel a holdraszállás után (de hogy mi volt akkor? biztosan nem Csehszlovákia megszállása, mint Radics írja, hiszen az egy évvel korábban történt, de akkor mi? a woodstocki fesztivál? a Kadhafipuccs? az első Repülő Cirkusz-epizód?). Elismerően figyel, ahogy apja és az ő testvére felosztják maguk között a világ szemmel tartását, és adandó alkalommal a nyomukba is lép a barátjával. Nos, jelen sorok írója életkoránál fogva éppenséggel lelkesedhetne még mindezért, hiszen még fiatalabb is, mint a regény hősei a regény végén. Úgy alakult azonban, hogy korán kiábrándultam az ilyesféle ködös dolgokból. Ami persze szintén nem egyszerű dolog. Történt egyszer például, hogy ültünk a barátaimmal a fűben a Normafánál, beesteledett, feljöttek a csillagok az égre, a többiek pedig a szellemekről kezdtek beszélgetni, először csak könyvekről, amelyekben szerepelnek szellemek, de azután az egyik lány bevallotta, hogy neki bizony egyszer a kollégiumban megjelent egy szellem, aki ráadásul tudott mindent róla, és a többiek is azt gondolták, hogy kell, hogy legyenek a földön

valamiféle láthatatlan lelkek, és aztán hogy csak a legkorlátoltabb emberek nem képesek belátni, hogy valószínűleg nem csak az létezhet a világban, amit az ő kockafejük tudományosan igazolni képes – én pedig mint legkorlátoltabb ember, valamiféle elfoglaltságra hivatkozva el-sétáltam a hidegben a sötét buszmegállóba inkább, pedig nem volt semmi dolgom másnapig, szívem telve magánnyal.

Na de: érdekelt-e ez bárkit? A kérdést persze azoknak tudom csak feltenni, akik egyáltalán tovább olvastak, de azt hiszem, jó okkal gondolom, hogy még az ő válaszuk is az lenne: hát nem. Ami tökéletesen érthető is, hiszen ezzel a történettel legalább két gond van, az egyik, hogy hasonló traumák, más emberekkel, más dolgok miatt lejátszódnak mindenki életében, a másik meg, hogy önök, kedves olvasók, nem szerelmek belém, mert ezen a történeten legfeljebb a szerelmem nem ásitána el magát (de inkább talán még ő is). És hát igen: ez a baj ezzel a regénnyel is. Hiszen saját kiskori és fiatalkori történetei mindenkinek végtelenül fontosak, mert sosincs bennünk még egyszer annyi érzékenység, elvész a legkisebb dolgokból is a végtelenre nyíló távlat, és sajnos legtöbbször ellaposodnak az egész eget betöltő barátságok és szerelmek; elmesélve őket azonban szinte elkerülhetetlenül banalitásba fulladnak, hiszen a másik idegszállait nem ezek, hanem egészen hasonló és teljesen más történetek huzalozták. Az ilyen történetek banalitásába való beletörődés azonban nem más, mint maga a keményi értelem-ben vett felnőtség, ennél fogva aztán nem csoda, hogy az időgépet építő elbeszélő tulajdonképpen kénytelen megtartani azokat magának, hogy megőrizhesse ragyogásukat, így pedig az ő rekonstruált fiatalkori optikája határozza meg az arányokat ebben a szövegben, minek nyomán egy kismacska vagy egy karácsonyfa megvétele hosszú oldalakat betöltő témává léphet elő. És mivel a regény elején ott áll egyértelműen, szerzői aláírással, hogy a regény fikció, az ostobaság látszata nélkül nem tehetjük meg azt sem, hogy Kemény Istvánért való rajongásunkban megkerüljük ezt az egész játékot, és egyszerűen nekilássunk megismerkedni kedves szerzőnk ifjúkorával.

Így aztán aligha csodálkozhatunk, hogy ezzel az igen alapos, ám az olvasóját jórészt kirekesztő szöveggel szembekerülvén a legtöbb kritikában szóba kerül a hol palástolni próbált, hol pedig szabadjára engedett felháborodást szülő mély

unalom, mely a regény olvasását sok ponton szerintem is igencsak jellemzi. Rádadásul a fiatalság általános érzelmi túltelítettsége és az, hogy a fiatalság autonóm értéként jelenhessék meg, ne csak pusztán afféle előszobaként a felnőttéshöz, mind megköveteli, hogy a szöveg sorra kicsavarja a teleologikus alakzatok nyakát. Így válhat Emmából a látott módon valódi gyerekkori szerelem és elérhetetlen, gyönyörű nő, nem pedig csupán a majdani feleség, aki ekkor még épp nem az. És a szövegben végig ott serpetertelő Pataival kapcsolatban is sokkal fontosabb a családban betöltött mitikus szerepe, aminek nyomán Tamásra valamiféle kiválasztottság háramlik és a vele kapcsolatban megnyilvánuló furcsa, nyomasztó vonzás-taszítás, mint hogy tisztázódjék, hogy mit is vétett ellenük, és hogyan lehetne ezt kiegyenlíteni. Az olvasót, aki szeretné mindezt legalább érteni, ha már érezni, mivel nem vele történt, nem érezheti, büntetésül, hogy ilyen felnőtt módra gondolkodik, a tizedik fejezet véget érni nem akaró asztalterítés-jelenetei várják, ami közben a címbe emelt bosszú egyszerre növekszik hatalmasra, és marad tökéletesen tartalmatlan.

AZ ELLENÁLLÁS MELANKÓLIÁJA egyik legmegdöbbentőbb jelenete a regényben korábban apokaliptikus vízióvá duzzadt eseményeket kivizsgáló parancsnok kifakadása: „*Katasztrófa! Persze! Utolsó ítélet! A lófaszt! Maguk a katasztrófa, és maguk az utolsó ítélet, mert maguknak még a lábuk se ér le a földre, hogy dögölne meg minden alvajáró!*” A KEDVES ISMERETLEN-ben nincs parancsnok, csak egyetlen, végletesen abszolutizált, minden mást kizáró (a szó etimológiai értelmében: idiotisztikus) elbeszélői világszemlélet, minek nyomán az olvasó, aki egy csomó mindenről úgy véli, hogy ezt felnőtt ember (mind az író, mind az elbeszélő) igazán nem gondolhatja komolyan, egyre kényelmetlenebbül érzi magát, és kétségbeesetten kutat az ironia vagy legalább a racionalításra való bármiféle reflexió után – ami azonban nincs. A Krizsán-féle időgép megtesz minden tőle telhetőt, hogy legyőzze végre az ellenséget, és megtalálja a módját, hogy visszatérjen a fiatalságába. A Kemény-féle regény pedig nem hoz ítéletet ennek lehetőségességéről, ám eközben a szöveg inkább egyféle konceptuális műalkotássá válik, ahol a lényeg voltaképpen nem a mondatok hosszú egymásutánja, hanem ennek a törekvésnek a színrevitele. Aminek másik résztvevőjeként, meghatott kamaszként vagy felháborodott parancsnokként, az

olvasónak meg a kritikuskak kell kimondania, hogy szembeszegülhet-e ilyen módon bárki a felnövekvés keserű és kényszerű törvényével. Az én válaszom egy tökéletesen egyértelmű nem. Ám ha ez a nem nem lenne ilyen határozott, nem lenne ilyen mélyről jövően szomorú sem.

Lengyel Imre Zsolt

MÓZES ÉS ÁRON

Arnold Schönberg operája a Kocsis Zoltán által megkomponált harmadik felvonással. Ósbemutató Művészek Palotája, Bartók Béla Nemzeti Hangversenyterem, 2010. január 16.

„Végre-valahára egy Schönberg-bemutató Budapesten! Elég sokáig tartott, mire létrejöhetett. És most is külföldi művészeknek köszönhetjük” – írta Bartók Béla a bécsi Rosé Kvartett 1920-as koncertjéről a New York-i *Musical Courier*-ban.¹ Jemnitz Sándor pedig Schönberg hatvanadik születésnapján, 1934. szeptember 13-án így köszöntötte a zeneszerzőt – egykori tanárát – a *Népszava* hasábjain: „...Itt mutatunk rá arra a szegycmenteljes tényre, hogy legfontosabb alkotásai, főművei máig is előadatlanok és jóformán teljesen ismeretlenek nálunk! Pedig a jól megalapozott modern zenei műveltség elengedhetetlen kellekei ezek...”²

Zenei kultúránkat a negyvenes években a náci Németországgal való szövetség is beárnyékolta, hiszen ott a zsidó Schönberg zenéje mint „entartete Kunst” (elfajzott művészet) lett betiltva, az ötvenes években pedig a szovjet mintát követő marxista művészetpolitika tette indexre – egyébként Bartók legjelentősebb műveivel együtt – Schönberg és tanítványainak kompozícióit, „formalista, dekadens, burzsoá” címkével ellátva.

2009-et kellett írni ahhoz, hogy „végre-valahára” Magyarországra is eljusson Schönberg fő műve, a MÓZES ÉS ÁRON. Az 1954-es hamburgi koncertelőadáshoz és az 1957-es zürichi színpadi ósbemutatóhoz képest ismét „szegycmenteljes” késéssel, hiszen a mű már a hatvanas években valóságos diadalutat járt be Európa és Amerika nagy színpadain: 1961-ben Milánóban Scherchen, 1965-ben Londonban Solti, 1966-ban Bostonban McConathy mutatta be, az utóbbi két évtizedből pedig az 1995-ös párizsi, az 1996-os

salzburgi, az 1999-es New York-i és a 2006-os bécsi előadást emeljük ki. Az 1954-es hamburgi ósbemutatóról lemez is készült, és azóta legalább nyolc további felvétel jelent meg Scherchen, Gielen, Solti, Boulez, Kegel, Kluttig, Gatti vezényletével. 1973-ban filmet is forgatott belőle a francia rendezőpáros: Jean-Marie Straub és Danièle Huillet, Michael Gielen hangfelvételeinek felhasználásával.

A mű magyarországi bemutatásához a Miskolci Nemzetközi Operafesztivál törte az utat: 2009. június 17-én Giorgio Pressburger rendezésében, két vendégművész közreműködésével és Kocsis Zoltán vezényletével szcenírozott formában szólt meg Schönberg befejezetlen operája. Már akkor kitértek a 2010-es budapesti bemutató időpontját is, de a miskolci előadás tapasztalata – a vitatható színpadi megvalósítás és a harmadik felvonás prózában való előadásának hiteltelensége – győzte meg Kocsist arról, hogy Budapesten valami mást kell csinálni. Az oratóriumok előadásánál újabban szokásos félszenírozás módját kell követni, ami pedig a befejezést illeti: a harmadik felvonás szövegéhez zenét kell komponálni.

Kocsis erre használta fel a múlt év nyarát. A mű hangról hangra való mély ismeretében, és mint mondta, „Schönberg zeneszerzői kurzusát átélve” sikerült megkomponálnia az opera befejező felvonását.³ Az út ehhez egyenes volt: Schönberg zongoradarabjainak koncertelőadásain és kamaragyüttesre való átdolgozásain túl Kocsis mutatta be 1998-ban a zeneszerző hatalmas apparátust igénylő korai művét, a GURRELIEDER-t, és ő vezényelte lemezre a Maeterlinck-témára komponált, ugyancsak korai szimfonikus költeményt, a PELLÉAS ET MÉLISANDE-ot (2001). Az út végén magaslik a január 16-i előadás, egy nemzetközi kisugárzású ósbemutató, amely nemcsak a fél évszázados késést tette jóvá, hanem a Schönberg-interpretáció élvonalába emelte a magyar zeneművészetet.

Hogy a MÓZES ÉS ÁRON Schönberg főműve vagy legalábbis a fő művek egyike, azt számos kritikus, történész és karmester állítja. Véleményem szerint is főmű, nemcsak méretei miatt, hanem mert egyrészt hűséges összefoglalása Schönberg emberi és művészi eszméinek, másrészt igazolása annak, hogy a dodekafónia nem feltétlenül cerebrális konstrukció, hanem rugalmas és adekvát eszköz, feltéve persze, ha megfelelő komponista használja.

A zsidó születésű zeneszerzőt egész életében foglalkoztatta Isten és a vallás problémája. Huszonnégy éves korában kikeresztelkedett, 1933-ban a náci Németországból emigrálni kényszerült, és ismét visszatért a zsidó hitre. 1917-ben a GENEZIS könyvének (28, 10–17) egy részletére és Strindberg JÁKOB BIRKÓZIK című írására támaszkodva oratóriumot tervezett JAKOBSLEITER (JÁKOB LAJTORJÁJA) címmel, a zene azonban csak részben készült el, tanítványa, Winfried Zillig fejezte be. A húszas évek elején Schönberget súlyos antiszemita inzultus érte, minden bizonynyal ennek hatására fordult a zenétől a drámához: 1926/27-ben színdarabot írt DER BIBLISCHE WEG (A BIBLIAI ÚT) címmel egy elképzelt ideális vezetőről, aki a világban szétszóródott zsidó népet új államban próbálja nemzetté egyesíteni. Már ebben a darabban is felbukkan a két bibliai figura, a beszédre képtelen Mózes és a virágos szavú, karizmatikus Áron (EXODUS, 4, 10–17) szembenállása, de egymást kiegészítő, egymást feltételező kapcsolatukat Schönberg végül az 1930 és 1932 között komponált MÓZES ÉS ÁRON-ban tette alapeszmévé.

Schönberg operájában Mózes, a gondolat hordozója szinte kőbe vésett figura: merev, valósággal csökönyös, számára semmi más valóság nem létezik, csak az elvont eszme. Kérlelhetetlen, mert mindent az egyetlen, a legfőbb lényeg: az Isten – azaz a gondolat – szempontjából néz. „Az én Mózesem – persze csak mint jelenléte – leginkább talán a Michelangelóéhoz hasonlít. Egyáltalán nem emberi” – írja egy levelében.⁴ Áron viszont nagyon is emberi: ő szereti a népet, s ezért a nép is szereti őt. Nem Istent, hanem a népet szolgálja. Mózes csak kivezetni akarja a zsidókat Egyiptomból a sivatagba – ami egyébként Schönberg szimbólumnyelvén a gondolat tisztaságát jelenti –, Áron konkrét földi célt is megjelöl számukra: a tejjel-mézvel folyó Kánaánt.

Mózes és Áron konfliktusában Schönberg azt a filozófiai és esztétikai kérdést fogalmazza meg, hogy vajon a gondolat testet öltő, szóban-képpen rögzített megfogalmazása adekvát módon és teljes egészében tükrözi-e az eredendő eszmét. Hogy vajon a közlés, a formába öntés, a kifejezés nem hamisítja-e meg az alapjában véve anyagtalan természetű s így az anyagivá válással eleve szembehelyezkedő gondolatot? Ez a Schönberg sajátos személyisége által kiélezett kérdés az opera megfogalmazásában a művészi alkotás általános problematikájának mély kettségét, gondolat és megvalósulás, eszme és

valóság, törvény és szabadság, tartalom és forma, élet és művészet ellentmondását, belső meghasonlottságát tükrözi. Talán éppen ezért jogos az a feltételezés, hogy a Mózes–Áron antinómiában Schönberg skizoid egyéniségének kivetülése is megnyilvánul: ő maga Mózes, az egyetlen, láthatatlan és elképzeltetetlen (*unvorstellbar*) eszme igazi örököse és hordozója, de ugyanakkor szeretné, ha rendelkezne a tökéletesen adekvát kifejezés eszközeivel is.⁵

A MÓZES ÉS ÁRON azért is tekinthető főműnek, mert benne érett és zenében fogant formáját ismerhetjük meg a dodekafon, vagyis a hangnem nélküli tizenkétfokúság módszerének. Schönberg alkotói rendszere azt jelenti, hogy a szerző egy előre kialakított tizenkét fokú hangsor, „Reihe” alapján komponálja meg az egész művet, kiaknázva a sor valamennyi variációs lehetőségét, a bachi példák nyújtotta „rák”, „tükrör”, „tükrör-rák” megfordításokat, a sor tizenegy további transzpozícióját, valamint azok lineáris és vertikális formáit. Ezt a technikát Schönberg a húszas évek közepétől kezdve már alkalmazta, ugyanakkor félt attól, nehogy a kötöttség nagyon mechanikussá tegye a kompozíciót. A harmincas években azonban már így nyilatkozott: „...csakhamar rájöttem, hogy félelmem alaptalan volt; mert sikerült egy teljes operát, a Mózes és Áront egyetlen sorra alapozni; és minél jobban megbarátkozom a választott sorral, annál könnyebben tudok belőle témákat kialakítani. Így azután előzetes elképzeléseim igazsága fényesen bebizonyosodott. Követni kell az alapvető sort; ám annak ellenére az ember olyan szabadsággal komponál, mint azelőtt.”⁶

Adorno azonban, aki egyébként – és ez közzismert – Schönberg elkötelezett híve volt, a dodekafónia nagyformában való használhatóságát tekintve kételkedett. „Azáltal, hogy a tematikus munka keresztül-kasul eluralkodik az anyagon, maga a kompozíció valóban atematikus »próza« lehetne, anélkül, hogy emiatt a véletlenszerűség kerítené hatalmába. De a szerkesztésmód eldologiasodása azáltal válik szembeszökővé, hogy Schönberg magukról az anyagot kizárólag prediszponáló tizenkét fokú sorokról feltételezi, hogy belőlük nagyformákat lehet építeni.”⁷

Schönberg ezzel szemben éppen a nagyforma egységét építi szilárdra egy különlegesen jól kiválasztott Reihével, mely nemcsak azt teszi lehetővé számára, hogy a benne rejlő vertikális (akkordikus) és lineáris (melodikus) formák gazdag variációban jelenjenek meg, hanem azt is, hogy bizonyos elemek újrafelhasználásá-

val, akár idézésével lélektani mozzanatokot és dramaturgiai összefüggéseket wagneri „Leitmotiv”-ként ábrázoljon. Kocsis Zoltán például többször is utalt arra, hogy a tejjel-mézrel folyó országba vonulás indulózenéjét (*Marcia*) Schönberg az első felvonásból áttemelve szinte változatlanul használta fel a második felvonásban is – ami egyébként Kocsist arra jogosította fel, hogy ő a harmadik felvonásban is használja.

A dodekafon „soros” technika nem egyértelműen pozitív eredménye és fejleménye a huszadik század zenéjének. Aligha véletlen, hogy a század két másik nagysága, Stravinsky és Bartók bizonyos ellenállást tanúsított vele szemben; Bartók éppen csak közelített hozzá, Stravinsky pedig saját arcára formálva adaptálta 1952 utáni kompozícióiban.⁸ A választott sor kötöttségét és szabadságát Schönberg olyasféle kapcsolatlanként tekintette, amelyet nemcsak technikai értelemben használt, hanem operájának alapeszméjében is megkísérelt kifejezni. Ezért is mondható, hogy a MÓZES ÉS ÁRON a tizenkét fokú komponálás talán legklasszikusabb példája, mert „stílus és eszme” (vö. Schönberg tanulmánygyűjteményének címével: STYLE AND IDEA) találkozik benne a lehető legmagasabb fokon.⁹

A MÓZES ÉS ÁRON-t a zenekritika és a zenetudomány (mind ez idáig) torzónak tekintette. Adorno SACRALES FRAGMENT címmel írt róla tanulmányt, és véleményét így összegezte: „A töredék szövegéből ítélve a Mózés és Áron befejezett operaként feledésbe merült volna; mint befejezetlen mű viszont a zene nagy töredékeinek egyike.”¹⁰ Stravinsky pedig így fogalmazott: „A posztumusz kiadások között külön kategóriát alkot a Mózés és Áron. Míg a többi valóban befejezetlen, addig ez befejezetlensége ellenére teljes, mint egyes Kafka-novellák, melyek belső értelme minden befejezést lehetetlenné tesz. Ezt tartom Schönberg leghatalmasabb művének.”¹¹ És az özvegy, Gertrud Schönberg is így járult hozzá a mű kiadásához: „Ahogyan ez van, úgy kell lennie.”

Több hipotézis is felmerült már arra vonatkozólag, miért nem komponálta meg Schönberg a harmadik felvonás zenéjét, noha amerikai emigrációjában már nyugodtabban élhetett, mint a húszas évek Berlinjében, és ezt számos Amerikában megírt jelentős mű is tanúsítja. Véleményem szerint igen fontos érv lehet, hogy a szöveget az előző két felvonáshoz képest gyengébbnek érezte; nem talált benne olyan erős, komponálásra ösztönző drámai ütközéseket, mint az egyiptomi kivonulás vagy az aranybor-

jú imádása. A szöveg csupán az Áron ellen felhánytorgatott vádak sorolásából áll, és végül Áron megsemmisüléséhez vezet, ami egyébként ellentétes a Bibliával. Itt jegyzem meg, hogy Áront nem „az isten nyíla sújta halálra”, miként azt Kocsis interpretálta egyik nyilatkozatában,¹² hanem mert Mózés úgy rendelkezik, „engedjétek el, éljen tovább, ha tud”.¹³ És ekkor teljesedik be az egymást feltételező kapcsolat sorsa: a mózesi gondolatától megfosztott, azt eláruló szó nem életképes. Ezért kell Áronnak meghalnia.

Áron halálával Mózés, a gondolat is egyedül marad, és győzelmét semmi mással nem tudja igazolni, mint utolsó mondatával, amikor így szól népéhez, mely már útnak indult: „De a pusztában legyőzhetetlenek vagytok, és elértek a célt: egyesültök Istennel.”¹⁴ („In der Wüste seid ihr unüberwindlich und werdet das Ziel erreichen: Vereint mit Gott.”) Valószínűleg ennek az utolsó mondatnak a fontossága bírta rá a zeneszerzőt arra, hogy nem sokkal halála előtt, érthető rezignációval, így írja le kompromisszumos végakarát: „Egyetértek azzal, hogy a III. felvonást pusztán felolvasva adják elő.”¹⁵

Ez a szerzői végakarát olyan gyakorlatnak adott szabad utat, amely erősen vitatható, hiszen a második felvonás felemelő, katartikus hatású befejezése után a felolvasott szöveg, még ha kiváló színészi teljesítménnyel adják is elő, száraz, hatástalan, és semmiképpen nem fejezi ki a két szereplő ellentétét. Érezte ezt a problémát Hermann Scherchen is, amikor 1961-ben a milánói előadáson a harmadik felvonás dia-logizált szövegét háttérzenével, a csipkebokorból megszólaló isteni hangok felidézésével kísérte.¹⁶

Kocsis Zoltán felismerte, hogy a harmadik felvonás szövegének megzenésítésével arra a kérdésre adhat választ, amely Schönberget egész életében elkísérte: vajon alkalmasak-e a szavak, a rendelkezésre álló eszközök annak kifejezésére, ami tulajdonképpen „kifejezhetetlen”? Felismerte, hogy a Schönberg számára olyan fontos „De a pusztában legyőzhetetlenek vagytok...” mondatnak – mely tulajdonképpen válaszol a második felvonás végének „Ó szó, te nekem hiányzó...” mondatára – zenében vagy legalábbis zenébe ágyazottan kell elhangoznia.

Szerzőként társulni Schönberghez meglehetősen kényes szerep. Kocsis Zoltánnak mégis „testhezálló” volt, mert – korábban is említettük – zongorista és karmester gyanánt szinte az egész Schönberg-oeuvre-t fejében őrzi, ugyan-

akkor régóta táplál magában zeneszerzői indítatást. Első kompozíciói a hetvenes évek közepén szólaltak meg az Új Zenei Stúdió hangversenyein, Jeney, Sály, Vidovszky darabjainak társaságában. És szerzői tehetségről tesz tanúságot az az alig megszámlálható mennyiségű átirat – zongoráról zenekarra és viszont –, melyet Liszt, Wagner, Debussy, Bartók és Schönberg műveiből készített. A MÓZES-opera befejezését megírni azonban nem egyszerűen hangszerezési feladat, mint Friedrich Cerháé volt Alban Berg LULU-ja esetében, vagy részletes vázlatok rekonstruálása, amit Franco Alfano végzett el Puccini TURANDOT-jának színre állításakor, hanem egy teljes felvonás önálló megkomponálása.

Kocsis harmadik felvonása a hangzásvilág, a zenekari szölamok bonyolult szövege terén azt folytatja, amit az első két felvonás már elindított, vagyis semmiféle törést nem érzünk. Hosszú, több mint kétszáz ütemes zenekari bevezetés indítja a felvonást, amire dramaturgiai szempontból szükség van mind az előző, tragikusan félbeszakadt felvonás érzelmi kifuttatása miatt, mind pedig a megkötözött Áron „bevonzolásának” előkészítéséhez. Ez a „folytatás” azonban semmiképpen nem stílusimitáció, különösen azért nem, mert az első felvonás Bach passióira emlékeztető kórustablói és a második felvonás nagyon gesztikus, ábrázoló, olykor táncos mozzanatai helyett Kocsis zenéje inkább szimfonikus jellegű, s ha megfelelő párját keressük Schönberg oeuvre-jében, az 1909-ből való ÖT ZENEKARI DARAB-ban találjuk meg. Nem ilyen indokolt viszont ezt az ábrázolást felfogja-e, és nem csak azt konstataálja, hogy a szöveg folyamatossága elakadt.

Miközben Kocsis kompozíciójában Schönberg zenéjének szelleme uralkodik még akkor is, amikor nem a schönbergi Reihe variációit használja, olyan elemek is megjelennek, melyek eltérnek a schönbergi „stílustól”. Mózes ugyanis az ítélezési jelenet végén, amikor a Harcosok megkérdezik, öljük-e meg Áront, nem válaszol, hanem egy szólóklarinéton megszólaló sémi

színezetű dallam, elhangolt citera és dzsesszes dobszó kíséretével folytatja az Áron elleni vádak sorolását, mégpedig nem az eddig megszokott „dallamos Sprechgesang” hangján, hanem kopogó, azonos hangon való recitálással. A vád így még keményebbé, az árulás súlya még nagyobbá válik. A hallgató érzi, itt fordulópont-hoz értünk, mert a szabadság Áron számára megsemmisüléshez vezet.

Kocsis jól gazdálkodik az előző felvonásokból kölcsönzött és a művet egységessé tevő zenei idézetekkel. Mózes utolsó szavait ugyanaz a fájdalmas hegedűdallam vezeti be és kíséri, mely a második felvonás végének tragikus kicsengését is meghatározta, és a mű végén az „egyesültek istennel” szavakhoz a csipkebokorból felhangzó isteni szózat hangjai adják a hátteret. Ilyen módon a harmadik felvonás befejezése a második felvonás befejezésére rímel, és ezzel méltó módon zárja az operát. Különösen, hogy a Fisz hang, mely afféle „tonális” nyugvópontja volt az előző két felvonásnak, itt is megszólal a xilofon kopogó hangján, a legmagasabb fekvésben.

A budapesti előadást nem csak az új felvonás megszólalása tette izgalmassá: a zenei és színpadi megvalósítás kiegyensúlyozottan magas színvonalra is rendkívüli eseménnyé avatta. Amiscolci bemutató kalandja után, mely a cselekményt egy neológ zsinagógába helyezte, ám ugyanakkor megpróbálta követni Schönberg megdöbbentően naturalista színpadi utasításait is, a budapesti félszenáriozott előadásához megtalálták azt az igazán arany – és semmiképpen nem kompromisszumos – középutat, mely az operai és az oratorikus előadás között halad. Schönberg maga az opera műfajában gondolkodott, ezt több levele is tanúsítja. Walter Eidlitznek (1892–1976), aki 1933-ban elküldte Schönbergnek DER BERG IN DER WÜSTE című, hasonló koncepciójú drámáját, többek között ezt válaszolta: „Az Ön Mózeséhez inkább az én Áronom hasonlít, bár alakját nem dolgoztam ki oly sokoldalúan, emberi viszonylatait nem mutattam meg annyira, mint Ön... Érdekes viszont, hogy elég közel kerülünk egymáshoz az aranyborjú-jelenet bevezetésében; formába öntésében, sőt tendenciájában is... E jelenet megvalósításában nagyon messzire mentem, hisz ez alapgondolatom magva, darabom itt a leginkább opera; aminek persze lennie kell.”¹⁸

Schönberg nagyon részletes és pontos rendezői utasításainak jellemzésére csak egy-két

részletet idézünk. Az aranyborjú-jelenet színpadi képét például így kezdi: „*Áron utolsó szavaira minden irányból teherhordozó tevék, öszvérek, lovak, szekerek jönnek be a színpadra. Az állatok föl vannak díszítve, koszorúzva. A mézsárosok hatalmas késsel lépnek be, s vad léptekkel táncolnak körülük.*”

A jelenetsorban azután négy meztelen szűz feláldozására kerül sor, és bár a szerző a meztelességre vonatkozóan azt jegyzi meg: „*amennyire a törvények és a színpad lehetőségei megengedik*”, az utána következő jelenetet így írja elő: „*A papok a szüzekre rohannak, átölelik és hosszan csókolják őket. Minden pár mögött egy lány áll, kezében hosszú késsel és edénnyel... A lányok a papoknak nyújtják a késeket, a papok torkon ragadják a szüzeket, s szívükbe döfik a pengét. A lányok felfogják az edénybe ömlő vért, a papok pedig az oltárra öntik. A tömeg soraiban most puszítás, öngyilkosság kezdődik... Erotikus orgia. Meztelen ifjú rohan oda egy lányhoz, letépi testéről a ruhát, magasba emelve viszi az oltárhoz...*”¹⁹ Manapság a színpadi meztelenség és a véres öldöklés már elfogadott dolog, a múlt évi Ruhriennale előadásának rendezője Bochumban nem is habozott színpadra állítani vérben úszó meztelen női és férfitesteket. Véleményem szerint azonban nem ez az útja Schönberg hiteles interpretációjának, mert a zenét egy felfogató – esetleg visszatetsző – látvány, egy vizuális élmény pusztá kíséretévé degradálja.

A Bartók Béla Hangversenyteremben a közönség a schönbergi utasításokat az énekelt szöveg magyar fordításával együtt vetítésben olvashatta, így pontosan megismerhette a szerzői szándékot anélkül, hogy szembesülnie kellett volna durva jelenetekkel. Ehhez a zenére koncentrálni előadáshoz Novák Eszter és Zeke Edit elvont képet állított színpadra, amely azonban a többi ötlet felhasználásával együtt tökéletesen segítette a nézőt a megértésben. A cselekmény egyszínű, fehér emelvényeken és különböző méretű kockákon zajlott, a szereplők pedig – oratóriumszerűen – frakkban vagy más sötét ruhában jelentek meg. Ám a színpadi mozgások révén az oratórium határa kitágult, és a színpadi hatást eredményesen támogatta a különböző színű megvilágítások alkalmazása: a csodák bemutatásakor a vörös és zöld fények, az aranyborjú megjelenésekor pedig az arany, mely hatatosan csillogott a színpad fölötti orgonasípon. A színdramaturgia használata különösen nagy találat, mert Schönberg kifejezetten ezzel kísérletezett 1913-ból való színpadi darabjában,

a DIE GLÜCKLICHE HAND-ban. Schönberg akkoriban szoros kapcsolatban állt a müncheni expresszionista festők *Der blaue Reiter* csoportjával, maga is festett, és ez ösztönözte arra, hogy a különös zenedráma zenéjéhez a színes megvilágítások pontosan előírt váltakozását mellékelje.

Hogy Schönberg operájának előadása mekkora együttest igényel, azt már az átlagosan huszonöt-harminc kottasoros partitúraoldalakra (összehasonlításul: egy Beethoven-szimfónia partitúrája általában tizenhat soros) való első bepillantás is elárulja: két különleges képességgel megáldott főszereplő és tizenhét további énekes szólista, hatszólamú vegyeskar és huszonöt énekesből álló férfikar, továbbá harminchat különféle hangszer felölélő, közel száztagú zenekar. Ezeket a számokat csak azért írtam le, hogy az olvasó megközelítő fogalmat alkothasson az előadás méreteiről. A megvalósítás értéke azonban attól függ, hogy az énekes és hangszeres művészeknek ez a nagy számokban mért csoportja milyen szervezettséggel és milyen minőségű előadással működik együtt. Szervezettségről van szó, amin nem az értendő, mint egy átlagos koncert- vagy opera-előadásnál, hogy a művész a karmester intésére pontos időben „belép”, hanem az, hogy szólistáknak, kórusnak és hangszereseknek egyaránt meglehetősen „diszszonáns” hangtömbökben kell megtalálniuk az időben és hangmagasságban pontos belépést, a szólam vezető vagy kísérő funkcióját, dinamikáját, színét. A karmesternek e sok szereplő bonyolult, sokszor metrumváltó és poliritmikus együttműködését kell irányítania. Ha elismerően szólunk Kocsis Zoltán zeneszerzői szerepéről, ugyanolyan elismerés illeti őt karmesteri minőségéért, ennek a rendkívüli szervezettségnak a megvalósításáért.

Mózes szerepében lenyűgöző teljesítményt nyújtott Wolfgang Schöne, a világ számos színpadát és koncerttermét bejárta, de főképp Stuttgarthoz kötődő basszbariton. Ez a közel hetvenéves művész hangjának és színpadi megjelenítő erejének teljében úgy formálta meg Mózes alakját, ahogyan azt Schönberg elképzelhette, de nem „kőbe vésvé”, hanem érces zengéssel. Szerepét olyan kiemelkedő muzikalitással és olyan pontos ritmussal játszotta, hogy alakítása – szigorúan megőrizve az Áron éneklésével kontrasztáló beszélő (Sprechrolle) követelményét – a zene szférájába emelkedett. Áron szerepére egy fiatal tenorista, Daniel Brenna érkezett az Egye-

sült Államokból. Rendkívül nehéz, „dodekafon belcantónak” is nevezhető szerepét derekasan teljesítette, sikeresen küzdve a betegséggel, mely éppen az előadás napjaiban támadta meg. Interpretációjában azonban így is érvényesültek a figura emberi vonásai, az alkalmazkodási képesség és a népzéeri hajlam.

Nem lehet eléggé dicsérni azokat a fiatal magyar énekeseket, akik az opera kisebb, de ugyancsak rendkívüli nehézségeket rejtő szerepeit játszották. Ki kell emelni közülük Keszei Borbálát, aki az Egy fiatal lány, valamint az egyik Meztelen szűz szolamát énekelte gyönyörű hanggal, megnyerő megjelenéssel és muzikalitással. Mindenképpen szólni kell még arról a hat énekes szolistráról (Kristófi Ágnes, Barlay Zsuzsa, Puskás Eszter, Gavodi Zoltán, Domján Gergely, Silló György), akik láthatatlanul, a csipkebokorból megszólaló isteni hangokat szólaltatták meg hangsórón keresztül.

Rendkívüli feladat hárul ebben az operában a népet megszemélyesítő hatszólamú kórusra, melynek megszólalásaiban az éneklő szólamokat olykor beszélő vagy suttogó szólamok ellentözzök. A tizenkét fokú hangzatok és a szólamok vezetésének rendkívüli bonyolultsága miatt különösen nehéz feladatot magas színvonalon oldotta meg a Nemzeti Énekkar és a hozzá csatlakozó Budapesti Énekes Iskola (Antal Mátyás, Buberné Tamás és Mezei János betanítói közreműködésével). Fontos szerepe volt még az előadásban az Öregek tanácsát (Die 70 Ältesten) megszólaltató Honvéd Művészegyüttes Férfikarának (Riederer Rihárd).

A zenekari árokban „rejtőző”, de nagyon is előtérben levő hangszeres művészek, a Nemzeti Filharmonikus Zenekar tagjai – a koncertmestertől a mandolinon, harsonán, xilofonon játszó muzikusokig – szóló, kiségyüttes és tutti megszólalásokban egyaránt lenyűgöző teljesítményt nyújtottak, méltó módon hozzájárulva betanítójuk és állandó karmesterük, Kocsis Zoltán fáradhatatlan munkájához.

Schönberg operájának budapesti bemutatója azzal a tanulsággal jár, hogy a darabot *nem szabad* prózával befejezni. Vagy vállalni kell a torzót, és befejezni a művet a második felvonással, Mózes megrendítő összeomlásával, vagy pedig – és erre most nyomatékos ajánlást kapunk – Kocsis Zoltán harmadik felvonásával játszani.

Jegyzetek

- SCHÖNBERG AND STRAVINSKY ENTER „CHRISTIAN-NATIONAL” BUDAPEST WITHOUT BLOODSHED. *Musical Courier*, 21. Február, 1921. Magyarul, Vikárius László fordításában: SCHÖNBERG ÉS STRAVINSKY VÉRONTÁS NÉLKÜL TÖRBE A „KERESZTÉNY-NEMZETI” BUDAPESTRE. *Muzsika*, 50. évf. 2007. július. 10–13. Egyébként Bartók itt tévedett, mert – miként Vikárius László kimutatta – Schönberg VERKLÄRTE NACHT című vonósszextetteje 1910-ben, az I. VONÓSNÉGYES pedig 1911-ben elhangzott Budapesten.
- JEMNITZ SÁNDOR VÁLOGATOTT ZENEKRIKÁI. Szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Lampert Vera. Zeneműkiadó, 1973. 226.
- „Schönberg eljött hozzám Zamárdiba, és tartott nekem egy kurzust” – Kocsis Zoltán és Kárpáti János beszélgetése. *Élet és Irodalom*, LIII. évf. 2009. december 11. 7–8.
- Walter Eidlitznek, Berlin, 1933. III. 15. ARNOLD SCHOENBERG LEVELEI. Válogatta és szerkesztette Erwin Stein, fordította Tallián Tibor. Zeneműkiadó, 1974. 241.
- Schönberg „skizoid egyéniségére” Kocsis Zoltán is utalt a *Holmi*-nak adott interjújában. Lásd: „AMI A TÁMPONTOKAT ILLETTI...” J. Győri László beszélgetése Kocsis Zoltánnal a „Mózes és Áron”-ról. *Holmi*, XXII. évf. 2010. január. 101.
- COMPOSITION WITH TWELVE TONES (I). In: STYLE AND IDEA: SELECTED WRITINGS OF ARNOLD SCHOENBERG. Ed. by Leonard Stein. London, Faber & Faber, 1975. 224.
- Theodor W. Adorno: ARNOLD SCHÖNBERG (1952, Barlay László fordítása). In: ZENE, FILOZÓFIA, TÁRSADALOM. ESSZÉK. Válogatta és az előszót írta: Zoltai Dénes. Gondolat, 1970. 153–154.
- Ezzel kapcsolatban lásd A BARTÓK-ÉRTÉS ZSÁKUTCÁI című tanulmányomat, mely a *Holmi* XIX. évfolyamának 8. számában (2007. augusztus) jelent meg.
- Lásd a 6. sz. jegyzetet.
- Theodor W. Adorno: SACRALES FRAGMENT. ÜBER SCHÖNBERGS MOSES UND ARON. In: GESAMMELTE SCHRIFTEN, Bd. 16, Frankfurt/Main: 1990. 454–475.
- Robert Craft–Igor Stravinsky: BESZÉLGETÉSEK. Válogatás. Gondolat, 1987. 276.
- Lásd az 5. sz. jegyzetet.
- Lengyel Jenő fordítása.
- Saját fordításom.
- Lásd Gertrud Schönberg utószavát a partitúra első kiadásában, Mainz: Schott, c1958.
- MOSÈ E ARONNE. Prima rappresentazione in Italia 19 giugno 1961. Teatro alla Scala, Milano. Stagione Lirica.
- Lengyel Jenő fordítása.
- Lásd a 4. sz. jegyzetet.
- Fodor András fordítása.

Kárpáti János

Balla Zsófia

PÁRATLAN NYOMON

Tordai Zádor emlékének

Frivolán, gyöngéden és okosan
játszol velünk sok-sok éve, Zádor. Ez
a csípős jószág ritka, akár a neved.
Bennünket most egy erdőmélyi túrán
lépésben vezetsz. És jövőnk sokan.

Nem dicsekedtél soha semmivel.
Titokban voltál nagyszerű.
Sosem mesélted el, hogy az *Erdélyi
Jelentéssel** megrengettél egy diktatúrát.

Bolondok napján, Nagycsütörtökön
temetünk Téged, s nem veszed zokon.
Felhő és napsütés fog közre, Zádor.
Életvágyat vált fel harag, a zápor.

Egyetlen vagy, akit derű idézget.
Nem gondolhat senki közönnyel
szigorú és ferdefényű szemedre.

Lassan emelkedik olajos tengerekből
hattyú halálunk.
A szárnya vízfodor. Csapása
meglengeti a Földet. Félelmet úz el.
Távozás töri töredelmesen
a partot. A tárgyak összenőnek:
hamutartók, lemezek, irhabunda,
kucsmák, levelek, a köfte-fűszer.

Minden száraz jel marad.

S amit találunk: elgurul
a gránátalma, és a kurta csók,
lehajló asszonyok puha pecsétje.
Elmaradnak a kagylóval-rákkal megrakott

* A párizsi *Irodalmi Újság*ban Tóth Sándorral közösen publikált tanulmánya, az 1977-es *Jelentés Erdélyből*.

pasták. S a korábban odaveszett
egykori társak. Nem idő emészti
el a barátot, hanem könnyű csillagok,
magáncsillagzatok. Kihátrál
a könyvbe írt szenvedély, az egyetlen
asszonynak írt levél,
s tízévnnyi tetszhalál.

Téged még nevelés formált – a kisebbségi lét
s az együttérzés. Egyszerre tűz és ég.
Te tudtad, miként ülhet egy nyeregbe
tudás és remény, és a reményt
meghazudtoló valóság és eszme,
vagy ész és eszmét vesztett gondolat.
Hogy az erkölcs tejüveg logikája
miféle öncsalásba ringat.

S te tudtad, miképp enyhül örökölt
szigor, miképp lejt szókimondás
a kímélet felé.

Nem csak most vagy néma. Tíz éven át
az voltál. De mégis, miért
mosolyogtál? Mi jó a földön,
és mi jó mibennünk,
aminek némán is örülni tudnánk?

Taníts meg engem.
Taníts meg csenddé porladt életeddel,
vidáman heverni az érdekek
sivatagában.

Kóró angyal, te – állj be
Klóthó és Athroposz közé.

Arra az asszonyra figyelj,
kit legjobban szerettél.
Aki elszegődött, hogy
nyelved és félelmed legyen.
A veszteséghez csak nők értenek.

Fogd le a vizsály, a párkák kezét,
valamit enyhíts az ítéleten.

Ha van megbocsátás, az azt jelenti:
újrakezdünk barátságot, szerelmet.
Mássá válunk, s ezt bizonyítjuk.

Ha Isten megbocsát,
mért nem kezdhetjük újra életünket?

Márciusban a legnehezebb élni.
Bár most robbannak ki a zöld virágok
kokárdái, kihamvad a tél, és vinni kell
a fagyot hátamon. De élni
a legédesebb. Tőled tanultam. S ha
nem lehet élni, akkor feltámadunk.

Vagy higgyük azt, hogy Isten becsapott?

Nyers ficsúr, te nagy orrú, lágy bohóc,
ott csattog a csók, az illatos kezdet
a nemlétezéshez.

Úgy emlékszem, nem szeretted a temetéseket.
De a dulcsácát, meggyet, áfonyát igen.
Hozzád beszélek, öreg kisfiú.
Dühös a tarkód, nem kérsz a világból.
A földünk kizuhant belőled.

Most, hogy megváltozott a postacímed,
a leveledet nem postás viszi,
hanem a szél –
egy szippantással felvontad a múltat
s kifordítottad, mint a kesztyűt:
most a mi jelenünkbe lóg.

Nincs idő röviden búcsúzni.
A színes kendőhöz, melyet nyakadban
viseltél, nem illik a sír.
De, hogy a világot elfogadd,
ahhoz illik a föld.

Jeleket festettél a fákra
egykor az erdőn. Mindig
hagytál jelet,
hogy megtaláljunk.

Mutass reánk kiritkult ujjaiddal.
Kérlek: kiálts,
küldj innen haza minket.

TORDAI ZÁDOR

1924–2010

Zádort alighanem mulattatná, hogy április 1-jén, bolondok napján temettük. Szívesen vette föl a bohócsipkát; volt benne valami a bölcs bolondból. Mi is? Az öntörvényűsége, az, hogy soha nem akart megfelelni. Szkurrisil észjárása, amelyben a látszólag fontos jelentéktelenné, a valóban fontos szót sem érdemlően magától értetődővé, a látszólag jelentéktelen pedig fontossá vált. Az ostoba, az elvakult, a gonosz bolondság, a fanatizmus utálata és kinevetése.

Tordai Zádor éppen fél évszázada települt át Erdélyből, ahol akkor már három éve filozófiatanítás és kutatás helyett lakatosinaskodott vagy turistajeleket festett – föltehetően éppoly flegmával, mint ahogy a sors minden forgandóságát fogadta. Egy bolondos gondolat penderítette ki állásából, majd végül az országból is, melyet sietve aktualizáltak és pellengérré állítottak, hogy ugyanis *AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ*-ban vonzóbb Lucifer tagadása Ádám vakhiténél. Kit érdekelt, hogy Goethe, Hegel és Erdélyi János is ott állt e gondolat mögött? A harmincas évei elején járó bölcselő egyszerűen megkapta a burzsoá nacionalista bélyegét.

Tordait, az erdélyi polgárt semmi sem jellemezte kevésbé, mint a nacionalizmus. Budapesten is megőrzött erdélyisége ennek éppen az ellenkezője volt: erdélyi poliglottizmus, a másféleség ismerete és szeretete, a kultúrák egymástól való tanulása iránti elementáris érdeklődés – a kulináris élvezetektől az architektúra csodálatáig. S valami, amit csak úgy tudok kifejezni, hogy a kultúrák zsíros egymásra kenődésének imádata, a Balkán világáé, Dél-Itáliáé, Törökországé. Nemhiába volt egyik legszebb könyvének ez a címe: *BALKÁNI TÖRTÉNETEK*.

Tordai Zádor szabad ember volt. Kötetlen, de nem felelőtlen, mert ellensúlyozta a hűség, ami nem más, mint felelősségtudat azzal és azokkal szemben, amit és akiket szabadon választunk. Filozófiájának is ez volt a két fő témája: a szabadság és a felelősség. Fundamentuma pedig személyisége volt. Esszéket írt, olykor könyvvé terebélyesedő személyes kísérleteket. Lényeges volt számára, hogy senkire se erőltesse rá a gondolatait, de erre sem vesztegetett szót, hanem szubjektív műfajával fejezte ki. Megkínálta olvasóit Sartre-ral, Lucien Goldmann-nal, Walter Benjaminszal, Kós Károllyal, Szinán pasával – az isztambuli Szulejmán-mecset építőjével, akit a legnagyobb építésznek tartott – s persze a józan észre alapító – s ahogy egy könyvének címe mondja, *MEGÉRTŐ MÓDBAN* írt – saját elméleteivel is. Nemzedékeket vezetett be a modern nyugati filozófiába Márkus Györggyel közösen írt könyve.

Természetesen – Zádornál minden, amit tett, természetes volt – ellenzéki lett, az erdélyi magyarság iránti szolidaritásból, a csehszlo-

vákiai invázió elleni fölháborodásból, a szólásszabadság hiányából. Tóth Sándorral és másokkal erdélyi jelentést szerkesztett, aláírta a híres korcsulai nyilatkozatot, ahogy később a '79-es Charta-nyilatkozatot is, s egyik szerkesztője volt a BIBÓ-EMLEKKÖNYV-nek. Csupa veszedelmes dolog, amelynek személyes következményei is a világpolitika vegykonyhájában dőltek el; kiszámíthatatlanul. Zádor, amit vállalt, magától értetődő nyugalommal vállalta, példát adva izgatottabb, hebrencsebb társainak – nekünk.

Tordai Zádor az istenek kedvence volt. Otthon volt Kolozsváron, Budapesten, Pilisborosjenőn, Nápolyban és Rómában, a természetben, a koncerttermekben, barátai színházában. Bejárta a világot a maga kedve szerint. Le Puy-ben együtt jártunk, megnéztük a katedrális. Elszakadva Zádoréktól bementünk a kincstárba, ahol váratlanul a Flémalle-i Mester SZENT CSALÁD-ját fedeztük fel. József almát hámozott a képen. Lelkendezve mentünk vissza a hírrel. De Zádor nem foglalkozott vele. Most a XII. századi kerengőt élvezte, s nem volt hajlandó kizökkenteni magát. Könyörgőre fogtuk, de hajthatatlan maradt.

Goethe egy kis alkalmi, levélbeli versében azt írta, hogy „*Alles gaben Götter, die unendlichen, / Ihren Lieblingen ganz, / Alle Freuden, die unendlichen, / Alle Schmerzen, die unendlichen, ganz.*” („Mindent megadnak a végtelen istenek / Kedvenceiknek egészen, / Minden végtelen örömet, / A végtelen kint is egészen.” – Vas István fordítása.) Zádor utolsó évtizedében béna volt, nem tudott olvasni, nem tudott beszélni. Sztoikus nyugalommal vette tudomásul állapotát – igaz, vele volt élete nagy szerelme, Marinella (D'Alessandro), akivel annyira összeillettek, hogy ő is nyugodt örömmel fogadta, ami jót adott a sors, és zokszó nélkül, ami rosszat.

Utolsó látogatásunkkor Erdélyi Lajos erdélyi portrékötetét lapozgattuk. Zádor is benne volt, fiatalon, hetyke Lúdas Matyi-mosolyával. De arca – a mostani – akkor fénylett föl, amikor meglátta Kós Károly öreg teknősbékaarcát. Kolozsvártól Kolozsvárig a kör bezárult.

Radnóti Sándor

BARTOS TIBOR

1933–2010

2003-ban, Bartos Tibor hetvenedik születésnapját megünneplendő, készült egy kötet, afféle Festschrift, azaz tisztelgő írások gyűjteménye a tavaly ősszel elhunyt Modor Ádám szerkesztésében. Az egyetlen példányban kinyomtatott kötetet az egybegyűlt szerzők, Bartos barátainak és tisztelőinek a társaságában, a Ráckertben nyújtották át Tibornak 2003. augusztus 1-jén. A gyűjteményben az én MALEDICTA című írásom is szerepelt.

Bartos Tibor 2010. március 16-án meghalt. Műveit és kitüntetésait jegyzik a lexikonok és listázzák a nekrológok. Én többet, jobbat, mást ma sem tudok mondani róla, mint akkor, hét évvel ezelőtt – szolgáljon hát a születésnapjára tisztelgés most végtisztességként. Béke poraira.

Maledicta

Valamikor hajdanán összejöttünk egyszer Bartoséknál Újpesten. Nem házibuli volt ez, beszélgettünk, iszogattunk, Tibor a vodkáját, pipaszó kíséretében (mintha épp akkor kapott volna ajándékba valami jobbféle dohányt), én a vörösboromat, ki mit. Aztán, valamikor éjfél tájt vagy később, ment mindenki haza. Léptem volna már ki az ajtón, amikor Tibor leemelt a polcról egy vaskos, puha fedelű kötetet, és a kezembe nyomta. (Afféle búcsúajándék volt ez, no nem abban a hiszemben, hogy most találkozunk utoljára, és nem látjuk egymást soha többé; angoloknál, amerikaiaknál szokás az ilyesmi, bár ott sem mindenhol, a vendégnek távozáskor adnak valami apróságot szuvenírként vagy mementóként.) A könyv a *Maledicta 1983* címet viselte, a copyright-bejegyzés szerint 1984-ben jelent meg (ebből kiszámítható, hogy milyen régen is történt mindez). Akkor láttam először a *Maledictát*. Belenéztem, kiderült, hogy időszaki kiadvány, évkönyv formájú folyóirat, Amerikában jelenik meg 1977-től. Én a VII. kötetet kaptam ajándékba.

A *maledicta* a „szitok”, „gyalázkodás”, „káromlás” jelentésű latin *maledictum* többes számú alakja. A *Maledicta* velük foglalkozik, mint alcíme is mutatja, a „nyelvi agresszió” megnyilvánulási formáinak szenteli magát. Leltározza és értelmezi, mégpedig a nyelvész szakszerűségével, mindazt, ami a nyelvhasználat tabui közé tartozik: a trágár káromkodást, a cigány- és zsidóviccet, a nyilvános vécék falain zajló szkatologikus falfirka-eszmecsérét, az anyagcsere és a fajfenntartás szókinéséből táplálkozó illetlenségeket és nevetlenségeket, egyszóval mindazt, ami manapság Amerikában szigorúan nem *PC*, azaz

„politikailag helytelen” nyelvi megnyilvánulásnak számít. Témája tehát az illendőség határain kívül tenyésző nyelv s annak szilaj és duhaj kreativitása, a hivataltól és tekintélytől befolyásolatlan közbeszéd elfojthatatlan életereje, a nyelvi tiszteletlenség és szalonképtelenség démoszi karneválja. A *Maledicta* kiadása a kilencvenes években egyébként megszakadt egy időre, mivel szerkesztőjét, dr. Reinhold Amant – nem tudni, nyelvi avagy adóügyi vétségekért – lecsukták. („Bevarrták”, esetleg „lejmre knasszolták”, ugye, Tibor?) 1995-ben szabadult („póterolt”), valahogy összeszedte magát, s újra indíthatta az évkönyvet.

Bartos Tiborral először igazából papíron találkoztam, pontosabban nyomtatásban, s afféle maledictológusként: a nyelvi tiszteletlenség és szalonképtelenség karneváli hercegeként, akiben szilaj és duhaj nyelvi teremtőerő tombol. Az első ilyen találkozásakor egyébként álruhát viselt. Mégpedig női ruhát: Brendan Behan ír színműíró, terrorista és alkoholista két drámájának, a REGGELI ÜVÖLTÉS-nek és A TÚSZ-nak a fordítása Róna Ilona neve alatt jelent meg a Modern Könyvtárban. Amikor húsz-egynéhány éves koromban kezembe került a kötet, gyanút fogtam. Ekkor már ismertem Róna Ilonát, aki disztigvált, idős polgárasszony volt. Nincs olyan Isten, gondoltam, hogy az ő aktív vagy passzív szókincsében (ma úgy mondanánk: nyelvi kompetenciájában) szerepelhetnének olyasmik, hogy „*lujkós szesz kredenc*” vagy hogy „*engem se talicskán toltak ide*”, illetve ez a passzus, benne a gyönyörű alkalmi szóláshasonlattal: „*Pörgetem, mama, mint majom a staniclit a farkán, és közben örülök, hogy lyuk van alattam, és szelel*” (mind A TÚSZ magyar szövegéből való, ahol kevés kivétellel minden mondat ilyen). A Behan-drámákhoz persze utószó is volt: Bartos Tibor tollából. A végső megvilágosodás aztán a kolofonból érkezett, ahol szintén a „Bartos Tibor” név volt feltüntetve, mégpedig a könyv szerkesztője nevéként (Tibor akkor még ott dolgozott az Európa Könyvkiadóban). Most már senkit sem bántok meg vele: Tibor bizony – szerkesztés gyanánt – lefordította Róna Ilona magyar fordításszövegét – mire is? Nos, természetesen *bartosra*. (Dr. Reinhold Aman börtönből szabadult rab lelke minden bizonnyal repesze az örömtől, ha olvashatna ezen a nyelven.)

Magyarról *bartosra* fordította: legnagyobb Bartos-élményem, tanulság, szórakozás (és olykor bosszúság) forrása olvasói életemben éppen ez a nyelv, a magyar idioszinkratikus (na, ez hogy van *bartosul*?) változata. Ezt a nyelvet részben a jellegzetes *bartosizmusok* teszik. Van ugyanis egy Bartos-szótár, amely egyébként csupán részben azonos a páratlan MAGYAR SZÓTÁR-ral, Tibor 2002-ben megjelent csoda-opuszával. Ez a virtuális szótár Tibornak a magyar szókincs tekintetében vallott különvéleményeit tartalmazza. Szerinte ugyanis bizonyos szavak *nem úgy vannak magyarul*, ahogy „mindenki” gondolja. A „neonfény” igazából „csőfény”, az angol *sandwich* szó magyar megfelelője nem a „szendvics” (mivel ez nálunk azt jelenti, amit az angolok *open sandwich*-nek vagy *canape*-nek hívnak), hanem „rakott kenyér”. Vagy ha nem, akkor annak *kellene* lennie. Ezek a különvélemények azután rendre megje-

lennek írott munkáiban, leginkább természetesen az általa önkifejezésre kiválasztott műfajban: a műfordításban. Szerkesztői hajukat tépik (nem tudom, Róna Ilona hogy fogadta annak idején a *bartosra* fordítást szerkesztőjétől), olvasói meg – legalábbis a jelen sorok írója és a vele hasonlók – kéjesen visongva vagy hörögve-hahotázva szórakoznak. A különvéleményhez egyébként gyakran körömszakadtáig, sőt azon túl is ragaszkodik Tibor, különösen fordítás esetén, ha arról van szó, hogy mármost ezt vagy azt az angol szót hogyan is *kell* magyarul mondani. Tanúja voltam egy hosszú győzködésnek, még évtizedekkel ezelőtt, az Európa angolszász szerkesztőségének a főszerkesztői szobájában, amely akkor (a hetvenes években s darab ideig a nyolcvanasokban is) rendszeres találkahely volt, biztos füstmérgezés és léha intellektuális csacsogás Osztovitscsal, Géherrel, Bart Pistával, no meg mindazokkal, akik bejöttek és órákra betelepедtek a szobába: Göncz, Tandori, Sükösd, mindenki. Egy ilyen alkalommal próbálták a főszerkesztő Szijgyártó Laci bácsi (nekem akkor még az volt) vezetett váltott erők meggyőzni Tibort, hogy Dos Passos általa újrafordított regényének, a MANHATTAN TRANSFER-nek a címében a *transfer* szó nem „kalauzt” vagy „révkalauzt” jelent. Mindhiába, Tibor tántoríthatatlan volt, nem hagyta magát meggyőzni. Maradt a „kalauz”.

De a *bartos*-nyelvváltozat még ennél is több. Rendszert alkot, amelyben bizonyos közkeletű, mindenki használta szavak és szerkezetek tilalmasak, helyükre viszont szokatlan formákat, a szóbeliség városvagy vidékmélyi sötétjéből felhozott nyelvi elemeket újít oda Bartos, ha nem egyenesen maga kitalálta újdonságokat. Igen, Tibor nyelvújító, ami persze manapság, egy megállapodott és működő nyelvállapot idején különös donkizotizmus, az egyén feltétlen szabadságának a kinyilvánítása ott, ahol a többség a szabályok után megy, mint a birka, s belekap nyájszomszédjába, ha szabálytalanságon kapja. A szabadság persze önkény is, az önkény pedig zsarnokság: a *bartos* ellenszabályzata nem tűr ellentmondást. Része például valamiféle purizmus, az ún. „idegen” szavak iránti engesztelhetetlenség, amely olykor még a magyar nyelvpelenkázás (amúgy önfelkent) hivatalosainak az igyekeztén is túltesz. Tibornak persze nem a pincemély idegengyanús elemeivel van baja: „kredenc”, „sufni”, „zrikál”, „befírol”, „kifírucvan-cigol” esetében a *nihil obstat* az irányadó, viszont ún. „nemzetközi műveltségyszavak”, a ritka levegőjű nyelvi sznobéria és nagyképűség latin–görög eredetű szavai indexen vannak nála.

Legalábbis akkor, ha úri kedve – a szabadság és az önkény – úgy diktálja. Emlékszem, amikor Tibor lefordította az amerikai Don DeLillo A FENEVAD SZABAD című regényét (1978-ban jelent meg az Európánál), én írtam hozzá utószót, s ha már benne vagyok, a kontrollszerkesztést is rám bízta. Nekiláttam hát a magyar szöveg összeolvasásának az eredetivel. Hamarosan feltűnt, hogy ahol az angolban latin–görög tövű szó áll (és persze temérdek az ilyen), ott Tibor – tűzkarika-ugrások és kaucsukember-vétagcsomózások árán is akár

– kiválaszt magából valami „magyar” (azaz finnugor, török, szláv stb.) tövű szószüleményt vagy szócsinálmányt. Rájöttem, hogy most éppen mire megy a játék: hogy meg lehet-e úszni latinizmusok nélkül magyarul egy teljes regényt. De jött egy jelenet, ahol hochértelmiségi népek folytattak egymással magasaróptút, s persze beszédük hemzsegett az ilyen szavaktól. Direkt előrelapoztam, hogy lássam, mi jöhet még, s két oldallal beljebb találtam egy gyönyörű mondatot. Hosszú volt, körülményes, a társalgás főlila vezérsznobja mondta meg vele valami gőzös tárgyról a frankót, s a létigén-segédigéken kívül csakis latin és görög eredetű szakszavak voltak benne. (Érthető, miért: a hiperművelt életidegen beszéd a jellemzés parodisztikus eszközeként szolgált ezen a ponton.) Na, a fordító itt bedobta a törülközőt: mikor odaértem a magyar szövegben a mondathoz, nem találtam, Tibor ugyanis se szó, se beszéd, kihagyta, úgy döntött, hogy ez már mindennek a teteje, ezt már nem fordítja le. Ma már senkit sem bántok meg vele: én bizony belefordítottam a kihagyott mondatot Bartos kéziratába. Megpakoltam latinnal–göröggel, mennél elszálltabb értelmiségi divatszavakkal, gondom volt rá, hogy fikarcnyi értelme se legyen (már amennyire ez emberileg és nyelviileg lehetséges egyáltalán).

Ekkor már ismertük egymást, a felszínesnél talán egy kicsit jobban is. Voltak idők, amikor gyakrabban találkoztunk, többször együtt léptünk fel, a műfordítás kérdéseit és hasonlókat pertraktáló tévé-műsorokban. Ilyenkor mindig kajánul figyeltem, hogyan működik Tibor ezeken a nyilvános alkalmakon. Tudtam ugyanis, hogy előbb-utóbb olyat mond, amin az ilyen helyeken előforduló középfejű szocializált jámbor népek megütköznek vagy megbotránkoznak. S mondta is mindig, dafkéből, a polgárpukkasztó és tekintélycibáló szövegeket. Hogy „nem érdemes regényt olvasni, mert az egyik pontosan olyan, mint a másik” (ez régről való), hogy „Szentkuthy, mire az ULYSSES-nek nekilátott, már elfelejtett angolul, s tulajdonképpen ő, a kontrollszerkesztő fordította le magyarra Joyce regényét” (ez viszonylag új keletű *maledictum*). Később kevesebbet láttam, újabb korszakait, A HARMADIK PART-ot, jobbára a távolból követtem nyomon. Az utóbbi években pedig egyáltalán nem láttam, rosseb tudja, miért nem...

Kedvenc íreimről, Jonathan Swiftről és Edmund Burke-ről szokták mondani az irodalom- és eszmetörténészek, hogy ezek a szerzők voltaképpen „tory anarchisták”. Tibor is ilyesvalaki: a szabadság (és nem csupán a nyelvi szabadság) feltétlen híve, tekintély, hatalom, közvélemény-terror esküdt ellensége, bár ennek az indulatnak a „haladó” korrelátumaiban, az Emberben és a Jövőben – Swifthez és Burke-höz hasonlóan – nemigen hisz (én legalábbis nem látom nyomát ennek a hitnek őbenne), azaz kétli, hogy a szocializmusban vagy a kapitalizmusban – mikor melyik van soron – majd mindenki jobb lesz, és mindenkinek jobb lesz. A szabadsághoz viszont – akárcsak Swift és Burke – zsarnoki rendületlenséggel ragaszkodik, legalább a magáéhoz mindenképpen és mindenáron.

Később kaptam tőle egy másik könyvet ajándékba. Ez is legalább annyira ismeretlen munka, mint a *Maledicta*, bizonyos Harry Browne tette közzé 1973-ban: HOW I FOUND FREEDOM IN AN UNFREE WORLD a címe. „Hogyan találtam meg a szabadságot ebben a nem szabad világban” – ennyit tesz magyarul. Most, a maledictológus születésnap *benedictiójának* a fogalmazgatása közben jövök rá: ez a címondat Bartos Tiborról szól. Neki ugyanis sikerült, ő megtalálta. S ennél nagyobb áldás nem is szállhat rája.

Takács Ferenc

EMLÉKEZÉS KASS JÁNOSRA

1927–2010

Könyvművészként, könyvillusztrátorként ismerik, ismerték legtöbben Kass Jánost. A pályatárs, Juhász Ferenc majd fél évszázada szólította így: a könyv megbűvöltje és ihletette. Generációk nőttek föl a rajza-in, még ha nem is mindenki tudta, hogy amikor olvasókönyveket és versesköteteket, antológiákat és történelmi regényeket lapozgatott, Kass János képei tették teljesebbé az élményt. A könyvillusztráció – egy interjúban fogalmazott így – csupán a „jéghegy csúcsa” volt. Amikor az Iparművészeti Főiskolára kerülvén először láttam, már ismertem plakát- és bélyegterveit, amikor rajzfilmmel kezdtem foglalkozni, már tudtam, hogy az első európai computer-animáció, a John Halassal együtt forgatott DILEMMA az ő tervei alapján készült, kiállításain járván láthattam kerámiáit, plasztikáit, festményeit, fotóalbumokat lapozva kontrasztos fényképsorozataira bukkantam, közös nyomdász barátunk műhelyében belelapozhattam önálló rézkarcaiba, és legutoljára, már felnőttként megismerhettem az írásait is. *„Ma a művész ismét hasonló a reneszánsz mesterekhez. A kornak ilyen vagy olyan formában szüksége van rá. Mindenhez kell értenie, mindenről kell tudnia. A tudomány egyre inkább specializálódik, és csak részterületeket képes átfogni. A művésznek mindent látnia kell, és fel kell készülnie minden feladatra Leonardóhoz hasonlóan.”*

Naiv szándék fél évezreddel Leonardo után reneszánsz eszmények szerint élni? Kass megpróbálta. Nem csak alkotóként, tanárként is teljes a pályája. Maga volt a kulturális kontinuitás. Magától értetődő természetességgel mesélte tovább, amit Mórától, Móricztól, Kassától hallott, Buday, Vasarely, Szalay Lajos társaságában tapasztalt. Ablak volt a világra. Kass-rajzokon át üzent haza Faludy és Határ Győző, s olykor úgy éreztük, kézszorításával Dürer, Gutenberg és Misztótfalusi Kis Miklós keze melegét adta tovább a tanítványoknak. Magyaroként is az Univerzum polgára volt. 1957-es Szent Sebestyénével az elsők közt siratta el a forradalmat, a CANTATA PROFANA térdre roskadó, kiontott belű csodaszarvasával pedig megteremtette a megalázott ország emblémáját. Meseillusztrációkat rajzolva a mindenség ablakait nyitogatta, a TRAGÉDIA kísérorajzaihoz a relativitáselméletet, a KÉRSZAKÁLLÚ illusztrálása közben a mítoszok egyetemes szimbolikáját tanulmányozta, s diákmunkákat korrigálván az ÓSZÖVETSÉG-gel példálózott. Gazdag élete valós és jelképes utazások sűrű szövete volt, mégis, ha megjelent valahol, oly odafigyelő teljességgel volt ott, mint a bölcs szemlélődés tollrajz kontúrájába öltözött, önarcmássá váló Szent Ferenc. A könnyű kézzel megrajzolt („az a legendás bal!”), mintegy odavetett vonalak csak a felszínét karcolták valaminek, csupán a dimenziókat jelölték ki, összekötvén a látott valóság csillagrendszerének elemeit, azért,

hogy sejtessék a látható világ mögötti tartomány sötét, álommély tömbjét. A „látható” Kass is zavarba ejtően gazdag volt, megejtő formaművészete, átgondolt jelképvilága, kompozícióinak öntörvényű geometriája, rafinált zenei építkezése mind-mind, akár külön is revelálták a jelentős művészt, a lényeg azonban mélyebben volt. Az átbillenő könyvoldalak, a mulandó papírlapok mögött a rajzok ezer erős gyökérrel kapaszkodtak meg abban a valamiben, amelyre jobb szót, mint kultúra, nem találok, amelyet úgy képzelek el, mint Kass-képek hullámzó felszíne alatt rétegződő végtelen geológiát.

Elemző, tudatosan dolgozó alkotónak ismertem meg, pictor doc-tusnak, hisz minden vonala kapcsolódott a valaha húzott összeshez, a népművészet szikár indáihoz, a perspektivisták rafinált térhálózatahoz, a posztmodernnek transzparens kérdőjel-kacsaringóihoz. Kass toll- és ecsetvonásai a gondolatok és a sejtelmek, az eszmék és az ábrándok műtermi ellenpróbái.

A hatodik születésnapomra kapott és azon nyomban „társ-illusztrált” mesekönyv, a NILS HOLGERSSON CSODÁLATOS UTAZÁSA óta egy kicsit Kass-tanítványnak képzeltem magam, bár a szó köznapi értelmében Kass János sosem tanított. Az Iparművészetin a feleségem évfolyamát vezette, de talán, mert sokat látott az osztályban, valahogy mégis tanítvánná fogadott. Hivatalossá akkor vált az adoptálás, amikor a szege-di Kass Galéria „Tanítványok” című tárlatsorozatára engem is meghívott, meg persze a nevezetes János-napi összejövetelekre. Számon tartotta mindegyik diákját, bennünket is, utoljára talán épp akkor mozdult ki hazulról, amikor néhány hete eljött a kiállításunk megnyitójára. Nézegetem az utolsó fényképet, Janó kezében vörösbor... jánosáldás?... mögötte a galéria falán a képeim. Fölnagyított könyvillusztrációk. Az egyikén egy kislegény madárháton repül, repül, repül a végtelen felé... most már tudom, az a legelőször látott (konok gyermeki öntudattal talán ki is egészített) illusztráció, a Nils Holgersson-könyv rajza volt az ihletője.

Orosz István

Kedves Olvasónk!

Kérjük, támogassa adója 1%-ával
a Holmi Folyóirat Alapítványt.
Adószáma: 18125218-1-41

Köszönjük!

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap